

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Чернєй Володимир Васильович –
доктор юридичних наук, доцент,
ректор Національної академії
внутрішніх справ

РОЛЬ ВІДОМЧОЇ ОСВІТИ ТА НАУКИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Обґрунтовано необхідність підвищення уваги до розв'язання проблем у сфері боротьби з кіберзлочинністю. Доведено, що одним із ключових питань у цьому напрямі є налагодження ефективної системи підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації фахівців відповідного профілю для правоохоронних органів.

Ключові слова: кіберзлочинність; кібертероризм; протидія злочинам; фінансове шахрайство; підготовка кадрів; правоохоронні органи; МВС України; Національна академія внутрішніх справ.

Обоснована необходимость повышения внимания к решению проблем борьбы с киберпреступностью. Доказано, что одним из ключевых вопросов в этом направлении является налаживание эффективной системы подготовки, переподготовки и повышения квалификации специалистов соответствующего профиля для правоохранительных органов.

Ключевые слова: киберпреступность; кибертерроризм; противодействие преступлениям; финансовое мошенничество;

подготовка кадров; правоохранительные органы; МВД Украины; Национальная академия внутренних дел.

The article is devoted to the research of role of departmental education and science in cybercrimes combating support with provision of specialized training programs for law enforcement officers.

The article gives a detailed analysis of the cybercrime genesis and intents pointing out the recent transformation of cyberterrorism into national threat. The fact that current political situation creates specific environment for the cyberattacks to progress and damage the territorial integrity of Ukraine is stressed.

According to the article, the main danger of cyberterrorism stems in low level of the criminals traceability and amount of damage caused by financial fraud in the social sector.

The author comes to the conclusion that one of the key points to efficient cybercrime combating is the development and implementation of specialized training programs based on international experience in law enforcement educational establishments.

Keywords: cybercrime; cyberterrorism; crime combating; financial fraud; law enforcement agencies; Ministry of Interior of Ukraine; National Academy of Internal Affairs.

Ми живемо в епоху глобальної інформатизації, коли комп'ютерні та телекомунікаційні технології використовуються майже в усіх сферах життєдіяльності людини та суспільства, роблячи життя більш комфортним і динамічним. У світі, зокрема в Україні, прискореними темпами розвивається мережа Інтернет. За останні п'ять років кількість регулярних користувачів серед населення нашої держави збільшилася майже втричі й нині становить понад

20 млн осіб (у світі цей показник уже сягнув 5,5 млрд) [1, с. 3]. У структурі фінансового ринку зростає сегмент послуг електронної торгівлі, віртуальних банків, бірж, магазинів, обігу електронних грошей, он-лайн платежів тощо.

Захоплюючись перевагами телекомунікації та глобальної комп'ютерної мережі, людство й не передбачало, які можливості для зловживань надають ці привабливі технології. Кількість злочинів, учинених у кіберпросторі, збільшується прямо пропорційно до кількості користувачів комп'ютерних мереж. Так, за оцінками експертів Інтерполу, темпи зростання рівня злочинності в глобальній мережі Інтернет стали найшвидшими на планеті [2, с. 187]. Жертвами «віртуальних» злочинців сьогодні стають не лише пересічні громадяни, а й цілі відомства з власними системами інформаційної безпеки та навіть окремі держави. Безпека тисяч користувачів комп'ютерними мережами нерідко залежить від примхи кількох «хакерів». Відомими є випадки, коли правопорушники використовували малогабаритні супутникові системи зв'язку, завдяки чому вчиняли свої дії за лічені секунди на значній відстані від об'єкта посягання.

Кіберзлочини зазвичай мають корисливе спрямування, їм властиве постійне збільшення розмірів завданих збитків (лише в першому кварталі 2014 р. зафіксовано факти несанкціонованого списання коштів із рахунків підприємств, учинених шляхом утручання в роботу мережі «Клієнт-Банк», на загальну суму понад 20 млн грн) [3, с. 156]. Ідеться про різні вияви фінансового шахрайства, зокрема «фішінг» (отримання доступу до конфіденційних логінів і паролів користувачів), використання номерів чужих кредитних карток, несанкціоноване втручання в роботу комп'ютерних і телекомунікаційних мереж фінансових установ, порушення авторських і суміжних прав, виготовлення й розповсюдження шкідливих програм, «електронне вимагання», поширення в мережі забороненого контенту, зокрема порнографічних творів, тощо.

Хоча більшість кіберзлочинів мають корисливе спрямування, останніми роками, з огляду на ускладнення соціально-політичної ситуації в країні, збільшилася кількість випадків «кібертероризму», коли комп'ютерні технології використовують для вчинення терористичних актів, екстремістської та іншої соціально шкідливої діяльності, що загрожує безпеці, конституційному ладу, обороноздатності, територіальній цілісності держави.

Залежно від намірів «кібертерористів», такі діяння можуть бути пов'язані з поширенням закликів до вчинення терористичних актів, створенням терористичних угруповань, а також будь-яким сприянням їх діяльності шляхом вербування учасників, забезпечення зв'язку, фінансування (ст. 258–258⁵ Кримінального кодексу України). За допомогою ресурсів мережі Інтернет зацікавлені особи (безпосередньо або за допомогою «підставних» організацій) нерідко розпалюють національну, расову чи релігійну ворожнечу та ненависть, принижують національну честь і гідність (знущаються над історією, культурою, звичаями, традиціями нації, етнічної спільноти, релігійної конфесії), розповсюджують матеріали із закликами до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 109, 110, 161 Кримінального кодексу України).

Серед способів «кібертероризму» найбільш поширеними можна вважати такі: збирання інформації для вчинення злочинів терористичного спрямування; формування фондів коштів для сприяння терористичним рухам; створення сайтів, що містять відомості про осіб, які підтримують тероризм; залучення до терористичної діяльності широкого кола осіб, зокрема користувачів соціальних мереж (які не завжди усвідомлюють, до яких наслідків може призвести їх необачливість у кіберпросторі).

Небезпека «кібертероризму» полягає, насамперед, у тому, що це явище не має територіальних обмежень, а отже, діяння

терористичного спрямування можуть учинюватись у будь-якому місці світу. Зазвичай виявити винних в інформаційному просторі мережі Інтернет дуже складно, оскільки вони діють через кілька пристроїв зі зміненими (за допомогою спеціального програмного забезпечення) ІР-адресами, що ускладнює ідентифікацію підозрюваних і встановлення їх фактичного місця перебування.

Унаслідок значних афер у кіберпросторі злочинці одержують чималі суми грошей, що приваблює до цього бізнесу дедалі більше осіб, які мають спеціальні знання в галузі інформаційних технологій. Поступово формується нове покоління кіберзлочинців, які активно борються за перерозподіл сфер кримінального впливу. Про це свідчать викриті численні схеми незаконних обробок із грошовими коштами, факти легалізації злочинних доходів, розширення мережі віртуальних фіктивних фірм і «конвертаційних» центрів. Найнебезпечніші вияви «кібертероризму» можуть бути пов'язані з блокуванням діяльності комунальних, диспетчерських та інших служб масового обслуговування, а також «замовними» кібератаками на бізнес, органи влади й оборонний сектор.

Серед проблем у сфері організації розслідування злочинів цієї категорії вчені виокремлюють недостатній рівень обізнаності працівників правоохоронних органів, передусім територіальних їх підрозділів, щодо особливостей реалізації протиправних схем, а також відповідних методик їх виявлення й документування [4].

З метою підвищення ефективності виявлення органами внутрішніх справ злочинів, пов'язаних із високими технологіями, ще в 2001 р. у структурі Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України було створено підрозділи по боротьбі з правопорушеннями у сферах комп'ютерної інформації, електронних платежів і телекомунікацій. Пізніше, під впливом світових тенденцій

розвитку кіберпростору, стало зрозумілим, що злочинній діяльності, пов'язаній із використанням високих технологій, не можна активно протидіяти звичайними «традиційними» правоохоронними засобами. Для боротьби з цією специфічною формою кримінального бізнесу потрібні відповідно підготовлені фахівці вузькоспеціалізованих підрозділів, здатні застосовувати сучасні методи документування. З огляду на це, у структурі МВС України в 2009 р. було створено відділ (нині – Управління) боротьби з кіберзлочинністю, на який покладено організаційне та практичне забезпечення реалізації державної політики стосовно попередження та протидії злочинам і правопорушенням, що вчиняють із використанням інформаційних технологій і телекомунікаційних мереж, а також протидії легалізації доходів, отриманих від таких злочинів і правопорушень.

Політика протидії кіберзлочинності протягом усього часу вирізнялася крайньою нестабільністю, відсутністю зваженої науково обгрунтованої концепції впливу на це явище, що має загрозливі тенденції до поширення. Позначаються прогалини в законодавчому, відомчому (міжвідомчому) регулюванні, слабка взаємодія відповідних органів, відсутність параметрів інформування зацікавлених сторін про порушення, повільне усунення причин та умов їх учинення, недостатній професіоналізм під час виявлення й розслідування злочинів. На державному рівні було неодноразово наголошено на необхідності налагодження взаємодії правоохоронних органів та інших суб'єктів у сфері запобігання і протидії кіберзлочинності, визначено завдання та роль у цьому процесі освітян, науковців, аналітиків і практиків. Специфіку та результати роботи МВС України в цьому напрямі доведено до відповідних установ і населення через засоби масової інформації, завдяки виступам на брифінгах і прес-конференціях.

З метою підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів на Конференції Ради Європи щодо

співробітництва у сфері протидії кіберзлочинності (м. Страсбург, Франція) пріоритетними визнано заходи щодо підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації співробітників відповідної спеціалізації для правоохоронних органів, здатних застосовувати сучасні методи оперативно-технічного документування та розкриття комп'ютерних злочинів, що потребує запровадження суттєвих новацій стосовно змісту й методів навчання [5, с. 241].

Специфікою підготовки працівників правоохоронних органів, які здійснюють протидію кіберзлочинам, є те, що вони повинні опанувати навички як оперативників (слідчих), так і спеціалістів у галузі комп'ютерних технологій. Крім того, зважаючи на транснаціональний характер відповідних діянь і специфіку інформаційного середовища в мережі Інтернет, такі фахівці повинні опанувати іноземні мови, насамперед англійську, а також володіти іншими технічними навичками та спеціальними знаннями.

Провідним навчальним закладом із підготовки фахівців-правоохоронців щодо протидії кіберзлочинності визначено Національну академію внутрішніх справ. Відповідно до доручень МВС України, академія з листопада 2010 р. запровадила нову спеціалізацію «Протидія кіберзлочинності» (освітньо-кваліфікаційного рівня «Спеціаліст» за спеціальністю «Правознавство»).

У вересні 2013 р. на базі навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та кримінальної міліції Національної академії внутрішніх справ було створено навчально-тренувальний центр підготовки фахівців для підрозділів боротьби з кіберзлочинністю, обладнаний сучасними програмно-технічними засобами, що використовуються на практиці, новітнім навчально-методичним та наочним забезпеченням. Набір курсантів академії для навчання за новою спеціалізацією здійснюється за результатами тестування з інформатики та англійської мови, а також співбесіди, під час якої виявляють здібності курсантів щодо вирішення завдань підвищеної

складності. Водночас ураховуються запити комплектуючих органів і можливість працевлаштування випускників за спеціалізацією в регіонах, у яких широко розвинена інформаційна інфраструктура. Згідно із замовленням Міністерства внутрішніх справ України, в академії відбулося чотири випуски фахівців для підрозділів боротьби з кіберзлочинністю.

Так, розроблено освітньо-кваліфікаційну характеристику й освітньо-професійну програму. Крім «класичних» дисциплін, у межах підготовки оперативного працівника курсантам викладають додаткові спецдисципліни й спецкурси, знання яких необхідні для правоохоронців для виявлення, розкриття та розслідування кіберзлочинів, а саме: «Основи протидії кіберзлочинності», «Комп'ютерні мережі та засоби телекомунікацій», «Основи програмування», «Захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Комп'ютерна розвідка», «Аналітична робота в оперативно-розшуковій діяльності», «Попередження та розкриття кіберзлочинів», «Система електронних платежів», «Фінансовий аналіз», «Судова бухгалтерія», «Організація діяльності поліції (міліції) зарубіжних країн», спецкурс з іноземної мови тощо.

Науково-педагогічні працівники протягом 2013–2014 рр. підготували низку навчальних і наукових праць із цього напрямку, зокрема посібники «Основи протидії кіберзлочинності», «Комп'ютерні мережі в діяльності ОВС», «Основи програмування», «Інтегрована інформаційно-пошукова система ОВС України», «Захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», підручник «Основи інформаційної безпеки», методичні рекомендації «Правові та організаційні засади використання комп'ютерного програмного забезпечення в ОВС», «Запобігання незаконному відтворенню та розповсюдженню комп'ютерних програм і баз даних», «Розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним доступом до банківських рахунків» та ін.

Академія плідно співпрацює з профільним Управлінням, на базі якого створено кафедру боротьби з кіберзлочинністю на громадських засадах, до складу якої увійшли як представники практичних підрозділів, так і науково-педагогічні працівники академії. Підготовлено й узгоджено з УБК МВС України тематичний план підвищення кваліфікації працівників територіальних його підрозділів. Згідно з ним, слухачі мають набути знання й уміння щодо інформаційної безпеки, особливостей кваліфікації, попередження, виявлення, розкриття та розслідування злочинів у сфері високих технологій, проведення рольових ігор і тренінгів із практичним застосуванням розроблених нашими фахівцями методик протидії окремим видам злочинів, учинених із використанням комп'ютерних мереж. На сьогодні завершується спільне наукове опрацювання комплексу проблем протидії створенню «фінансових пірамід» у мережі Інтернет, а також психологічних аспектів функціонування «віртуальних» шахрайських схем. Фахівців навчального закладу залучено до робочої групи Міністерства щодо розроблення пропозицій до законодавства й інших нормативно-правових актів стосовно врегулювання процедури блокування протиправного інтернет-контенту.

Посилено й кадровий потенціал профільних кафедр і лабораторій за рахунок докторів наук та професорів зі споріднених навчальних закладів, наукових установ і відповідних практичних органів. Усвідомлюючи, що академія є спроможною забезпечити належну підготовку фахівців для підрозділів боротьби з кіберзлочинами, внесено пропозицію запровадити післядипломну підготовку фахівців із вищою юридичною освітою за спеціалізацією «Протидія кіберзлочинності» з числа осіб, які мають вищу технічну освіту в галузі знань «Інформатика та обчислювальна техніка» – випускників профільних вузів (Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»,

Інституту захисту інформації Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій, факультету захисту інформації Національного авіаційного університету тощо) або працівників ОВС із досвідом практичної роботи.

У науковому плані також проаналізовано правову регламентацію й практику протидії кіберзлочинності, узагальнено вітчизняний і зарубіжний досвід розкриття злочинів відповідного спрямування. Готуються дисертаційні дослідження щодо імплементації Україною міжнародно-правових зобов'язань стосовно відповідальності за кіберзлочини, проблем кримінологічного та криміналістичного характеру. На базі академії постійно проводяться важливі тренінги, семінари й конференції з обміну передовим досвідом щодо підготовки цієї категорії фахівців. Так, лише протягом 2012–2013 рр. викладачі, науковці та курсанти взяли участь у таких заходах міжнародного характеру: науково-практичному семінарі з питань протидії кіберзлочинності, проведеному за участі фахівців Секретної Служби США, American Express; тренінгах-семінарах англійських поліцейських щодо детального вивчення можливостей спеціалізованого програмного забезпечення для протидії кіберзлочинності («С4Р» та «Netclean») та «Розслідування щодо непристойних зображень дітей он-лайн»; Міжнародній науково-практичній конференції «Вплив на кіберзлочинність на глобальному рівні технологічних досягнень: слідчі, правові й політичні аспекти приватної і державної співпраці», що відбулася за участі представників спецслужб США, Великобританії, Франції, Румунії та багатьох інших держав за підтримки Американської асоціації юристів «Ініціатива з верховенства права»; семінарі на тему «Боротьба з комп'ютерною злочинністю», який було проведено за участі заступника керівника Інспекції кримінальної міліції м. Аугсбург (Німеччина). За сприяння цієї асоціації нещодавно було проведено черговий міжнародний тренінг для оперативних

працівників ОВС України «Особливості застосування комп'ютерних технологій при розслідуванні кіберзлочинів», міжнародну науково-практичну конференцію «Боротьба з інтернет-злочинністю», що відбулася за підтримки Фонду Ганса Зайделя, міжнародну науково-практичну конференцію «Вплив на кіберзлочинність на глобальному рівні технологічних досягнень: слідчі, правові й політичні аспекти приватних і державної співпраці».

За сприяння ОБСЄ представники академії матимуть змогу в жовтні 2014 р. ознайомитися в складі делегації МВС України з роботою поліції та жандармерії Франції щодо протидії кіберзлочинам та організації навчання фахівців відповідного профілю. Безперечно, такі заходи сприяють набуттю цінного досвіду й досягненню позитивних результатів у цій нелегкій справі.

Курсанти мають змогу також на практиці закріпити отримані знання під час спілкування в межах тренінгів із працівниками зарубіжних правоохоронних органів. Так, у 2013 р. під час перебування з робочим візитом групи фахівців із боротьби з кіберзлочинністю Федерального Бюро Розслідувань США курсанти навчилися використовувати бази даних шкідливих програмних кодів «FREE». У межах договору про партнерство та співпрацю академія тісно співпрацює з Незалежною асоціацією банків. Згідно з цією угодою, представників Національної академії внутрішніх справ запрошують для проходження стажування в банківських установах – членах Асоціації, ознайомлення з існуючими в них програмно-технічними засобами протидії кіберзлочинності.

Таким чином, можна зробити висновок щодо особливої актуальності для більшості країн світу, у тому числі України, проблеми протидії поширенню кіберзлочинності, що вимагає невідкладного вирішення. Запровадження в Національній академії внутрішніх справ як провідному вищому

навчальному закладі системи МВС України нової спеціалізації «Протидія кіберзлочинності» слід уважати правильним і своєчасним заходом. Необхідною умовою підготовки фахівців належної кваліфікації для підрозділів боротьби з кіберзлочинністю є, насамперед, належний рівень матеріально-технічного забезпечення навчального процесу, розроблення та впровадження в навчальний процес нових спеціальних дисциплін, спецкурсів і тренінгів, старання опанування курсантами навчального теоретичного матеріалу й новітніх інформаційних технологій правоохоронної діяльності, здійснення відповідного навчально-виховного процесу з курсантами, тісний взаємозв'язок навчального процесу з науковими дослідженнями та практикою правоохоронної діяльності, розширення міжнародних зв'язків. Водночас потреби практики в цілеспрямованій підготовці правоохоронців цієї спеціалізації та забезпечення повного циклу навчання зумовлюють необхідність створення в структурі Національної академії внутрішніх справ відповідного профільного факультету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про надання інформації щодо проблемних питань міжнародного співробітництва у сфері боротьби з кіберзлочинністю [Електронний ресурс]: довідка Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України від 15 січ. 2013 р. № 37/135. – Режим доступу :

<http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index>.

2. Номоконов В. А. Интернет и преступность: криминологические и правовые аспекты взаимосвязи / В. А. Номоконов // Организованный терроризм и организованная преступность. – М., 2002. – 195 с.

3. Черней В. В. Кримінально-правові та криминологічні засади запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських

фінансових установ в Україні : [моногр.] / В. В. Черней. – К., 2014. – 456 с.

4. Джужа О. М. Актуальні питання підготовки майбутніх офіцерів міліції щодо протидії кіберзлочинності / О. М. Джужа // Підготовка працівників міліції (поліції): державні та міжнародні стандарти : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 28 квіт. 2011 р.). – Донецьк : Донец. юрид. ін-т ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. – С. 144–145.

5. Протидія кіберзлочинності в Україні: правові та організаційні засади : навч. посіб. / [О. Є. Користін, В. М. Бутузов, В. В. Василевич та ін.]. – К. : Вид. дім «Скіф», 2012. – 736 с.

Середа Григорій Порфирович –
доктор юридичних наук, професор,
заступник Генерального прокурора
України, державний радник юстиції
1 класу

РЕАЛІЗАЦІЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ ТА КОНТРОЛЬ ЗА ЇХ ВИКОНАННЯМ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

Розглянуто особливості реалізації управлінських рішень в органах прокуратури України. Здійснено аналіз ключових елементів організації цього процесу. Розкрито форми контролю за виконанням рішень та критерії оцінки управлінської діяльності.

Ключові слова: органи прокуратуры; управління; управлінські рішення; контроль; оцінка результативності.

Рассмотрены особенности реализации управленческих решений в органах прокуратуры Украины. Проанализированы ключевые элементы организации этого процесса. Раскрыты формы контроля исполнения решений и критерии оценки управленческой деятельности.

Ключевые слова: органы прокуратуры; управление; управленческие решения; контроль; оценка результативности.

The features of the implementation of management decisions in the prosecution of Ukraine are considered. The key elements of this process are analyzed. Attention is drawn to the forms of monitoring and enforcement of assessment criteria of management activities.

Management in the prosecution authorities is considered by the author as a form of state administration by which ensured consistency and ordering agencies, departments and actions of prosecutors as a whole in the interests of effective solution of their tasks according to a specified competence.

Directly this process has focused the legal nature and is expressed in the impact of higher public prosecutors to subordinate staff to ensure the proper execution of tasks by the Law of Ukraine «On Prosecutor's Office» and orders of the Prosecutor General of Ukraine.

It is noted that this effect has specific aspects that due to the nature of the constitutional functions of prosecutors and special procedural status of prosecutors that there is a degree of autonomy in decision-making.

It is implemented through the adoption and implementation of management decisions. To the prosecuting authorities Ukraine management decisions are made in the forms of organizational and administrative documents (regulations, instructions, orders, instructions, and regulations), work plans, making collegiate organs and unscheduled tasks and assignments and more.

The effectiveness of management decision depends primarily on the quality of the process of its implementation. The best mechanism for implementing management solutions better than anyone known to the person who developed it. What more head mechanism regulates the execution of his decision, the more quickly, better and better it will be implemented performers.

An important condition for the implementation of management decisions inform subordinate employees about their tasks, their number and content of algorithm execution, typical mistakes in the performance of others. In addition, the organization performance management solutions required to properly account for.

The results of the management decisions usually fixed in official documents (memos, certificates, reports, etc.). They can be discussed at meetings of the collegial bodies and in turn serve as the basis for making other management decisions.

Assessment of administrative activity requires an examination of the quality of decision-making and implementation, checking how they correspond situation which has developed, justified, adopted, or authorized by a person in compliance with defined procedures, whether aimed at solving real problems and achieve real goals.

Obviously, the proper implementation of quality management decisions suggests that the executive order, completeness, performance measures and their effectiveness.

As a result, in order to improve the organization of accounting and control of administrative decisions indicates the need active introduction of modern information technology in the organization of the organs. Furthermore, in addition to the detailed provisions of the Regulations set out the duties of managers, decision-makers and artists to ensure immediate implementation of decisions and monitoring their implementation.

The article also pays attention to the need to improve the quality of training of persons appointed or already appointed to executive positions in the prosecution.

Keywords: prosecution authorities; management; management decision; monitoring; estimation of productivity.

Управління в органах прокуратури є різновидом державного управління, завдяки якому забезпечується узгодженість та впорядкованість органів, підрозділів і дій прокурорських працівників як єдиного цілого для ефективного вирішення покладених на них завдань у межах визначеної компетенції [1].

На сьогодні немає єдиного визначення поняття «державне управління» з огляду на складність цієї правової категорії. Фахівці сфери адміністративного права стверджують, що відколи існує адміністративне право як наука, постійно точиться дискусія щодо змісту зазначеного поняття [2, с. 19]. Його розглядають і як форму реалізації виконавчої влади, вплив її органів на суспільні відносини, і як внутрішньоорганізаційну діяльність цих та інших органів (систем органів). Проте в обох випадках державне управління спрямоване на впорядкування суспільних відносин.

Органи прокуратури становлять підсистему державного апарату, а тому є складовою механізму державного управління. Водночас управління в органах прокуратури, підпорядковуючись

загальним закономірностям управлінської діяльності, має специфічні аспекти, зумовлені характером конституційних функцій прокуратури [3] та особливим процесуальним статусом прокурорів, що передбачає певний ступінь самостійності в прийнятті рішень.

Управління в органах прокуратури покликано протидіяти процесам дезорганізації. Як зазначено в науковій літературі, «головне завдання управління й полягає в тому, щоб найбільш повно відповідати мінливому внутрішньому та зовнішньому середовищу, тим самим зберігаючи якісну визначеність системи, забезпечуючи її вдосконалення та досягнення позитивного ефекту щодо вирішення передбачених чинним законодавством функцій...» [4, с. 29].

Про важливість управлінської діяльності в органах прокуратури свідчить хоча б той факт, що протягом багатьох років наказ Генерального прокурора України, що регламентує головні засади організації роботи й управління в органах прокуратури, зареєстровано під першим номером [5].

Особливої актуальності питання щодо внутрішньосистемного управління набувають у контексті новацій проекту Закону України «Про прокуратуру» [6]. Фактично переглядається обсяг змісту усталених принципів організації та діяльності прокуратури: централізації, єдиноначальності та колегіальності. Запроваджуються нові суб'єкти – органи прокурорського самоврядування (ст. 67–74) і кваліфікаційно-дисциплінарні комісії прокурорів (ст. 75–82). Цим суттєво посилюються колегіальні засади у сфері вирішення кадрових питань. Відповідно, проект пропонує нову концепцію управління кадрами в органах прокуратури.

Процес управління має цілеспрямований правовий характер і полягає у впливі вищих прокурорів на підпорядкованих працівників із метою забезпечення належного виконання завдань, визначених Законом України «Про прокуратуру» та наказами Генерального прокурора України [7].

Такий вплив здійснюється шляхом прийняття та реалізації управлінських рішень.

Вітчизняна й зарубіжна теорія та практика управління свідчать, що саме реалізація управлінських рішень як найбільш складний і тривалий етап управління, що потребує витрати головного обсягу часу й ресурсів, нерідко є «слабкою ланкою» в процесі управлінської діяльності.

Ключовим аспектом, пов'язаним з ефективністю управління в органах прокуратури, є контроль за виконанням управлінських рішень. Як належно організований він створює необхідні передумови для реалізації поставлених перед органами прокуратури цілей та дає змогу з найменшими витратами їх досягти [8, с. 5].

Контроль – це органічна частина функції управління. Складовою частиною завдань і владних повноважень органів та осіб, покликаних управляти, є організація й застосування контролю, підвищення його ефективності в інтересах поліпшення роботи підконтрольного об'єкта. Під час здійснення контролю виявляють та усувають обставини, що негативно впливають на діяльність підконтрольних об'єктів, з'ясовують причини, які призводять до розбіжності практичних результатів із поставленою метою [9, с. 11].

Таким чином, контроль в управлінському значенні – це система (процес) перевірочних дій, що спеціально планується й реалізується для забезпечення виконання покладених на прокуратуру функцій [1, с. 14].

Навантаження на прокурорів, що постійно зростає, зумовлене динамікою законодавчих змін та іншими обставинами, підтверджує актуальність дослідження процесу реалізації й контролю за виконанням управлінських рішень, недоліків у цій сфері та вироблення пропозицій щодо її вдосконалення.

У загальній теорії управління, під час оцінювання безпосередніх результатів діяльності управлінської системи (суб'єктів), процес управління розглядають як своєрідне

виробництво, у якому продуктом праці є управлінське рішення [10]. Таким чином, його ефективність загалом залежить від якості трьох етапів: розроблення управлінських рішень (закінчується їх прийняттям), організації виконання управлінських рішень та контролю за їх виконанням [11, с. 36].

В органах прокуратури України управлінські рішення приймаються у формі організаційно-розпорядчих документів (регламенти, вказівки, накази, розпорядження, інструкції, положення), планів роботи, рішень колегіальних органів прокуратури, позапланових завдань, доручень тощо.

Іноді до форм управлінських рішень належать також концепції, рекомендації, огляди й інші інформаційно-аналітичні документи. Однак такі документи не є управлінськими рішеннями, оскільки через них не реалізуються владно-розпорядчі повноваження вищого прокурора.

Ефективність управлінського рішення першочергово залежить від якості процесу його реалізації. Адже яким би потрібним, аргументованим і правильно складеним воно не було, будучи нереалізованим або реалізованим не повною мірою, не досягне своєї мети. Водночас оптимальний механізм реалізації управлінського рішення найбільше відомий особі, яка його розробила. Отже, чим детальніше керівник регламентує механізм виконання прийнятого ним рішення, тим оперативніше, якісніше й повніше його буде реалізовано.

Організація виконання управлінських рішень вимагає належного їх обліку. На сьогодні в органах прокуратури облік управлінських рішень, у тому числі організаційно-розпорядчих документів, ведеться на паперових та електронних носіях*.

Організація належного обліку управлінських рішень не передбачає дублювання роботи структурних підрозділів,

* Наприклад, матеріали (рішення) колегій і нарад Генеральної прокуратури України розміщуються на офіційному веб-порталі Генеральної прокуратури України.

виконання знятих із контролю доручень, завдань, відмінених організаційно-розпорядчих документів.

Необхідною умовою реалізації управлінських рішень є інформування підлеглих працівників про поставлені перед ними завдання, їх кількість і зміст, алгоритм виконання, типові помилки під час виконання тощо. З цією метою в прокуратурах різних рівнів зазвичай щотижня проводяться оперативні наради, на яких керівники відповідних прокуратур (підрозділів прокуратур обласного рівня) доводять до відома присутніх інформацію про нові організаційно-розпорядчі документи, інформаційно-методичні матеріали. В інших випадках працівники ознайомлюються з усіма новими документами самостійно під розпис. Процедура ознайомлення зазвичай не є регламентованою, а тому її визначає конкретний керівник прокуратури або її структурного підрозділу на власний розсуд.

Важливою умовою ефективності управлінських рішень в органах прокуратури є належна організація їх виконання.

Досягнення результатів реалізації управлінських рішень залежить від правильного вибору керівником виконавця та рівномірного розподілу навантаження. При цьому першочергово слід урахувати його здатність виконати поставлене завдання відповідно до поставленого завдання та з найменшими затратами. Крім того, на ефективність реалізації управлінських рішень впливає правильність розподілу службових обов'язків між працівниками прокуратури (або її структурного підрозділу) з урахуванням їх індивідуальних особливостей і навичок, а також забезпечення взаємодії та взаємозамінності. Не менш важливим є сприятливий психологічний клімат у колективі, створення якого є завданням керівника як організатора [12].

Участь керівника в реалізації управлінського рішення, а також спостереження за перебігом і результатами виконання рішення можна об'єднати поняттям «оперативне керівництво». Під час його здійснення прокурор аналізує інформацію про перебіг виконання управлінського рішення, проводить порівняння з

визначеним ним алгоритмом виконання управлінського завдання та з'ясовує характер допущених помилок, визначає «проблемні» ділянки реалізації рішення й оперативно розробляє заходи щодо усунення недоліків. Оперативне керівництво дає змогу правильно та своєчасно координувати діяльність виконавців, обираючи найкращі форми їх взаємодії.

Результати реалізації управлінських рішень відображають у службових документах (доповідних записках, довідках, звітах тощо), обговорюють на засіданнях колегіальних органів. Вони можуть слугувати підставою для прийняття інших управлінських рішень.

Важливим засобом забезпечення належної реалізації управлінських рішень є контроль за їх виконанням. Він не лише є способом збирання оперативної інформації про хід досягнення поставлених цілей і функціонування системи органів прокуратури, а й засобом мотивації діяльності працівників.

В органах прокуратури використовують різноманітні форми контролю (їх поєднання): контрольні картки, журнали, плани; перевірки діяльності нижчих прокуратур; письмові та усні звіти підлеглих посадових осіб про перебіг і підсумки виконання завдань (доручень); вивчення звернень, що містять думку громадян про роботу підлеглих органів прокуратури, та ін.

Основи організації контролю за виконанням в органах прокуратури передусім закріплено в ст. 15, 16 Закону України «Про прокуратуру», наказі Генерального прокурора України «Про організацію роботи та управління в органах прокуратури України» від 26 грудня 2011 р. № 1 гн, Регламенті Генеральної прокуратури України, затвердженому наказом Генерального прокурора України від 12 квітня 2012 р. № 35. Крім того, їх визначено й іншими організаційно-розпорядчими документами, наприклад Інструкцією з діловодства в органах прокуратури України, затвердженою наказом Генерального прокурора України від 15 січня 2013 р. № 3. У регламентах прокуратур областей також існують розділи, присвячені контролю виконання [5].

Під час реалізації управлінських рішень нерідко виникають питання щодо критеріїв оцінки результативності й ефективності управлінської діяльності. Це складна проблема, що потребує окремого поглибленого дослідження. Водночас, аналізуючи результати роботи органів прокуратури, необхідно зауважити, що одним із критеріїв ефективності управлінського рішення є досягнення поставленої цілі, наприклад підвищення результативності роботи органів прокуратури в різних напрямках, підвищення кваліфікації прокурорських працівників, забезпечення належної взаємодії структурних підрозділів, підвищення якості актів прокурорського реагування тощо.

Оскільки одні й ті самі цілі можна досягнути з різною кількістю затрат, критерієм ефективності управлінського рішення може слугувати співвідношення отриманого в результаті його реалізації ефекту, показником якого є ступінь досягнення цілі, та розміру затрат на його розроблення й виконання. Наприклад, якщо збільшення чисельності працівників підрозділів не сприяло покращанню результатів роботи та якості підготовлених документів, то можна констатувати неефективність управління.

Оцінювання управлінської діяльності вимагає вивчення якості прийняття й реалізації управлінських рішень, перевірки того, наскільки вони відповідають обстановці, що склалася, чи обґрунтовані, чи прийняті уповноваженою особою з дотриманням визначеної процедури, чи спрямовані на вирішення реальних завдань і досягнення реальних цілей. Очевидно, що належна якість реалізації управлінських рішень передбачає дотримання виконавської дисципліни, повноту виконання заходів, їх результативність.

Здійснення аналізу стану реалізації управлінських рішень і контролю за їх виконанням дає змогу сформулювати низку пропозицій. По-перше, з метою вдосконалення організації обліку та контролю виконання управлінських рішень необхідним є подальше активне впровадження сучасних інформаційних технологій в організацію роботи органів

прокуратури. Так, відчутною є потреба в розробленні й запровадженні єдиного універсального програмного забезпечення для організації обліку діяльності прокурорів і контролю за виконанням управлінських рішень на всіх рівнях системи органів прокуратури. По-друге, успішність реалізації управлінських рішень, що приймаються в органах прокуратури, безпосередньо залежить від дієвості, ступеня розробленості механізму їх реалізації та контролю виконання. З огляду на це, необхідним є доповнення регламенту положеннями, у яких слід детально викласти обов'язки керівників, відповідальних і безпосередніх виконавців щодо забезпечення організації та контролю, а також безпосереднього виконання організаційно-розпорядчих документів Генеральної прокуратури України, що зобов'яже прокуратури обласного рівня та прокуратури міст внести у власні регламенти відповідні зміни. По-третє, необхідно підвищити якість професійної підготовки осіб, яких призначають або вже призначено на керівні посади в органах прокуратури, зокрема в межах програм підвищення кваліфікації в Національній академії прокуратури України під час поглибленого вивчення теорії, практики та психології управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Основи організації роботи та управління в органах прокуратури України : підруч. / [Є. М. Блажівський, М. К. Якимчук, І. М. Козьяков, І. В. Європіна та ін.]. – К. : Алерта, 2013. – 486 с.
2. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Факт, 2003. – 384 с.
3. Долежан В. Співвідношення управлінських і процесуальних відносин у діяльності прокуратури / В. Долежан // Вісник прокуратури. – 2006. – № 9. – С. 58–64.

4. Братановский С. Н. Правовая организация управления в органах прокуратуры : [моногр.] / С. Н. Братановский, А. А. Муканбеткалиев. – М. : Директ-Медиа, 2012. – 189 с.
5. Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/>.
6. Проект Закону про прокуратуру [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=48935.
7. Верховна Рада України [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/>.
8. Бабкова В. С. Организационно-правовые проблемы контроля в прокурорской деятельности : [моногр.] / В. С. Бабкова. – Харьков : Легас, 2001. – 176 с.
9. Гаращук В. М. Контроль та нагляд у державному управлінні : [моногр.] / В. М. Гаращук. – Х. : Фоліо, 2002. – 176 с.
10. Менеджмент : [учеб.] / под общ. ред. И. Н. Шапкина. – М. : Юрайт, 2011. – 690 с.
11. Журбин Р. В. Реализация управленческих решений и контроль их исполнения в органах прокуратуры Российской Федерации / Р. В. Журбин, О. В. Сазанова // Вестник Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации. – 2014. – № 2. – С. 35–41.
12. Попович Є. М. Управління органами прокуратури України: організаційно-правові проблеми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Є. М. Попович. – Х., 2010. – 18 с.

Татаров Олег Юрійович –
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри правосуддя
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка;

Чернявський Сергій Сергійович –
доктор юридичних наук, професор,
проректор Національної академії
внутрішніх справ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ

Розглянуто процесуальні та криміналістичні особливості організації й тактики проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, а також інших процесуальних заходів під час досудового розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою.

Ключові слова: досудове розслідування; одержання неправомірної вигоди; негласні слідчі (розшукові) дії; обшук; освідування; допит; судові експертизи.

Рассмотрены процессуальные и криминалистические особенности организации и тактики проведения следственных (розыскных) действий, негласных следственных (розыскных) действий, а также других процессуальных мероприятий в ходе досудебного расследования получения неправомерной выгоды должностным лицом.

Ключевые слова: досудебное расследование; получение неправомерной выгоды; негласные следственные (розыскные) действия; обыск; освидетельствование; допрос; судебные экспертизы.

The article examines the procedural and forensic features of organization and tactics of the investigation actions, covert investigation actions and other procedural measures during the preliminary investigation of cases of obtaining undue advantages.

The authors draw attention to the relevant articles of the Constitution of Ukraine and Criminal Code of Ukraine to analyze the phenomenon of undue advantage acceptance and its results. Much attention is given to statistical data used to create an understanding of the current scope of corruption in Ukraine.

According to the article the shift of the undue advantage documentation to the criminal procedure has dramatically changed the approach to the investigation process and prioritized the covert investigative actions.

The authors come to conclusion that investigation of obtaining undue advantages stipulates the immediate application of procedural remedies of evidence collection and special knowledge deployment.

Keywords: preliminary investigation; undue advantage acceptance; covert investigative actions; search; certification; interrogation; forensic examination.

Згідно до ст. 19 Конституції України, посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що визначені законодавством. Від реалізації цього положення значною мірою залежить ефективна діяльність державного апарату, функціонування підприємств, установ та організацій усіх форм власності, своєчасне й правильне вирішення соціальних проблем, забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина, законних інтересів юридичних осіб. На вирішення цих питань має бути спрямовано зусилля всіх службових осіб органів влади.

Однак посадовці, які наділені службовими повноваженнями у сфері публічного права, нерідко вдаються до злочинних порушень покладених на них обов'язків. Своїми протиправними діями вони дестабілізують нормальну роботу

органів влади, підривають авторитет державної служби, порушують права та законні інтереси суб'єктів господарювання й окремих громадян.

Одним із найбільш поширених і небезпечних кримінальних правопорушень цієї категорії є прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 Кримінального кодексу (КК) України), що є виявом відомого з давніх часів явища за назвою «хабарництво» [1].

Протягом 2013 р. загалом у державі було викрито 2,3 тис. кримінальних правопорушень цієї категорії, з яких 1,7 тис. (74 %) – за фактом одержання неправомірної вигоди службовою особою (що становить близько 7 % від загальної кількості зареєстрованих злочинів у сфері службової діяльності). У розрізі корупційних правопорушень серед направлених усіма правоохоронними органами до суду кримінальних проваджень злочини, передбачені ст. 368 КК України, становлять майже половину (1072, або 45 %). Найбільше таких фактів виявлено правоохоронними органами Донецької (144), Львівської (142), Одеської (141), Луганської (130), Дніпропетровської (112) областей та м. Київ (145), найменше – у Житомирській (14), Рівненській (22) областях та м. Севастополь (22) [2].

Однак питома вага цих злочинів у загальній структурі злочинності насправді є значно більшою, оскільки вони мають високий ступінь латентності. Так, значна частина корумпованих посадовців залишається поза межами кримінально-правового впливу.

Факт одержання неправомірної вигоди завжди ретельно приховується зацікавленими особами. Останніми роками з метою маскування ознак цього кримінального правопорушення використовують можливості мережі Інтернет. Нерідко правопорушники обирають банківські платіжні системи, зокрема типу PayPal, ProPay, WesternUnion, MoneyGram тощо,

які приваблюють відносною легкістю розрахунків і можливістю швидкого та безперешкодного переведення коштів. Наприклад, посадовець Б., порушивши вимоги закону та службових інструкцій, звернувся до підприємця В. із вимогою надати грошову винагороду на суму 7 тис. грн за нескладання щодо останнього актів про порушення правил безпеки, надавши номер власного карткового рахунку, відкритого у ПАТ КБ «Приватбанк». У подальшому В. перерахував на картку посадовця зазначену суму коштів, які Б. того ж дня зняв зі свого рахунку в одному з банкоматів міста, після чого його затримали працівники міліції [3].

Дії службової особи в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, досить різноманітні. Поряд із, так би мовити, «традиційними», наприклад, видачею певних дозволів, виділенням земельних ділянок, прийняттям на роботу тощо, нині набувають «популярності» такі більш витончені їх форми, як: передача за заниженими цінами державної власності підприємницьким структурам поза аукціонами; укладання збиткових для держави комерційних угод про передавання в оренду будинків та інших об'єктів; видача банківських кредитів без одержання зобов'язань щодо їх повернення; сприяння у створенні фіктивних підприємств без належного оформлення й реєстрації; фальсифікація матеріалів документальних перевірок та ін.

Поширеними є також ситуації, коли одержання неправомірної вигоди приховують видимістю цивільно-правових угод. Так, наприклад, до фізичної особи-підприємця С. звернулася службова особа – начальник відділу контролю за особливо важливими об'єктами та новобудовами центру забезпечення ДСНС України у Вінницькій області Б. із проханням посприяти йому в отриманні неправомірної вигоди від фізичної особи – підприємця Л. (за приховування наявних порушень правил протипожежної безпеки) шляхом надання йому рахунку нібито на закупівлю будівельних матеріалів на

суму 25 тис. грн із метою створення видимості цивільно-правових відносин між суб'єктами підприємницької діяльності. Погодившись із цією пропозицією, С. за попередньою змовою з Б. надав рахунок для перерахування неправомірної вигоди в розмірі 25,2 тис. грн під виглядом розрахунків за будівельні матеріали. У подальшому С. за попередньою змовою з Б. отримав неправомірну вигоду в розмірі 5 тис. та 20 тис. грн відповідно, що надійшли на його розрахунковий рахунок, відкритий в одному з комерційних банків [4].

Якщо раніше (за Кримінальним процесуальним кодексом (КПК) 1960 р.) одержання неправомірної вигоди документували здебільшого в правовому полі оперативно-розшукової діяльності, то сьогодні – переважно в межах кримінального провадження під наглядом прокурора, що кардинально змінило підхід до розкриття та розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії. Водночас результати проведення негласних слідчих (розшукових) дій визнаються чи не найважливішими доказами винуватості.

Реєстрація в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (ЄРДР) відомостей про кримінальні правопорушення цієї категорії зазвичай відбувається після прийняття та розгляду заяв (повідомлень) про вимагання неправомірної вигоди. Опитуючи такого заявника, важливо роз'яснити йому норми ч. 6 ст. 369 КК України, відповідно до яких особа, яка пропонувала, обіцяла чи надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо стосовно неї було вчинено дії щодо вимагання неправомірної вигоди та після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона, до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого, згідно із законом, має право повідомляти про підозру. Заява чи повідомлення про кримінальне правопорушення вважаються поданими саме з моменту попередження особи про кримінальну відповідальність.

За загальним правилом, доступ до відомостей щодо кримінальних правопорушень про одержання неправомірної вигоди, внесених до ЄРДР, відкривається з моменту висунення підозри особі. Винятком із цього правила є можливість доступу слідчого та прокурора, який здійснює процесуальне керівництво, керівника слідчого підрозділу та керівника прокуратури, які відповідно проводять досудове розслідування, здійснюють контроль і нагляд у цьому кримінальному провадженні [5, п. 4.7]. Згідно з ініціативою МВС України, цей порядок поширено й на інші види кримінальних правопорушень (за фактами збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, отруйних, сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів), надмірне розголошення відомостей під час розслідування яких може зашкодити реалізації інформації про вчинення злочину певною особою або групою осіб.

У разі, якщо заявник (потерпілий) повідомляє про вимагання в нього неправомірної вигоди (тобто йдеться про ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 368 КК України), під час його допиту обов'язково з'ясовують таке:

обставини місця й часу, за яких відбулося вимагання неправомірної вигоди службовою особою;

коли, у який час, повинна відбутися передача предмета неправомірної вигоди, що саме має бути передано (точна сума коштів, розмір цінностей, вартість наданих послуг, виконаних робіт тощо) й за виконання яких саме дій (бездіяльності);

якими доказами (документи, звукозапис розмови зі службовою особою, показання інших осіб) заявник може підтвердити факт вимагання в нього неправомірної вигоди;

у яких відносинах із фігурантом (службовою особою) перебуває заявник (стороння особа, клієнт, колега та ін.);

кому ще, крім заявника, відомо (може бути відомо) про факт вимагання в нього неправомірної вигоди;

ознаки зовнішності службової особи, яка вимагає неправомірну вигоду, особливі прикмети, місце розташування службового приміщення, як до нього потрапити, особливості обстановки;

чи відомо заявникові про факти одержання фігурантом неправомірної вигоди від інших осіб;

чи не пов'язано вимагання неправомірної вигоди відомим службовій особі фактом учинення заявником злочину (правопорушення).

У разі, якщо заявник додає до заяви певні матеріали, наприклад, аудіо- або відеозапис розмови з посадовцем, інші розмови, що стосуються надання неправомірної вигоди, про це в заяві, яку він подає (або в протоколі допиту), робиться відмітка з додатковими поясненнями стосовно походження таких матеріалів, умов запису, технічних засобів, що використовувалися під час виготовлення аудіо- або відеодокументів. До цих матеріалів бажано долучити власне технічний пристрій (диктофон, мобільний телефон, фотокамеру), за допомогою якого заявник зафіксував свою розмову з посадовцем.

Зазначені в заяві факти мають бути ретельно перевірені на їх достовірність. Проведення відповідної перевірки дає змогу ще до початку досудового розслідування (на етапі реалізації оперативних матеріалів у разі заведення оперативно-розшукової справи) визначити об'єкти, що мають доказове значення в провадженні, зокрема підлягають вилученню, а також визначити послідовність першочергових слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Щоправда, переважна більшість кримінальних правопорушень, пов'язаних з отриманням неправомірної вигоди, документуються саме в межах кримінального провадження під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Після внесення інформації про кримінальне правопорушення до ЄРДР за фактом вимагання неправомірної вигоди слідчий звертається з клопотанням до прокурора –

процесуального керівника, який із додержанням вимог ст. 246, 250, 251, 271, 273 КПК України виносить постанову про здійснення контролю за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту, що проводиться з використанням заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів. З цією метою проводять також аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України) та місця (ст. 270 КПК України).

Плануючи допит заявника, слід ураховувати можливість зміни допитуваним своїх показань на подальших етапах досудового розслідування та під час судового розгляду під впливом злочинців або будь-кого з їх оточення. Отже, в окремих випадках, відповідно до ч. 1 ст. 225 КПК України, за необхідності отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо існування небезпеки для їх життя і здоров'я, тяжка хвороба, наявність інших обставин можуть унеможливити їх допит у суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, слідчий (прокурор) має право звернутися до слідчого судді з клопотанням щодо проведення допиту такого свідка чи потерпілого в судовому засіданні, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб. У цьому разі допит свідка чи потерпілого здійснюється в судовому засіданні за місцем розташування суду або перебування хворого свідка, потерпілого в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду. Проте на практиці під час розслідування незаконного отримання неправомірної вигоди відповіді процесуальні можливості майже не використовуються.

Допит підозрюваного в тактичному плані є складною слідчою (розшуковою) дією. Це пояснюється тим, що перший допит здійснюється, як правило, безпосередньо після затримання фігуранта «на гарячому». Під час допиту необхідно з'ясувати відомості, що є підставою для затримання, зокрема щодо розміру неправомірної вигоди, характеру послуги, за яку її

одержано, а також стосунків з особою, яка заявила про кримінальне правопорушення.

Загалом, під час документування злочинної діяльності з використанням заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів одним із головних доказів вини підозрюваних є наявність зафіксованих у матеріалах кримінального провадження даних про те, що на руках або одязі підозрюваної особи виявлено речовини, які з'явилися внаслідок контакту підозрюваного із заздалегідь ідентифікованими (поміченими) засобами, у першу чергу, грошовими знаками.

Відповідно до ст. 241 КПК України, для виявлення слідів кримінального правопорушення на тілі підозрюваного слідчий проводить освідчення на підставі постанови прокурора. Крім того, згідно зі ст. 208, 234, 236 КПК України, з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення (виявлення предмета неправомірної вигоди, його упаковки або частин, документів чи інших об'єктів, що мають доказове значення) може бути проведено обшук особи (як при затриманні особи, так і під час обшуку житла чи іншого володіння особи).

Водночас слід визнати неправильною практику вилучення зазначених об'єктів під час огляду місця події. На цьому наголошено й в інструктивному листі МВС України [6].

Під час обшуку обов'язково вилучають гроші, передані як предмет неправомірної вигоди, зразки хімічних препаратів, ватні тампони зі змивами з поверхні долонь рук підозрюваного та поверхні його робочого стола, рукавички, за допомогою яких оглянуто гроші. В окремих випадках вилучають й інші предмети (мобільні термінали підозрюваних і свідків, сім-картки, карти пам'яті, носії з відеозаписами, системні блоки комп'ютерів), а також документи (чеки, виписки з рахунків, ощадні книжки, особисті записи тощо).

Якщо відповідні гроші було оброблено люмінесцентним барвником, то руки особи, яка отримала неправомірну вигоду,

кишені, інші частини його тіла та вбрання також належить ретельно оглянути, зокрема із залученням спеціаліста, який застосовує відповідні науково-технічні засоби. Під час освідування підозрюваного (ч. 2 ст. 241 КПК України) необхідно запропонувати освідуваному встати, залишивши все, що є в нього в руках. Після освідування особи необхідно оглянути місце, де воно проводилося.

У протоколі слідчої (розшукової) дії обов'язково фіксують місце виявлення предмета неправомірної вигоди та характерні ознаки власне предмета (щодо грошей – це сума, номінальна вартість купюр, серія та номери, спеціальні позначки, характерне світіння спеціальної речовини), які пред'являють (демонструють за допомогою спеціальних приладів) учасникам цієї слідчої (розшукової) дії.

Під час проведення обшуку дозволяється вилучати лише речі й документи, що мають значення для кримінального провадження, а також ті, що заборонено до вільного обігу. Усе вилучене підлягає опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у слідчій (розшуковій) дії.

Безпосередньо перед обшуком або під час його проведення за підозрюваним необхідно уважно стежити, щоб запобігти ситуації, коли той зможе позбутися предмета неправомірної вигоди. Обшук елементів одягу починають із кишень. Далі обстежують подвійні шари тканини, комірці, лацкани, у яких може бути сховано документи та гроші. Закінчують обшук одягу обстеженням супутніх предметів. Усі вилучені під час обшуку предмети й документи підлягають подальшому огляду відповідно до ст. 237 КПК України.

Затримані на місці одержання неправомірної вигоди особи часто відмовляються підписувати протокол. Так, наприклад, затриманий Д., у службовому кабінеті якого провели обшук і виявили помічений спеціальною хімічною речовиною предмет неправомірної вигоди (гроші), а на руках та одязі – сліди цієї речовини, відмовився підписати протокол і деякий час не

визнавав факту одержання хабара, мотивуючи це тим, що відносно нього нібито здійснюють провокацію [7]. Тому під час проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на документування злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним одержання неправомірної вигоди, доцільно застосовувати технічні засоби фіксації.

Розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою неможливе без застосування науково-технічних засобів і використання спеціальних знань, зокрема щодо призначення та проведення судових експертиз. Найчастіше в кримінальних провадженнях щодо цієї категорії призначають такі види експертиз: матеріалів, речовин і виробів (експертиза спеціальних хімічних речовин); відео- та звукозапису; почеркознавчу та дактилоскопічну експертизи.

Як уже зазначалося, за наявності інформації про факт вимагання неправомірної вигоди службовою особою, у разі, якщо замовник передає неправомірну винагороду посадовцеві, гроші або інші цінності помічають спеціальними хімічними речовинами, контакт з якими призводить до перенесення цих речовин на частини тіла особи, яка торкається предметів неправомірної вигоди.

Після затримання такої службової особи слідчий, за можливості із залученням відповідного спеціаліста, під час освідування робить змиви з тіла затриманого (зазвичай це кисті рук) та вилучає інші мікрочастки, а також предмет, що передавали як неправомірну вигоду, та, за необхідності, одяг підозрюваного, на якому може бути виявлено сліди хімічної речовини. Важливо, щоб спеціаліст, який проводив змиви, уникав прямого контакту з хімічною речовиною або з предметами, обробленими нею. Усі ці дії уможливають у подальшому кримінальному провадженні призначення судової експертизи спеціальних хімічних речовин. Зважаючи на те, що освідування проводиться на підставі постанови прокурора, до моменту фактичної реалізації необхідно отримати таке рішення.

Метою проведення експертизи є встановлення тотожності хімічного складу спеціальної речовини, якою було оброблено предмет неправомірної вигоди чи нанесено мітки на нього, зі змивами з рук або інших частин тіла затриманої особи, мікронашаруваннями на одязі та на предметі неправомірної вигоди, вилученими в підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення.

На експертизу надають контрольний зразок спеціальної речовини, якою було оброблено предмет неправомірної вигоди, тампони зі змивами рук та грошові купюри (інші цінності) з метою підтвердження факту, що спеціальна хімічна речовина, виявлена на грошових купюрах, ватних тампонах, якими було зроблено змиви з рук, однакова за своїми фізико-хімічними властивостями на всіх зразках та ідентична зі спеціальною хімічною речовиною, якою було помічено грошові кошти чи інші цінності.

Типовими питаннями, які можуть бути поставлені експертові під час призначення експертизи спеціальних хімічних речовин, є такі:

Чи є на грошових коштах (інших цінностях) сліди спеціальної хімічної речовини? Якщо так, то чи ідентична вона зі спеціальною хімічною речовиною, наданою як порівняльний зразок?

Чи є на зовнішній та внутрішній поверхнях предмета, у якому виявлено грошові кошти, сліди спеціальної хімічної речовини? Якщо так, то чи однакова вона зі спеціальною хімічною речовиною, наданою як порівняльний зразок?

Чи є на змивах долонь підозрюваного сліди спеціальної хімічної речовини? Якщо так, то чи однакова вона зі спеціальною хімічною речовиною, наданою як порівняльний зразок?

Чи однакові між собою речовини, виявлені на грошових коштах, зовнішніх та внутрішніх поверхнях предмета, у якому виявлено грошові кошти?

Чи є на грошових коштах сліди спеціального люмінесцентного олівця у вигляді напису «Неправомірна

вигода», якщо так, то чи однакові вони зі спеціальною хімічною речовиною, наданою як порівняльний зразок?

Висновки дактилоскопічної експертизи дають змогу ідентифікувати сліди пальців рук, по-перше, особи, яка надала неправомірну вигоду, на окремих предметах обстановки службового кабінету (особливо в разі заяви підозрюваного, що він ніколи не був у певному приміщенні), на конверті чи іншій упаковці з переданими поміченими грошима або іншими матеріальними цінностями, а, по-друге, інших осіб, які брали участь в одержанні неправомірної вигоди.

Отже, розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою має специфіку, що полягає в невідкладному застосуванні комплексу процесуальних засобів збирання доказів, а також використанні спеціальних знань. У кожному кримінальному провадженні, у якому для документування злочинної діяльності використовують заздалегідь ідентифіковані (помічені) засоби, слід проводити освідування та (або) обшук особи (під час затримання чи в межах обшуку житла або іншого володіння особи).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мишков Я. Є. Методика розслідування хабарництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Я. Є. Мишков. – Х., 2005. – 20 с.
2. Про стан протидії злочинності, корупції та прокурорсько-слідчу роботу на території України за 2013 рік : аналітична довідка / Генеральна прокуратура України. – 2014. – 69 с.
3. Вирок Ровеньківського міського суду Луганської області від 5 лип. 2013 р. Справа № 1–кс/424/230/13.
4. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 23 верес. 2013 р. Справа № 127/21739/13–к 1–кп/127/816/13.
5. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань [Електронний ресурс] :

наказ Генерального прокурора України від 17 серп. 2012 р.
№ 69. – Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua>.

6. Про документування злочинної діяльності із застосуванням заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів [Електронний ресурс] : лист МВС України від 21 берез. 2014 р. № 13/11–4847. – Режим доступу :

<http://gsu.mvs.gov.ua>.

7. Ляш А. А. Осмотр в делах о получении взятки: некоторые проблемы / А. А. Ляш, В. Н. Лищенко // Адвокат. – 2013. – № 4 (151). – С. 10–14.

Василевич Віталій Вацлавович –
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх
справ;

Михайлова Ілона Миколаївна –
здобувач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх
справ, помічник судді Верховного
Суду України

КРИМІНОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ ТА ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ

Обґрунтовано доцільність проведення змін системного характеру в структурі органів кримінальної юстиції, у тому числі органів ювенальної юстиції, що зумовлено об'єктивною потребою в реформуванні системи запобігання злочинам неповнолітніх. З'ясовано, що зазначені зміни мають бути реалізовані шляхом упровадження прогресивних ідей щодо виправлення неповнолітніх злочинців.

Ключові слова: злочинність неповнолітніх; відновне правосуддя; пробація; примирення; профілактика; запобігання; ювенальна юстиція.

Обоснована целесообразность изменений системного характера в структуре органов уголовной юстиции, в том числе органов ювенальной юстиции, что обусловлено объективной потребностью в реформировании системы предупреждения преступлений несовершеннолетних. Определено, что указанные

изменения должны быть реализованы через прогрессивные идеи исправления несовершеннолетних преступников.

Ключевые слова: преступность несовершеннолетних; восстановительное правосудие; probation; примирение; профилактика; предотвращение; ювенальная юстиция.

This article deals with the feasibility of introducing sustainable changes in the structure of the bodies of criminal justice, including those of juvenile justice, caused by objective need to reform the system of prevention of juvenile crimes. These changes should be realized through the progressive ideas of juvenile corrections. As to the authors, one of the ways to resolve this problem is to introduce new components of juvenile justice development, which include restorative justice that is one of the directions of building in Ukraine valuable system of juvenile criminal justice capable to ensure legality, validity and efficiency of each decision on a child who came into conflict with the law relating to his/her subsequent re-education and social support. These components also comprise probation as a set of measures, which can be applied under the court decision to the juvenile who committed a crime, if he/she was awarded a penalty, which is not connected with imprisonment, or other form of responsibility, aimed at his/her re-socialization.

This studying includes a sociological interviewing of professional judges from local and appellate courts of general jurisdiction that has been held by the authors; nearly 50 % of the interviewed judges pointed to the fact that criminal norms, restorative justice, probation are the foundations of determination of the national juvenile justice. The authors analyzed publications and research papers setting up solution of the problems of juvenile justice development in the specified directions and made conclusions on the feasibility of introducing the institutions of restorative justice in criminal cases on the crimes committed by juveniles, and juvenile probation in Ukraine. Moreover, on the basis of sociological interviewing of professional judges there have been outlined the perspectives of introducing restorative justice and probation in the

system of prevention of juvenile crimes and formulated proposals how to improve the organizational and legal support of the process of introduction and operation of the juvenile justice system in Ukraine.

Keywords: juvenile delinquency; restorative justice; probation; reconciliation; prevention; prevention; juvenile justice.

В Україні існує об'єктивна потреба в реформуванні системи запобігання злочинам неповнолітніх, що має ґрунтуватися на досягненнях і традиціях національного законодавства, європейських цінностях щодо захисту прав та основоположних свобод людини й громадянина, положеннях міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України. Це зумовлює необхідність проведення змін системного характеру в структурі органів кримінальної юстиції, у тому числі й органів ювенальної юстиції, спрямованих на створення оптимальної системи запобігання злочинним діянням осіб, які не досягли повноліття.

Одним із шляхів розв'язання цієї проблеми є закріплення нових складових розвитку ювенальної юстиції, що реалізуються через прогресивні ідеї виправлення неповнолітніх, які вчинили злочин. До таких складових належать відновне правосуддя, що є одним із напрямів побудови в Україні повноцінної системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, спроможної забезпечити законність, обґрунтованість та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка перебуває в конфлікті із законом, пов'язаного з її перевихованням та подальшою соціальною підтримкою [1], а також пробацію як правовий інститут, що повинен існувати в системі запобігання злочинам неповнолітніх, у тому числі з метою зниження рівня рецидивної злочинності зазначеної категорії осіб в Україні [2].

Аналіз публікацій і наукових робіт, у яких започатковано розв'язання проблем у сфері розвитку ювенальної юстиції в напрямках впровадження відновного правосуддя та пробації, свідчить про те, що здебільшого зарубіжні та вітчизняні

правознавці досліджували роль таких інститутів у правовій системі держави. Авторами таких робіт є І. Г. Богатирьов, В. М. Бурдін, І. А. Войтюк, Т. С. Жукова, С. М. Зеленський, В. В. Землянська, В. В. Коваленко, О. М. Костенко, О. Г. Колб, Є. С. Назимко, О. І. Немченко, В. Т. Маляренко, Т. Маршал, В. О. Сідлецька, М. І. Хавронюк, Д. В. Ягунов та ін. Проте дослідники недостатньо уваги приділили питанням суті й місця інститутів відновного правосуддя та ювенальної пробації в системі запобігання злочинам, учиненим неповнолітніми.

Метою зазначеної статті є вивчення питань щодо доцільності впровадження інститутів відновного правосуддя в кримінальних справах про злочини, учинені неповнолітніми, та ювенальної пробації в Україні. Досягненню мети сприятиме виконання таких завдань: визначити перспективи запровадження відновного правосуддя й пробації в системі заходів запобігання злочинам неповнолітніх і сформулювати пропозиції щодо вдосконалення організаційно-правового забезпечення запровадження та функціонування системи ювенальної юстиції в Україні.

Для виконання цих завдань та з метою вироблення рекомендацій щодо проблем розвитку й ефективності ювенальної юстиції, а також ужиття заходів стосовно запобігання злочинам неповнолітніх, ми провели соціологічне опитування 450 професійних суддів місцевих та апеляційних судів загальної юрисдикції. Майже 50 % з опитаних суддів зазначили, що кримінально-правові норми, відновне правосуддя, пробація є підґрунтям детермінації вітчизняної ювенальної юстиції.

В Україні відновне правосуддя успішно розвивається з 2003 р. Застосовують різні механізми передавання справ на медіацію – їх передають під час розгляду досудового та судового розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. Хоча програми відновного правосуддя в законодавстві України не встановлено, проте такі процедури здійснювалися на практиці в межах чинного законодавства.

Так, згідно з результатами зазначеного соціологічного опитування, майже 39 % професійних суддів мають досвід застосування процедур примирення (медіації) під час розгляду кримінальних справ про злочини, учинені неповнолітніми.

Здійснення аналізу праць, присвячених розгляду відновного правосуддя, доводить відсутність єдиного підходу до визначення поняття «відновне правосуддя». Одне з найперших визначень відновного правосуддя запропонував Т. Маршал, який зауважив, що «відновне правосуддя – це процес, відповідно до якого всі учасники кримінального правопорушення зустрічаються для колективного вирішення питання щодо наслідків правопорушення та їх впливу на майбутнє» [3, с. 30]. Однак у такому визначенні взято до уваги лише процедурні характеристики і не згадано про відновну складову.

Інститут відновного правосуддя зміщує акцент у кримінальному процесі з особи обвинуваченого на особу потерпілого, тобто з покарання винного на відновлення прав потерпілого [4, с. 20]. Проте за результатами соціологічного опитування суддів більше 39 % респондентів зазначили, що через неможливість відшкодувати шкоду на практиці примирення неповнолітнього злочинця з потерпілим у межах кримінальної справи відбувається рідко.

Отже, відновне правосуддя слід розглядати як підхід у реагуванні на злочини, у тому числі учинені неповнолітніми, що ґрунтується на принципах усунення завданої потерпілому емоційної, матеріальної, фізичної шкоди та прийнятті правопорушником відповідальності за вчинене [5, с. 41].

Положення Кримінального процесуального кодексу (КПК) України запроваджують ефективні законодавчі механізми запобігання злочинам неповнолітніх та надійно забезпечують права учасників кримінального провадження в умовах дотримання принципів змагальності та справедливості. Зокрема, інститут відновного правосуддя знайшов відображення в КПК України 2012 р. у вигляді інституту угоди про примирення.

Аналіз правових норм Кримінального кодексу (КК) України та КПК України свідчить, що примирення в національному законодавстві може відбуватися в трьох формах: відмова потерпілого від обвинувачення в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення (гл. 36 КПК України); примирення винного з потерпілим (ст. 46 КК України); укладення угоди про примирення (гл. 35 КПК України).

Слід констатувати, що імплементація європейського законодавства в Україні потребує подальшого доопрацювання та приведення у відповідність нормативно-правових актів України. Зокрема, необхідно звернути увагу на усунення окремих недоліків функціонування інституту угод про примирення.

Перш за все, доцільно передбачити в правових нормах КК України та КПК України право керівника слідчого органу припиняти кримінальне провадження за наявності угоди про примирення сторін, що зменшило б кількість кримінальних справ, які розглядають суди.

Також слід впровадити норму, відповідно до якої проведення медіації (процедури примирення неповнолітнього правопорушника з потерпілим) повинно призупиняти процесуальні строки в кримінальному провадженні. Водночас із метою запобігання затягуванню відповідних стадій кримінального судочинства строк на проведення примирних процедур також повинен бути чітко визначений у кримінально-процесуальному законі.

Найбільшим недоліком кримінально-процесуального законодавства України щодо кримінального провадження щодо неповнолітніх є відсутність визначення процедури медіації, правового статусу медіатора, яким має бути обов'язково незалежна від учасників кримінального провадження особа та яка має освіту педагога (психолога). Майже 95 % суддів, які брали участь у соціологічному опитуванні, вважають, що під час проведення слідчих дій і розгляду кримінальних справ про

злочини, учинені неповнолітніми, обов'язково необхідно залучати педагога (психолога).

Кримінальний процесуальний закон не містить норм про можливість використання посередників для досягнення примирення між сторонами, не врегульовує питання щодо участі державних органів у цій діяльності.

Підвищену увагу вчених та практиків завжди привертали питання кримінальної відповідальності неповнолітніх [6, с. 59–70]. Із прийняттям у 2001 р. КК України актуальність зазначеної проблематики підвищилась, адже вперше в історії вітчизняного кримінального законодавства було виділено окремий розділ XV, що визначив особливості кримінальної відповідальності цієї категорії суб'єктів злочинів. Спрощений підхід до системи покарань для неповнолітніх справедливо критикують у науковій літературі, адже фактично він призводить не до гуманізації, а навпаки, до посилення кримінальної відповідальності неповнолітніх, коли можливість суду у виборі покарань, не пов'язаних з ізоляцією, суттєво зменшується порівняно з покараннями, які застосовують до дорослих злочинців [7, с. 150–156].

Натомість європейська спільнота розглядає заходи, альтернативні ув'язненню, як головні заходи покарання, що повинні застосовуватися до неповнолітніх злочинців (пробацію). До позбавлення волі рекомендують вдаватися тільки у виняткових випадках. Проте міжнародні стандарти не пропонують вичерпний перелік альтернативних санкцій, що дають змогу залишити неповнолітнього в суспільстві й надати можливість свідомо виправитися, не втративши при цьому соціально корисні й родинні зв'язки.

Питання про статус пробації на сьогодні на теоретичному рівні не вирішено. Науковці та практики по-різному тлумачать зміст цього правового інституту. Так, близько 59 % опитаних нами суддів загальних судів вважають перспективним впровадження інституту пробації в Україні. На думку деяких

правознавців, пробація є системою соціальної та соціально-педагогічної роботи зі злочинцями, оскільки ув'язнення є неспроможним ресоціалізувати злочинця [8, с. 19]. З енциклопедичних джерел відомо, що пробація – це вид кримінального покарання, яке застосовується в США та Великій Британії й полягає в накладанні певних обмежень на реалізацію засудженим своїх прав і свобод, встановленні спеціального нагляду за його поведінкою [9, с. 146]. Інші науковці тлумачать пробацію як вид покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, що передбачає дотримання засудженим певних умов і обмежень, перебування під наглядом спеціально визначеної для цього особи (державного службовця або представника громадськості), проведення з ним реабілітаційної роботи та забезпечення засудженого комплексом соціальних послуг [10, с. 292]. Підтримуємо позицію вчених, які зазначають, що пробації необхідно надати статус окремого звільнення від покарання [11, с. 237]. Крім того, в Україні кримінальне законодавство містить правові норми, що передбачають звільнення від відбування покарання з випробуванням [12, с. 190]. Зокрема, ст. 104 КК України вже визначено інститут ювенальної пробації – звільнення неповнолітніх від кримінального покарання з випробуванням з одночасним покладанням на особу певних обов'язків.

Суть пробації полягає у встановленні судом для правопорушника певних обмежень та обов'язків з метою його соціальної реабілітації. Пробація передбачає невчинення нових злочинів і виконання визначених судом обов'язків, наприклад, пройти курс лікування, продовжити професійне навчання, повідомляти суд про зміну місця проживання й роботи, прибути до суду за викликом тощо.

Проте пробація – це не тільки механізм виконання альтернативних покарань, а й запобігання вчиненню повторних злочинів неповнолітніми, здійснення корекційних програм, спрямованих на профілактику агресивної поведінки підлітків,

мотивацію позитивних змін особистості та поліпшення їх соціальних стосунків.

Головною відмінною рисою пробації, що існує в зарубіжних країнах, порівняно з діючим у нашій державі інститутом звільнення від відбування покарання з випробуванням, є те, що, на відміну від співробітників української кримінально-виконавчої інспекції, працівники служб пробації починають брати участь у ресоціалізації особи ще на стадії досудового процесу. Ця функція дає можливість суду отримати додаткову інформацію про злочинця, що не завжди може бути отримана під час слідства та судового засідання (приклад, діяльність органів слідства та суду України засвідчує відсутність у кримінальних справах будь-якої інформації про можливість соціальної реабілітації злочинця). Ця інформація потрібна і працівникам служби пробації для розроблення програми ресоціалізації злочинця в разі, якщо йому призначать альтернативний вид покарання. Якщо його буде засуджено до позбавлення волі, то дані про нього стануть підґрунтям для розроблення програми виховного впливу на нього у виховному закладі.

Не менш важливою функцією служби пробації є післясудова – це соціально-психологічне поводження із засудженим, під час якого працівник служби пробації прагне психологічно вплинути на неповнолітнього, зняти напругу, страх, невдоволення, агресію тощо. Значну роль у цьому разі відіграють тематичні бесіди із засудженим, відвідування його вдома. Однак в Україні такої ефективної системи профілактичної та соціально-адаптаційної роботи із засудженими, як у Західній Європі, не існує [13].

Протягом останніх років питання щодо застосування пробації обговорюють дуже активно. Так, судді судів загальної юрисдикції різних інстанцій, працівники правоохоронних органів та органів і служб у справах дітей із метою забезпечення захисту прав дітей, практики обстоюють важливість

запровадження практики складання досудового звіту про особу неповнолітнього. Це вже було апробовано в «пілотних» судах Івано-Франківської області та Мелітопольському міськрайонному суді Запорізької області [14]. Зазначену думку підтверджують і результати соціологічного опитування суддів місцевих та апеляційних загальних судів: майже 82 % підтвердили, що в професійного судді є потреба в збиранні та підготуванні відомостей про особу неповнолітнього злочинця (правопорушника).

Останніми роками здійснюється активна діяльність щодо законодавчої регламентації впровадження інституту пробації. У 2013 р. на розгляд парламенту України було внесено проект Закону України «Про пробацію» від 18 січня 2013 р. № 1197-І, що передбачає впровадження в Україні пробації як системи наглядових і соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду до осіб, яких притягають або вже притягнуто до кримінальної відповідальності.

Новелою законопроекту є одна з функцій органів пробації – складання досудових доповідей, тобто письмове забезпечення суду інформацією, що характеризуватиме особу, яку притягають до кримінальної відповідальності.

Вищезазначеним проектом Закону передбачено зниження рівня рецидивної злочинності в державі шляхом удосконалення системи нагляду та впровадженню соціально-виховної роботи з особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, та засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Водночас майже всі опитані судді – більше 98 % висловили думку про потребу в здійсненні соціального супроводу або патронажу неповнолітніх, які звільнилися з місць позбавлення волі.

Однак, на нашу думку, проект Закону варто доповнити низкою положень, які більш детально будуть характеризувати особливості пробації стосовно неповнолітніх: по-перше, визначити перелік обов'язків, що можуть покладатися на

дитину, якій встановлено пробацію (суспільнокорисні роботи; зайняття певними видами діяльності, спрямованої на відшкодування збитків, спричинених злочином; участь у реабілітаційних програмах; обмеження дозволля; обмеження в часі перебування на вулиці; перебування в пробаційному центрі; відвідування сеансів психотерапії; проходження курсу лікування від алкогольної, наркотичної, токсичної залежності; відвідування корекційних програм, спрямованих на профілактику агресивної та девіантної поведінки; зобов'язання здобути повну середню, базову чи повну вищу освіту); по-друге, визначити перелік заходів виховного характеру, що можуть застосовуватись у межах пробації щодо неповнолітніх, не пов'язаних із позбавленням волі (виправний нагляд, що здійснює наглядач; громадський осуд; примусове вибачення перед потерпілим; примусове усунення шкоди, завданої неповнолітнім, який учинив злочин; проходження курсу виховного навчання у визначеній судом школі або спеціальній школі-інтернаті; повідомлення про можливість направлення на навчання до визначеної судом школи або спеціальної школи-інтернату); по-третє, доповнити ст. 9 «Види пробації» таким видом пробації, як судова пробація, що виконуватиме роль оцінювання неповнолітнього з метою допомоги суду під час індивідуалізації покарання.

Отже, запровадження інститутів відновного правосуддя та ювенальної пробації в Україні – це прогресивна ідея, що має покращити стан запобігання злочинам неповнолітніх, сприятиме усуненню передумов їх учинення, що мають економічний, інформаційний, соціальний, моральний, правовий характер. Сутність відновного правосуддя повинна полягати в реагуванні на злочини неповнолітніх з метою усунення завданої потерпілому емоційної, матеріальної та фізичної шкоди та прийнятті правопорушником відповідальності за вчинене. Водночас під пробацією слід розуміти комплекс заходів, що за рішенням суду може бути

застосований до неповнолітньої особи, яка вчинила злочин, у разі призначення їй покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або іншого виду відповідальності, спрямованого на ресоціалізацію цієї особи. Зазначені інститути мають стати складовими системи ювенальної юстиції, що сприятиме вдосконаленню суспільних відносин у державі, підвищенню рівня життя, дасть змогу змінити ставлення людей до низки цінностей, поліпшить моральне та фізичне здоров'я нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України від 24 трав. 2011 р. № 597/2011.
2. Концепція реформування кримінальної юстиції України : Указ Президента України від 8 квіт. 2008 р. № 311/2008.
3. Землянська В. В. Відновне правосуддя в кримінальному процесі України : [посіб.] / В. В. Землянська. – К. : Вид. Захаренко В. О., 2008. – 168 с.
4. Скурихин Д. Институт примирения сторон в уголовном процессе: практика применения судами и противоречия в законодательном регулировании / Д. Скурихин // Юридическая практика. – 2014. – № 22 (858). – С. 20–22.
5. Правосудие в отношении несовершеннолетних: зарубежный и российский опыт : материалы междунар. науч.-практ. семинара / под ред. Е. Л. Вороновой. – Ростов н/Д : Эксперт. бюро, 2002.
6. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : [моногр.] / В. М. Бурдін. – К. : Атіка, 2004. – 240 с.
7. Жукова Т. С. Ефективність застосування програм по запобіганню злочинності неповнолітніх та молоді Італії й імплементація їх в Україні / Т. С. Жукова // Держава та регіони. Серія : Право. – 2010. – № 2. – С. 150–156.

8. Ягунов Д. В. Служба пробачії: концепції, засади діяльності, організаційна структура : конспект лекцій / Д. В. Ягунов. – О. : ОРІДУ НАДУ, 2006. – 74 с.

9. Юридична енциклопедія : у 6 т. / [редкол. : Ю. С. Шемчушенко (голова редкол.) та ін.]. – Т. 5. – К. : Укр. енцикл., 2003.

10. Сідлецька В. О. Характеристика служби пробачії як виду покарання, альтернативного позбавлення волі / В. О. Сідлецька // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 20. – С. 292–296.

11. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Хавронюк Микола Іванович. – К., 2007.

12. Михайлова І. М. Інститут пробачії: окремі аспекти впровадження / І. М. Михайлова // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 10. – С. 72–75.

13. Лиска В. М. Пробачія. Проблеми її запровадження в Україні [Електронний ресурс] / В. М. Лиска. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/13956>.

14. Відбулася координаційна нарада з питань розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://sc.gov.ua/ua/podiji_za_2013_rik/vidbulasja_koordinacij_na_narada_z_pitan_rozvitku_kriminalnoji_justiciji_cshodo_nepovno_litnih.html.

Нечитайло Василь Анатолійович –
здобувач наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх
справ

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІЗ ДЕРЖФІНІНСПЕКЦІЄЮ ПІД ЧАС ВИЯВЛЕННЯ НЕЦІЛЬОВОГО ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ

Досліджено проблемні питання взаємодії органів внутрішніх справ із Держфінінспекцією під час виявлення нецільового використання бюджетних коштів.

Ключові слова: взаємодія; бюджетні кошти; нецільове використання бюджетних коштів; спеціаліст; ревізія; перевірка.

Исследованы проблемные вопросы взаимодействия органов внутренних дел с Госфининспекцией в процессе выявления нецелевого использования бюджетных средств.

Ключевые слова: взаимодействие; бюджетные средства; нецелевое использование бюджетных средств; специалист; ревизия; проверка.

The article deals with the problematic issues of interaction of bodies of internal Affairs with the Update during the detection of misuse of public funds. It is established that at the interagency level most effective in detecting the misuse of budget funds are interaction ATS with specialists. Theory and practice generated a number of forms of interaction between law enforcement agencies and financial Inspectorate for identifying and documenting the misuse of budget funds. Among them it is necessary to identify the most effective: 1) participation in joint with law enforcement activities, aimed at identifying and preventing the misuse of budget funds; 2) support of

bodies of the state financial inspection handed over to law enforcement materials revision on the basis of which initiated criminal proceedings regarding the misuse of budget funds until a final decision by the pre-trial investigation bodies or courts; 3) inform the police Department of the state financial inspection of the results of the investigation of criminal cases concerning the misuse of budget funds; 4) an analysis of the overall results documenting the misuse of budget funds in order to identify deficiencies and given the positive experience; 5) conducting Board meetings, seminars, relative to problem solving and improving interaction has a positive effect on the practical application of normative-legal acts, which regulate the relations, and also contributes to operational issues; 6) exchange of information. Information sharing is usually done unilaterally; 7) joint planning activities.

The interaction of state bodies in the sphere of combating crimes in the sphere of budget execution can be carried out in other forms. To expose the misuse of budget funds current is the creation of an interagency task groups, which should include representatives from the police Department and the state financial inspection.

Keywords: interaction; budget; inappropriate use of public funds; specialist; revision; test.

Збільшення тіньового сектора економіки та криміналізація практично всіх сфер господарювання завдає значної шкоди розвитку ринкових відносин в Україні, загрожуючи національним інтересам та національній безпеці держави, підриваючи довіру громадян до демократичних інститутів і цінностей, спричиняючи занепокоєння в суспільстві та критичні оцінки міжнародних експертів. За даними МВС України, протягом 2009–2013 рр. у середньому за рік було викрито близько 40 тис. економічних злочинів, серед яких переважають злочини проти власності (52 %), у сфері господарської діяльності (25 %) та пов'язані з ними зловживання службових осіб суб'єктів господарювання всіх форм власності (23 %). Збільшується питома

вага тяжких та особливо тяжких злочинів, а також кількість потерпілих, яким завдано великої матеріальної шкоди.

Серед проблем економічного добробуту держави чільне місце посідає бюджетна безпека. На стан її забезпечення в Україні, зокрема підрозділами МВС України, впливають чинники законодавчого, відомчого нормативно-правового та організаційного характеру, у тому числі ступінь збалансованості державного й місцевих бюджетів, процедура їх розгляду та затвердження, масштаби бюджетного фінансування, характер розрахунків, ефективність діяльності контролюючих і правоохоронних органів. Відповідно до Стратегії національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється», затвердженої Указом Президента України від 8 червня 2012 р. № 389/2012 [1], неефективне використання бюджетних коштів усіх рівнів визнається однією з головних загроз економічній безпеці країни.

Незважаючи на реалізацію скоординованої державної політики щодо протидії правопорушенням у бюджетній сфері, їх рівень залишається значним. Результати проведених органами Держфінінспекції контрольних заходів засвідчили продовження негативної практики незаконного та нецільового використання державних ресурсів, поширення інших фінансових правопорушень, що лише в 2013 р. призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів на загальну суму понад 3,6 млн грн. Серед цих порушень 676 (12 %) – стосувалися нецільового використання бюджетних коштів на суму понад 128 тис. грн (або 3,5 % від загального обсягу бюджетних утрат).

Ефективне розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів, потребує організації належної взаємодії правоохоронних органів.

Питанням взаємодії в боротьбі зі злочинністю, зокрема у сфері господарської діяльності, у криміналістичній науці приділено значну увагу, зокрема в працях В. І. Антипова, Л. І. Аркуші, О. М. Бандурки, А. Ф. Волобуєва, Н. О. Гуторової, О. Ф. Долженкова, О. О. Дудорова, В. С. Зеленецького, А. В. Іщенко,

О. Г. Кальмана, Н. С. Карпова, І. П. Козаченка, В. П. Корж, О. Є. Користіна, М. В. Корнієнка, Р. Р. Кузьміна, В. В. Лисенка, О. П. Литвака, Г. А. Матусовського, В. Т. Нора, Ю. В. Опалінського, В. Л. Ортинського, М. А. Погорецького, В. М. Поповича, В. Д. Пчолкіна, В. А. Предборського, Б. Г. Розовського, О. Ю. Татарова, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька, О. О. Юхна та ін.

Водночас взаємодія під час розслідування кожного злочину має свої особливості, зумовлені механізмом злочинного посягання, суб'єктом злочину, його обстановкою та іншими обставинами. Це стосується й злочинів, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів.

Особливості взаємодії під час виявлення та розслідування цих кримінальних правопорушень слід розглядати на міжвідомчому та внутрішньовідомчому рівнях.

На міжвідомчому рівні найбільш результативною щодо виявлення нецільового використання бюджетних коштів є взаємодія ОВС зі спеціалістами Держфінінспекції, адже саме вони здебільшого встановлюють нецільове використання бюджетних коштів.

Представники органів Держфінінспекції постійно беруть участь у проведенні спільних із правоохоронними органами заходів, спрямованих на виявлення та припинення зловживань і порушень у фінансово-економічній сфері держави, у тому числі бюджетній.

Так, лише протягом 2013 р. органами Держфінінспекції було проведено 6460 контрольних заходів. За зверненнями правоохоронних органів проведено понад 987 ревізій та взято участь у 2144 перевірках, що провели правоохоронні органи. У подальшому до правоохоронних органів було передано матеріали контрольних заходів, за якими розпочато 2659 досудових розслідувань (з урахуванням матеріалів, переданих у минулих періодах), з яких: за матеріалами контрольних заходів, проведених за власною ініціативою, –

1996 досудових розслідувань; за матеріалами ревізій та перевірок, проведених за зверненням правоохоронних органів, – 384.

Розпочато 1100 досудових розслідувань за результатами участі працівників органів Держфінінспекції у якості залучених спеціалістів у перевітках, що проводилися правоохоронними органами. Водночас протягом 2013 р. до кримінальних проваджень було долучено 470 матеріалів контрольних заходів.

Протягом цього періоду продовжувалася практика супроводження переданих матеріалів ревізій до остаточного прийняття правоохоронними органами за результатами їх розгляду рішень та здійснення постійного моніторингу результатів розслідування за кожним актом ревізії, який передано до правоохоронних органів [2].

Водночас якість взаємодії у сфері виявлення та документування нецільового використання бюджетних коштів та інших правопорушень у фінансово-економічній сфері держави залишається низькою.

З метою розв'язання цих проблем спільним наказом ГоловкиРУ, МВС України, СБУ, Генеральної прокуратури України від 19 жовтня 2006 р. № 346/1025/685/53 було затверджено Порядок взаємодії між органами державної контрольно-ревізійної служби та органами прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України, який зареєстровано в Міністерстві юстиції України 25 жовтня 2006 р. за № 1166/13040 [3]. Зазначений документ регулює низку принципово важливих питань, насамперед, щодо проведення контрольних заходів за вилученими правоохоронним органом документами; визначення критеріїв щодо передавання матеріалів ревізій до правоохоронних органів; порядку виділення спеціалістів для участі в перевітках, що здійснюються правоохоронними органами; документування виявлених контрольними заходами порушень, що призвели до втрат; порядку інформування правоохоронними органами про

прийняті ними рішення за результатами розгляду переданих їм органами Держфінінспекції матеріалів контрольних заходів.

На підставі цього наказу, а також інших нормативно-правових актів теорією та практикою вироблено низку форм взаємодії органів внутрішніх справ та Держфінінспекції щодо виявлення та документування нецільового використання бюджетних коштів. Серед них найбільш ефективними є такі:

1. Участь у проведенні спільних із правоохоронними органами заходів, спрямованих на виявлення та припинення нецільового використання бюджетних коштів.

У межах цієї форми взаємодії можна виділити участь службових осіб органів Держфінінспекції, уповноважених на проведення ревізій і перевірок, у їх проведенні в якості спеціалістів та безпосереднє здійснення контрольних заходів, ініціатором яких виступають ОВС.

2. Супроводження органами Держфінінспекції переданих правоохоронним органам матеріалів ревізій, на підставі яких розпочато кримінальні провадження щодо нецільового використання бюджетних коштів до прийняття остаточного рішення органами досудового розслідування або судами.

3. Інформування ОВС Держфінінспекції про результати розслідування кримінальних проваджень щодо нецільового використання бюджетних коштів. З метою здійснення моніторингу результативності проведених контрольних заходів за зверненнями ОВС, ефективності витрачання робочого часу та бюджетних коштів ОВС повинні інформувати про результати розслідування кримінальних проваджень, розпочатих за матеріалами ревізій органів Держфінінспекції або до яких долучено такі матеріали.

4. Аналіз спільних результатів документування нецільового використання бюджетних коштів із метою виявлення недоліків та врахування позитивного досвіду. Так, наприклад, за ініціативою Головки КРУ Кабінет Міністрів України Постановою від 29 листопада 2006 р. № 1673 «Про стан

фінансово-бюджетної дисципліни, заходи щодо посилення боротьби з корупцією та контролю за використанням державного майна і фінансових ресурсів» доручив правоохоронним органам здійснити аналіз щодо прийнятих ними рішень за результатами розгляду матеріалів контрольних заходів, які було направлено органами державної контрольно-ревізійної служби у 2005–2006 рр. Завдяки вжитим заходам і постійному контролю суттєво покращилася якість матеріалів контрольних заходів, що проводяться за зверненнями правоохоронних органів та передаються їм, про що свідчить відсутність повернень їх на доопрацювання через низьку якість, а також нарікань, претензій та актів прокурорського реагування [4].

5. Проведення колегій, нарад, семінарів щодо розв'язання проблемних питань та покращання взаємодії, що позитивно впливає на практичне застосування нормативно-правових актів, які регулюють взаємовідносини, а також сприяє оперативному вирішенню проблемних питань.

Проведення спільних засідань і нарад є важливим засобом для формування стратегії протидії економічним злочинам і тактичних заходів протидії певним видам економічних злочинів, у тому числі й злочинам у сфері виконання бюджету.

Враховуючи значну кількість правоохоронних і контролюючих органів у сфері виконання бюджету, ефективне планування контрольно-наглядових заходів дає змогу уникнути дублювання в їх роботі, досягнути значної економії ресурсів. Ефективному плануванню контрольно-перевірочних заходів має передувати фахове прогнозування розвитку злочинних проявів у бюджетній сфері, що здійснюється на основі кримінологічних досліджень, даних статистики щодо динаміки злочинності [5].

6. Обмін інформацією, що зазвичай здійснюється в односторонньому порядку. Це пов'язано з відсутністю в ОВС повноважень для здійснення державного контролю за витрачанням коштів і матеріальних цінностей, їх збереженням, станом і достовірністю бухгалтерського обліку, звітності в

міністерствах, відомствах, державних комітетах, державних фондах, бюджетних установах, а також на підприємствах та в організаціях, які отримують кошти з бюджетів усіх рівнів і державних валютних фондів, і, відповідно, можливостями отримання необхідної інформації самостійно і за відсутності в органів Держфінінспекції законодавчо закріплених повноважень на отримання від правоохоронних органів інформації, необхідної їм для реалізації своїх повноважень. Отримання органами Держфінінспекції інформації від правоохоронних органів про результати розгляду переданих до ОВС матеріалів ревізій та перевірок є ускладненим. Річ у тому, що на практиці ОВС не вважають передані їм матеріали ревізій і перевірок заявою чи повідомленням про злочин, у зв'язку з чим застосовується малоефективна процедура взаємозвірок за переданими матеріалами.

Урегулювати таку ситуацію пропонують шляхом визначення в Кримінальному процесуальному кодексі України процесуального статусу органів Держфінінспекції та матеріалів ревізій і перевірок, які вони ними передають.

Необхідно зазначити, що згідно зі ст. 12 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», працівники органів державного фінансового контролю зобов'язані в разі виявлення зловживань і порушень чинного законодавства передавати правоохоронним органам матеріали ревізій, а також повідомляти про виявлені зловживання й порушення державним органам та органам, уповноваженим управляти державним майном [6].

Зазначена норма не враховує реалій, у яких працюють підрозділи Держфінінспекції, а отже, потребує уточнення. На сьогодні, крім розмірів сум завданих збитків, відсутні узгоджені критерії передавання матеріалів до правоохоронних органів [5].

7. Спільне планування заходів. Так, ОВС відповідного рівня до першого числа листопада, лютого, травня та серпня щорічно надсилає відповідному органіві Держфінінспекції пропозиції щодо

включення до проектів планів контрольно-ревізійної роботи ревізій на об'єктах контролю підконтрольних установ, із зазначенням конкретних фактів їх фінансово-господарської діяльності, що можуть свідчити про порушення законодавства. Однак інформування про відповідні плани роботи між власне правоохоронними органами фактично відсутнє [3].

Взаємодія державних органів у сфері протидії злочинам у сфері виконання бюджету може здійснюватись і в інших формах. З метою викриття нецільового використання бюджетних коштів актуальним є створення спеціальних міжвідомчих груп, до складу яких мають входити представники ОВС та Держфінінспекції.

На розслідуванні зазначених кримінальних правопорушень, з огляду на їх специфіку, повинні спеціалізуватися конкретні підрозділи досудового розслідування, що мають високий рівень знань у галузі фінансового законодавства та практики його застосування, досвід розслідування кримінальних проваджень цієї категорії, а за необхідності – пройшли спеціальну підготовку. Це сприятиме підвищенню якості не лише виявлення та документування нецільового використання бюджетних коштів, а й проведення ефективного їх розслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 черв. 2012 р. «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 8 черв. 2012 р. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/389/2012>.
2. Аналітичні звіти. Звіт за 2013 рік. Взаємодія з правоохоронними органами [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної фінансової інспекції України. – Режим доступу : <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/102006>.
3. Про затвердження Порядку взаємодії органів державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України [Електронний

ресурс] : наказ Головного контрольно-ревізійного управління України, МВС України, СБУ, Генеральної прокуратури України від 19 жовт. 2006 р. № 346/1025/685/53. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1166-06>.

4. Аналітичні звіти. Звіт за 2006 р. Взаємодія з правоохоронними органами [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної фінансової інспекції України. – Режим доступу :

<http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/37995;jsessionid=50FA59B7A24CD8BAD59755CE4027F36A>.

5. Саєнко В. Нормативно-правове регулювання взаємодії органів державної контрольно-ревізійної служби в Україні з правоохоронними органами [Електронний ресурс] / В. Саєнко // Юридичний журнал. – 2004. – № 11. – Режим доступу :

<http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1473>.

6. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 26 січ. 1993 р. № 2939-XII. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВИЗНАВСТВА

Джу́жа Олександр Миколайович –
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу
організації науково-дослідної роботи
Національної академії внутрішніх справ

РОЛЬ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ФАКТОРІВ У ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Висвітлено роль соціально-психологічних факторів у детермінації злочинності як кримінологічної категорії. Розглянуто кримінологічне поняття причини на різних рівнях її узагальнення, окремих категорій і груп злочинів, злочинного прояву, а також класифікацію причин злочинності, детермінанти суб'єктивного й об'єктивного характеру.

Ключові слова: соціально-психологічні фактори; детермінація злочинності; кримінологічне поняття причини злочинності.

Освещена роль социально-психологических факторов в детерминации преступности как криминологической категории. Рассмотрены криминологическое понятие причины на разных уровнях ее обобщения, отдельных категорий и групп преступлений, преступного проявления, а также классификация причин преступности, детерминанты субъективного и объективного характера.

Ключевые слова: социально-психологические факторы; детерминация преступности; криминологическое понятие причины преступности.

The article highlights the role of social and psychological factors in the determination of crime as a criminological category. Considered criminological concepts reasons at different levels of aggregation, individual families and groups of offenses cause separate criminal offenses, causes of crime classification, determinants of subjective and objective.

As the social practice in sustainable economically developed society mood people are in second place. The first – the law, law, order, and relative constancy pricing. Socially unstable, chaotic as ours today – these sentiments come out on top... and then analyzing the «shock» conditions «psychological disaster «in which we live, we can predict: the probability, or lose its influence on people laws or not? If so, the inevitable wave of mass criminalization. Public pravonastruy now visibly feeling the all of the citizens. Remember Emile Durkheim with his famous, that is very close to our present concept of social disorganization.

Disorganization leads to beznormatyvnosti. Social organization is realized by means of established social, including criminal law, rules as limits of acceptable activities, which provide for the proper functioning of the social system.

In contrast to the unchanging nature of rules that govern the physical and biological processes, social norms are formed in the minds and actions of people who come into a relationship with each other. On norms of behavior agree, they set the people themselves. When the same rules comply with the laws of social development, they seem to have the character of the rules of natural. But when the adopted rules in conflict with objective social laws, the opposite effect occurs: the rate becomes abnormal and normal manifest deviation from it.

Thus, in a historic setting positive developments can be converted into its opposite in the other – phenomena can become positive agents in the management of social relations. For example, in the construction of the federation (federal state) takes into account the national-territorial approach – a naturally positive, because it corresponds to the collective right of peoples to self-determination.

But over time, reassessment of this approach, and the more absolutisation (or political speculation) may give rise to separatist tendencies that lead to the exclusion of peoples, the destruction of historical ties to many casualties, a surge of political and common crime.

Finally, if we turn to natural factors, and today their high value in a number of other engines fueling criminal energy. Referring to the concept of «thermal Crime Act,» which examines the relationship between certain categories of crime or crime part of the weather, climate and the influence of the moon, the sun, that pryrodolzazhnymy factors.

Because of its scientific interest among researchers involved in the study of the biological nature of man in the determination of criminal behavior; others – Crime watch dependence of various natural phenomena; third – turning to social property rights, analyzing their criminogenic quality; fourth – exploring the role of social factors that produce crime, etc. As a result, many authors naturally formed concept causes of crime, which can be classified as, eg, sociological, psychological, social and biological. Thus the range of scientific interests is so great that one «end «it absorbs genetics, «resting «in chromosomal abnormalities of the cell nucleus (remember «chromosome method «or endocrine theory, etc.), others – space natural objects («criminal» activity moon).

After analyzing the above circumstances and examining the relevant scientific literature on the subject, we can draw the following conclusions.

1. Causes of crime and criminal behavior – are the same reasons that determine the behavior of man in society, namely interacting subjective (personal) and objective (on official) factors, the operation of which is governed by social norms, that crime has its own reasons.

2. Differences in the causes of non-criminal and criminal behavior are conditional (on these distinctions agreed people – members of social relations). First of all, these differences are determined socially significant consequences of a particular type of social behavior. This is largely the same phenomena, processes in conjunction feed and generate

crime. But, thinking that the crime – a criminal- legal phenomenon, «product» of criminal law, is not the idea comes that the right laws «generate «crime ? Thus, eliminating a particular provision of the Criminal Law – «root out «a particular type of crime. Here it is appropriate to recall the judgment of Emile Durkheim that the deviation becomes a criminal nature, not because of any special «criminal» qualities inherent in the act (SD), and in connection with accepted social norms define such acts (deviation) as a criminal.

3. Crime has a similar structure. Her species, category and group of crimes in general criminal law are different from each other and they do not always come from the same factors. For example, crimes in taxation and sexual offenses; murder and negligence, etc. have their own characteristics and overall offenses.

The above gives reason to justify the following scheme of systematic causal factors of crime:

*internal and external conditions;
on official negative social phenomena;
individual properties;
absolute determinants (self Crime).*

Absolute determinants (in most crime) is nothing else than the self crime. Many criminologists points out that the ability to integrate crime to the self in the process of social transformation.

The phenomenon of self can be illustrated by the following examples. It is known that the arrest and conviction of the leaders and most ordinary members of organized crime leads to the fact that, first, the participants who remained at large nominate new leaders; Second, leaders who were released form the new group and, moreover, imposes criminal ties with staff of institutions of punishment, police, soldiers of the National Guard. Similar processes can be determined (equated) to the so -called «hydra effect», which means a form of self crime.

Keywords: social and psychological factors; determination of crime; criminological concept causes of crime.

Як свідчить суспільна практика, у стабільному економічно розвиненому суспільстві настрої людей перебувають на другому місці. На першому – закон, право, порядок, відносна сталість цінової політики. У суспільстві нестабільному, хаотичному, як наше сьогодення, ці настрої виходять на перший план... І далі, аналізуючи «шокові» умови «психологічної катастрофи», у яких ми живемо, можна спрогнозувати, чи ймовірно є втрата законом свого впливу на людей, чи ні? Якщо так – то неминучо є хвиля масової криміналізації. Громадянський правонастрій сьогодні помітно відчуває на собі кожен громадянин. Згадаймо Емілія Дюркгейма з його відомою, надзвичайно близькою нашій сучасності, концепцією соціальної дезорганізації [1].

Дезорганізація веде до безнормативності. Суспільна ж організація реалізується за допомогою встановлення соціальних, у тому числі кримінально-правових, норм як меж, заходів допустимого, за яких забезпечується нормальне функціонування суспільної системи.

На відміну від незмінних природних норм, що регулюють фізичні й біологічні процеси, соціальні норми формуються у свідомості та вчинках людей, які взаємодіють між собою. Про норми поведінки домовляються, їх встановлюють самі люди. Коли такі ж норми відповідають законам суспільного розвитку, вони ніби мають характер норм природних [2–4]. Але коли прийняті норми суперечать об'єктивним соціальним закономірностям, настає прямо протилежний ефект: норма стає аномальною, а нормальними стають відхилення від неї.

Таким чином, в одній історичній обстановці позитивні явища можуть перетворюватися на свою протилежність, в іншій – негативні явища можуть стати позитивними засобами в системі управління суспільними відносинами. Наприклад, у побудові федерації (федеративної держави) враховується національно-територіальний підхід – це природно позитивно, оскільки відповідає колективному праву народів на самовизначення.

Але з часом переоцінка такого підходу, а тим більше абсолютизація (або політична спекуляція), може породити сепаратистські тенденції, що призводять до відчуження народів, руйнування історично сформованих зв'язків, до багатьох людських жертв, сплеску політичної та загальнокримінальної злочинності.

Таким чином, соціально-психологічні фактори виявляються та включаються до формування негативних правонастроїв не самі собою, а залежно від того, як впливають на них фактори соціального, правового, політичного, економічного й іншого характеру.

Зрештою, якщо звернутися до природних факторів, то й сьогодні їх значення високе серед низки інших двигунів, що живлять кримінальну енергію. Звернемося до концепції «термічного закону злочинності», що розглядає зв'язок між певними категоріями злочинності або частиною злочинності з погодою, кліматом, впливом Місяця, Сонця, тобто природозалежними факторами [5].

Отже, у якій би галузі реальної дійсності ми не проводили «кримінологічне зондування», у кожній можемо виявити фактори криміногенного характеру. Зокрема, якщо схематично уявити злочинність та її причинно-наслідкові зв'язки з тими явищами, що розглядаються в кримінології, то можна констатувати, що злочинність залежить буквально від усього, що становить реальність. І як немає меж у вимірі та дослідженні явищ і процесів навколишнього світу, так і тих меж, що протікають у нас самих.

З огляду на свій науковий інтерес, одні вчені займаються дослідженням біологічної сутності людини в детермінації злочинної поведінки [6]; інші – спостерігають залежність злочинності від різних природних явищ [5]; треті – звертаються до соціальних властивостей людини, аналізуючи їх криміногенні якості [7]; четверті – досліджують роль соціальних факторів, що продукують злочинність, тощо [7]. Унаслідок цього закономірно формуються численні авторські концепції причин

злочинності [8], які можна класифікувати, наприклад, як соціологічні, психологічні, соціально-біологічні. При цьому діапазон наукових інтересів настільки значний, що одним «кінцем» він поглинає генетику, «впираючись» у хромосомні аномалії клітинного ядра (згадаємо «хромосомний метод» або ендокринну теорію та інші), іншим – космічні природні об'єкти («кримінальна» активність Місяця).

Але в такому разі виникає питання: де межа кримінологічного аналізу явищ? На нашу думку, по-перше, треба обирати з їх безмежної маси тільки такі, що перебувають найближче до злочинності. По-друге, у кожному з цих явищ кримінології потрібно передусім вбачати ті ознаки, властивості, що явно несуть у собі «вірус криміногенності». Саме тому немає необхідності «лізти в небо» за поясненням явищ, які логічно пояснюються земними або тільки соціальними причинами, у тому числі злочинності.

Проаналізувавши вищевикладені обставини та вивчивши відповідну наукову літературу [9–12] за темою, ми дійшли таких висновків.

1. Причини злочинності або злочинної поведінки – це ті самі причини, що визначають поведінку людини в суспільстві, а саме: взаємодіючі суб'єктивні (особистісні) й об'єктивні (позаособистісні) чинники, функціонування яких регламентують соціальні норми, а отже, злочинність не має власних причин.

2. Відмінності в причинах незлочинної і злочинної поведінки мають умовний характер (про ці відмінності домовилися люди – учасники суспільних відносин). Передусім такі відмінності визначаються суспільно значущими наслідками того чи іншого типу соціальної поведінки. А це переважно ті самі негативні явища, процеси, які у взаємодії підживлюють і породжують злочинність. Але, розмірковуючи про те, що злочинність – це кримінально-правове явище, «продукт» кримінального права, чи не спадає на думку, що право, закони «породжують» злочинність? Отже, виключивши ту чи іншу норму,

з кримінального закону – «викорінімо» конкретний вид злочину. І тут доречно згадати судження Е. Дюркгейма про те, що відхилення набувають злочинного характеру з огляду на якісь особливі «кримінальні» якості, внутрішньо властиві цьому діянню (відхиленню), а у зв'язку з прийнятими в суспільстві нормами, визначенням такого діяння (відхилення), як кримінального.

3. Злочинність має схожу структуру. Її види, категорії та групи злочинів при загальному кримінально-правовому характері різняться між собою і походять вони не завжди від одних і тих самих факторів. Наприклад, злочини у сфері оподаткування та сексуальні злочини; умисне вбивство й халатність мають свої ознаки та склади злочинів.

Звісно, причини злочинів, з якими бореться податкова міліція, та злочинів, яким протидіє «міліція моралі», будуть істотно різнитися між собою. Але щось буде в них і спільне. Тому необхідно розглядати кримінологічне поняття причини на різних рівнях:

а) причини злочинності або все те, що може детермінувати злочинність, усе, чим можна її пояснити, – повна причина [13];

б) причини видів злочинів, окремих категорій і груп злочинів – специфічна причина;

в) причини конкретних злочинів – причина окремого злочинного прояву.

Водночас слід зауважити, що в кримінології є точка зору, яка оцінює причинну можливість того чи іншого чинника (наприклад матеріальної потреби) на будь-якому із зазначених рівнів [13].

Очевидно, що не всі криміногенні чинники з однаковою силою впливають один на одного, на інші чинники, продукуючи злочинність. Одні ніби безпосередньо викликають криміногенний ефект, а за ним і злочинне діяння; інші – сприяють йому; треті – залишаються нейтральними і їх роль може виявитися двоякою. Тому причини класифікують за

ступенем інтенсивності: першорядні, або причини першого порядку, потім – другого, третього і т. д.

Варто визнати, що класифікація причин злочинності – питання дискусійне. І завдання тут має полягати в тому, щоб не просто встановити або згрупувати ту сукупність явищ, процесів (факторів), тією чи іншою мірою причинно пов'язаних зі злочинністю, а й досліджувати їх у взаємозв'язках, як своєрідну систему, визначивши головні її елементи, їх співвідношення та взаємодію, рівні їх прояву тощо, тобто визначити зрештою механізм дії причин і умов злочинів, закономірності його функціонування, визначивши й систему протидії цьому механізму [14].

Систематизація причин злочинності передбачає і їх класифікацію, що здійснюється по-різному. Однак нам імпонує система кримінологічної детермінації, розроблена професором Н. Ф. Кузнєцовою [8]. Зазначену «систему» становлять такі детермінанти, як причини, умови та кореляти. Причини – це явища (наприклад, антисоціальна побутова психологія), які ніби безпосередньо породжують інші (наприклад, «побутові» й інші злочини). Умови – другі після причин детермінанти, що сприяють, по-перше, виникненню причин, а по-друге, – їх реалізації.

Наслідок породжує власне причина, яка перебуває з наслідком у генетичному зв'язку. Умови не породжують наслідок, оскільки вони не є в генетичному зв'язку з ним, а впливають на формування причини та її реалізацію.

Кореляти – такі фактори в масовидних системах, між якими існує взаємозв'язок. Проте не завжди вони демонструють їх причинний характер. Наприклад, наскільки впливовим серед корелятивів злочинності можна оцінити ступінь довіри населення до органів внутрішніх справ? Зрозуміло, чим вище цей ступінь, тим вищим буде рівень злочинності (люди активніше заявляють, повідомляють про злочини). Водночас в умовах падіння довіри населення до органів внутрішніх справ може знижуватися й рівень

злочинності, звичайно, якщо інші фактори не «скоригують» статистику, так як з корелятами пов'язані не якісні ознаки, а кількісні показники злочинності. Тому бажано визначити щільність кореляції цих окремих факторів у системі детермінант.

Узагальнення зазначених вище наукових підходів дає змогу зробити висновок про те, що система кримінологічної детермінації виражається у двох типах взаємозв'язків: заподіянні й обумовленості злочинності.

На нашу думку, до системи кримінологічних детермінант слід включити й самодетермінацію злочинності або власне злочинність, у «надрах» якої діє «кримінальний реактор». Самовідтворенням (самодетермінацією) злочинності – причинна зумовленість злочинності, її властивість щодо відтворення самої себе, тобто здатність уже своїм існуванням заражати, утягувати в злочинну діяльність усе нових і нових осіб (суб'єктів).

Вищезазначене дає змогу обґрунтувати таку схему систематизованих причинних факторів злочинності [8]:

внутрішні й зовнішні умови;
позаособистісні негативні суспільні явища;
індивідуальні властивості;
абсолютні детермінанти (самодетермінація злочинності).

Абсолютні детермінанти (у самій злочинності) – це не що інше, як самодетермінація злочинності. Чимало кримінологів [9–12] підкреслюють неприпустимість інтегрування здатності злочинності до самодетермінації під час соціальних перетворень.

Головне джерело самодетермінації злочинності сьогодні – її організованість. Кримінальну організованість можна розглядати в різних системних утвореннях, наприклад, організованість злочинного середовища, яку можна представити як трикомпонентну складову:

1) передзлочинне середовище, що рекрутує кримінальний елемент;

2) рецидивне (професійне) середовище – «затяті» злочинці;

3) злочинний світ (злочинські закони, кримінальні авторитети, «злочин в законі» та ін.).

Найбільш складним кримінальним системним утворенням є наркобізнес як вид організованої злочинності, що передбачає незаконне виробництво наркотичних засобів і торгівлю ними, пов'язані з контрабандою, бандитизмом, іншими злочинами. Наркобізнес є потужним кримінальним чинником злочинності, або злочинного світу, що постійно рекрутує нових правопорушників.

Організована злочинність проникла в нафтову, переробні галузі промисловості, кредитно-фінансову систему, під її контролем перебувають усі сфери кримінального бізнесу.

Феномен самодетермінації можна проілюструвати на таких прикладах. Відомо, що арешт і засудження лідерів і більшості рядових членів організованої злочинності призводить до того, що, по-перше, учасники, які залишилися на волі, висувують нових ватажків; по-друге, лідери, які вийшли на свободу, формують нові групи і, більше того, встановлюють кримінальні зв'язки з персоналом установ виконання покарань, міліцією, військовослужбовцями національної гвардії. Подібні процеси можна визначити (прирівняти) до так званого «ефекту гідри», що означає одну з форм самодетермінації злочинності [15].

Детермінанти суб'єктивного характеру яскраво виражені в злочинній культурі, тобто в такому способі індивідуальної та групової поведінки, що обумовлена неформальними нормами, правилами поведінки, що суперечать суспільним нормам моральності, законам.

Суб'єктивні детермінанти – це індивідуальні властивості, відносини між особами, які вчиняють аморальні проступки, правопорушення, у сукупності з умовами їх мікросередовища та віктимними властивостями потенційних потерпілих.

До суб'єктивних детермінант належать такі форми детермінації індивідуальної правосвідомості, як:

правовий інфантилізм, що полягає в недостатності (прогалинах) правових знань;

правовий нігілізм як усвідомлене неприйняття вимог закону;

феномен переродження правосвідомості – в крайньому ступені спотворення, дефектна правосвідомість, заснована на свідомому запереченні закону.

Детермінанти об'єктивного характеру передбачають умови, установки, індивідуалістичні погляди, антигромадську спрямованість людей, які внаслідок цього нехтують кримінальними заборонами.

По-перше, до них належать такі негативні явища, що здебільшого пов'язані із суспільною свідомістю (правосвідомістю): масовий правовий нігілізм, аморальність, низький рівень загальної культури, пияцтво, нездорова психологічна атмосфера, тобто стан невизначеності, побоювання, викликані швидким зростанням цін тощо.

По-друге, це – негативні явища й процеси, пов'язані здебільшого із соціально-економічними умовами життєдіяльності суспільства: падінням загального рівня життя, економічною нестабільністю, гігантським бюджетним дефіцитом, грошовим дефіцитом тощо.

Далі необхідно виділити середовище зумовленості об'єктивних детермінант, яке є сукупністю найбільш віддалених від суб'єктивних детермінант внутрішніх і зовнішніх умов.

Внутрішніми умовами є те, чим володіє суспільство, його природні об'єкти – землю, надра, рослинність, воду, тваринний світ, тобто все, що спонукає причинно-наслідкові зв'язки екологічної злочинності.

До зовнішніх умов належить природне й соціальне середовище суспільства – зовнішнє макросередовище.

Отже, як відносно причин конкретних злочинів, так і стосовно причин злочинності, слід говорити про їх дифузії, або

складний нескінченний процес переходу, поширення, розчинення причинних факторів, багато в чому суб'єктивних та об'єктивних явищ і процесів.

Таким чином, причину злочинності (у її власному значенні) можна уявити як закономірну взаємодію переважно негативних суб'єктивних та об'єктивних факторів, що викликають таку деформацію суспільних відносин, яка набуває кримінально-правового характеру.

Водночас ще раз підкреслимо, що під закономірністю слід розуміти саме не випадковий характер, властивий окремому злочину, а закономірність статистичну, яка повторюється в ланцюзі «випадковостей».

Суть ймовірної ж взаємодії теж полягає в статистичному вираженні, що дає змогу бачити в досліджуваних взаємозв'язках більшу чи меншу ймовірність тих процесів, що породжують наслідок – злочинність. Наприклад, якщо повернутися до «факторного» причинно-наслідкового зв'язку «приватизація – злочинність», то кримінологічний аналіз цього одного з найважливіших процесів перетворення економіки призведе кримінологів до низки невітшних прогнозів:

приватизація сприятиме формуванню нових верств населення з високим криміногенним потенціалом;

прогресуватиме розшарування на нечисленних багатіїв, які живуть у розкоші, та численних бідних, які працюють на низькооплачуваній роботі, безробітних, бездомних і жебраків;

неминучим буде скорочення управлінського апарату, збройних сил, правоохоронних органів і взагалі робочих місць у різних сферах, що стимулюватиме багатьох до заняття кримінальною діяльністю; ця обставина спричинить інтелектуалізацію і ще більш широку професіоналізацію злочинності;

спостерігатиметься тенденція до зниження порогу мотивації злочинів проти особи й збільшення таких злочинних

посягань, що вирізнятимуться жорстокістю й садизмом, зовні невмотивованих і неадекватних приводу;

зросте кількість тяжких злочинів, зокрема знищення майна громадян шляхом підпалу, розкрадання та використання зброї;

досвід проведення приватизації в Угорщині та Польщі доводить, що при малих масштабах приватизації особливого поширення набуде хабарництво, зловживання з метою придбання державної власності самими посадовими особами, які беруть участь в оцінці та продажу.

На сьогодні, як бачимо, ці прогнози, зроблені кримінологами раніше, на жаль, підтверджуються. Більше того, подальші процеси подорожчання, згортання виробництва (закриття нерентабельних підприємств, шахт), збільшення кількості інших соціальних факторів ризику не тільки підтверджують, а й посилюють кримінологічні прогнози.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дюркгейм Э. Норма и патология / Э. Дюркгейм // Рубеж. – 1992. – № 2. – С. 82–84.

2. Костенко О. Зашморг на злочинність / О. Костенко // Віче. – 1995. – № 7. – С. 118–120.

3. Костенко А. Н. Принцип отражения в криминологии (психологический механизм криминального поведения) / А. Н. Костенко. – К. : Наук. думка, 1986. – 126 с.

4. Костенко А. Н. Криминальный произвол (социопсихология воли и сознание преступника) / А. Н. Костенко. – К. : АН УССР, Ин-т государства и права, 1990. – 148 с.

5. Джужа О. М. Негативний вплив нових факторів навколишнього природного середовища на насильницькі правопорушення / О. М. Джужа // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2012. – № 2. – С. 3–9.

6. Бауманис Я. Проблемы прогнозирования детерминантов преступности / Я. Бауманис // Закон и жизнь. – 2005. – № 6. – С. 51–52.

7. Мартыненко О. А. Социальные детерминанты правонарушений в органах внутренних дел Украины / О. А. Мартыненко // Право і безпека. – 2005. – С. 76–77.

8. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 208 с.

9. Кримінологія : [підруч.] / Джужа О. М., Кондратьєв Я. Ю., Кулик О. Г. та ін. ; [за заг. ред. О. М. Джужі]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.

10. Курс Кримінології: Загальна частина : [підруч.] : у 2 кн. / Джужа О. М., Михайленко П. П., Кулик О. Г. та ін. ; [за заг. ред. О. М. Джужі]. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.

11. Кримінологія : [навч. посіб.] / Джужа О. М., Василевич В. В., Колб О. Г. та ін. ; [за заг. ред. О. М. Джужі]. – К. : Атіка, 2010. – 312 с.

12. Профілактика злочинів : [підруч.] / Джужа О. М., Василевич В. В., Гіда О. Ф. та ін. ; [за заг. ред. О. М. Джужі]. – К. : Атіка, 2011. – 720 с.

13. Гришаев П. И. Структура полной причины преступности / П. И. Гришаев. – М., 1984. – С. 20–21.

14. Криминальная мотивация / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1986. – 304 с.

15. Номоконов В. Н. Преступное поведение: детерминизм и ответственность / В. Н. Номоконов. – Владивосток, 1989. – С. 17–18.

Таран Олена Вікторівна –
доктор юридичних наук, старший
науковий співробітник, провідний
науковий співробітник наукової
лабораторії з проблем досудового
розслідування Національної
академії внутрішніх справ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА

Розглянуто особливості визначення ознак об'єктивної сторони злочинів проти безпеки виробництва. Проаналізовано поняття «охорона праці», його зміст і значення для кримінально-правової кваліфікації.

Ключові слова: злочини проти безпеки виробництва; кваліфікація; об'єктивна сторона; охорона праці; техніка безпеки.

Рассмотрены особенности определения признаков объективной стороны преступлений против безопасности производства. Проанализировано понятие «охрана труда», в частности, его содержание и значение для уголовно-правовой квалификации.

Ключевые слова: преступления против безопасности производства; квалификация; объективная сторона; охрана труда; техника безопасности.

Understand the investigative and judicial practice indicates a number of problems related to the qualifications and investigation of crimes for which under Art. 271–275 of the Criminal Code of Ukraine.

One such problem is the difficulty of establishing the objective of the relevant evidence of the crimes, as all articles of Chapter X of the

Criminal Code of Ukraine contain blanket disposition, which implies the need for recourse to legal acts and documents in the field of labor.

From the contents of the legal definition of safety that the structure of health and safety are integral components of it: regulations, safety, industrial hygiene, hygienic conditions.

Work experience takes place in a specific environment (industrial or non-industrial character), which established a legal regime with a planned enforced rules, requirements, measures for safe operation of the environment.

Analysis of Chapter X of the special part of the Criminal Code of Ukraine «crimes against the security of production» indicates that Art. 271 of the Criminal Code of Ukraine is covered by a violation of common safety rules and violations of specific safety related works with high-risk, operate in explosive hazardous industries or shops, nuclear or radiation safety related to the safe use of industrial products or safe operation of buildings and structures under Art. 272-275 of the Criminal Code of Ukraine. So separating these offenses is the nature of violations.

Keywords: crimes against the security of the production; qualifications; objective side; occupational safety and health; safety.

Нитанням забезпечення безпечних і здорових умов праці людини в процесі трудової діяльності завжди приділялася значна увага в країнах із розвиненою економікою та сталими демократичними традиціями.

Україна, рухаючись шляхом розбудови демократичної правової держави європейського зразка, визначає принцип збереження життя й здоров'я людини в процесі трудової діяльності як один із пріоритетних.

Загальні принципи державної політики в галузі охорони праці, визначені законодавством України, спрямовані на створення належних, безпечних і здорових умов праці, запобігання нещасним випадкам та професійним захворюванням, адаптацію трудових процесів до спроможностей працівника з урахуванням стану його

здоров'я та психологічного стану, що узгоджується з принципами захисту здоров'я працівників, які визначено в Конвенціях міжнародної організації праці, директивах Європейського Союзу [1–2].

Водночас нині доводиться констатувати, що реальний стан охорони праці в нашій державі не можна визнати задовільним. Резонансні аварії та нещасні випадки на виробництві, що спричинили значну кількість людських жертв і призвели до масштабних руйнувань, закономірно викликають занепокоєння органів державної влади та громадськості щодо стану охорони праці загалом і техніки безпеки, вибухобезпеки, пожежної, ядерної, радіаційної безпеки зокрема.

Причини існування зазначених негативних явищ пов'язані зі зношеністю виробничих фондів, недоліками трудової дисципліни, освіти й виховання, подекуди відсутністю належної уваги з боку роботодавців та органів державної влади, які здійснюють нагляд і контроль за додержанням вимог законодавства про охорону праці до проблем у цій галузі, а також неналежним реагуванням правоохоронних органів на кримінальні правопорушення.

Проблемам кримінальної відповідальності за злочини, що посягають на належні, безпечні та здорові умови праці, присвятили свої праці О. О. Бахуринська, В. І. Борисов, І. П. Лановенко, В. І. Павликівський, О. О. Пащенко, Г. І. Чангулі та ін.

Водночас ознайомлення зі слідчою та судовою практикою свідчить про низку проблем, пов'язаних із кваліфікацією та розслідуванням злочинів, відповідальність за які передбачено ст. 271–275 Кримінального кодексу (КК) України.

Однією з таких проблем є складність встановлення ознак об'єктивної сторони відповідних складів злочинів, оскільки всі статті розділу X Особливої частини КК України містять бланкетні диспозиції, що передбачає необхідність звернення до нормативно-правових актів і документів у сфері охорони праці.

Для правильного та цілісного розуміння поняття охорони праці потрібно проаналізувати його визначення в законодавстві та підходи до розгляду його змісту в юридичній літературі.

Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону праці», охорона праці є системою правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних, лікувально-профілактичних заходів і засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я та працездатності людини в процесі трудової діяльності [3]. Це визначення відповідає наведеному в Державному стандарті України «Охорона праці» (ДСТУ 2293–99). Варто зазначити, що терміни, встановлені цим стандартом, є обов'язковим для використання у всіх видах нормативної документації, підручниках, навчальних посібниках, науковій, технічній та довідковій літературі, у комп'ютерних, інформаційних системах. Вимоги стандартів чинні для використання в роботі підприємств, установ, організацій, що діють на території України, технічних комітетів зі стандартизації, науково-технічних та інженерних товариств, міністерств (відомств).

Відповідно до змісту законодавчого визначення поняття охорони праці, до структури охорони праці належать невід'ємні її складові: нормативно-правові акти, техніка безпеки, виробнича санітарія, гігієнічні умови праці.

З огляду на це, для правильного розуміння охорони праці як системи коротко охарактеризуємо зміст зазначених складових.

Правові заходи – це сукупність нормативно-правових та нормативно-технічних актів і документів, що закріплюють і регулюють стандарти безпечних умов праці.

Соціально-економічні заходи спрямовано на забезпечення законодавчо визначеного рівня соціальних та економічних гарантій, насамперед у разі нещасного випадку та отриманого внаслідок нього травмування або настання смерті працівника; стимулювання роботодавців і працівників до підвищення рівня охорони праці.

Техніка безпеки є підґрунтям організаційно-технічних заходів і становить систему організаційних заходів, технічних засобів, що запобігають впливу небезпечних виробничих факторів на працівника під час виконання трудових обов'язків. Організаційно-технічними заходами з охорони праці є створення та забезпечення функціонування служби з охорони праці; забезпечення дотримання працівниками правил охорони праці; організація навчання, перевірки знань та інструктажу працівників; усунення або зменшення ступеня впливу шкідливих і небезпечних виробничих факторів; застосування безпечного обладнання, машин, механізмів, матеріалів та технологій; підвищення трудової, виробничої й технологічної дисципліни праці тощо.

Санітарно-гігієнічні заходи спрямовані на зменшення кількості шкідливих виробничих чинників із метою запобігання професійним захворюванням; поліпшення умов праці та підвищення культури виробництва за рахунок обладнання й утримання у відповідності до санітарно-гігієнічних норм і вимог місць особистої гігієни, місць (приміщень) для харчування та відпочинку тощо.

Лікувально-профілактичні заходи передбачають організацію первинних і періодичних медичних оглядів, організацію лікувально-профілактичного харчування та ін. [4].

У юридичній літературі поняття охорони праці традиційно розглядають у широкому та вузькому значеннях. В. І. Прокопенко в широкому розумінні в поняття «охорона праці» уміщує ті гарантії для працівників, що передбачають усі норми трудового законодавства, у вузькому розумінні – це створення для працівників безпечних умов праці [5, с. 95–96], В. С. Бердичевський, Д. Р. Акопов, Г. В. Сулейманова вважають, що охорона праці в широкому розумінні – це система збереження життя і здоров'я працівників у процесі трудової діяльності, що містить правові, соціально-економічні, лікувально-профілактичні, реабілітаційні та інші заходи.

Усебічну охорону праці буде забезпечено лише за умови додержання одночасно всіх її аспектів. У вузькому розумінні – це один із принципів трудового права, правовий інститут, суб'єктивне право працівника на умови праці, що відповідають вимогам безпеки та гігієни в конкретних трудових правовідносинах [6, с. 34].

А. Ю. Олійник зазначає, що з урахуванням умов праці (важкі, шкідливі), психофізіологічних особливостей працівника (жінка, неповнолітній, інвалід) система законодавства з охорони праці передбачає загальні та спеціальні правові норми. Саме це й зумовлює визначення охорони праці як системи правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження здоров'я і працездатності людини в процесі праці. Це поняття охорони праці в широкому розумінні, оскільки воно передбачає масштабні заходи щодо забезпечення безпечних і здорових умов праці: правові, економічні, організаційно-технічні, лікувально-профілактичні тощо. У вузькому розумінні охорона праці – де система правих заходів і засобів забезпечення безпечного життя й здоров'я працівника в процесі роботи на виробництві, у тому числі й правових норм щодо оздоровлення та поліпшення умов праці. У такому розумінні охорона праці є одним із принципів трудового права, суб'єктивним правом працівника на належні умови праці, правовим інститутом [7, с. 176]. І. В. Бессонова зазначає, що охорона праці – це родове поняття, що передбачає безпеку виробництва, техніку безпеки та виробничу санітарію. Охорона праці означає забезпечення безпечних і здорових умов праці економічними, правовими, організаційно-технічними, медичними та іншими заходами. У вузькому розумінні охорона праці – це сукупність правових норм і правил, а саме: а) таких, що забезпечують безпечні умови праці, котрі виключають виробничий травматизм та професійні захворювання; б) таких, що регулюють нагляд і контроль за додержанням законодавства про охорону праці [8, с. 7].

Вищезазначені та інші проаналізовані погляди науковців свідчать про подібність розуміння юридичної природи охорони праці, а тлумачення його змісту в широкому та вузькому розуміннях, головним чином, зумовлене галузевою належністю досліджень. Саме тому здійснений аналіз визначень поняття охорони праці, запропонованих фахівцями різних галузей права, дає можливість максимально чітко усвідомити суть цього складного та багатоаспектного поняття, визначити межі його застосування під час кримінально-правової кваліфікації.

Не маючи на меті розроблення власного визначення охорони праці, ми поділяємо усталене розуміння цього інституту як цілісної системи, безперервного процесу, метою яких є забезпечення збереження життя й здоров'я людини в процесі трудової діяльності.

Цілком очевидним те, що трудова діяльність відбувається в умовах конкретного середовища (виробничого або невиробничого характеру), у якому встановлено певний правовий режим, що передбачає обов'язкові для виконання правила, вимоги, заходи стосовно безпечного функціонування такого середовища.

Аналіз розділу X особливої частини КК України «Злочини проти безпеки виробництва» свідчить про те, що в ст. 271 КК України визначено порушення загальних правил охорони праці, а порушення спеціальних правил безпеки, які стосуються виконання робіт із підвищеною небезпекою, діють на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах, ядерної або радіаційної безпеки, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд, передбачено ст. 272–275 КК України. Отже, розмежування цих злочинів відбувається за характером порушених правил.

Для встановлення в діянні складу злочинів, передбачених ст. 271–275 КК України, потрібно звернутися до законодавчих та інших нормативних актів про охорону

праці, спеціальних правил, що регулюють безпеку праці. Такі правила є частиною інституту охорони праці й регламентують порядок ведення окремих видів робіт, а також пов'язані з цим порядком правила безпеки праці. Деякі види виробництв, з огляду на специфіку технологічних процесів, мають потенційно високий рівень небезпеки спричинення шкоди життю та здоров'ю людини, а тому потребують дотримання особливих заходів безпеки під час їх виконання. Точне виконання таких спеціальних заходів є необхідною умовою запобігання суспільно небезпечним наслідкам. Отже, порушення спеціальних правил безпеки не можна розглядати окремо від загальної системи охорони праці, оскільки вони не лише тісно пов'язані між собою, а й є спеціальними нормами (про що власне і свідчить їх назва) відносно більш загальних. Вивчення змісту зазначених правил дає змогу дійти висновку про те, що їх природа є подібною, вони взаємопов'язані й покликані слугувати збереженню життя та здоров'я працівників у процесі трудової діяльності.

Отже, лише правильне розуміння охорони праці, тобто як цілісної системи, уможливило точну та повну характеристику допущеного порушення правил охорони праці, належне посилання на відповідні норми й правила, а отже, правильну кримінально-правову кваліфікацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Межгосударственные стандарты : [кат.] : в 6 т. / [сост. И. В. Ковалева, Е. Ю. Рубцова ; ред. В. Л. Иванов]. – Львов : НТЦ «Леонорм-Стандарт», 2005 – (Серия «Нормативная база предприятия»). – Т. 1. – 2005. – 277 с.

2. Міжнародне законодавство про охорону праці: Конвенції та рекомендації МОП : у 3 т. – Т. 1. – К. : Основа, 1997. – 672 с.

3. Про охорону праці [Електронний ресурс] : Закон України від 14 жовт. 1992 р. : за станом на 25 черв. 2011 р. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>.

4. Офіційний сайт Державної служби гірничого нагляду та промислової безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://www.dnop.kiev.ua/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1.

5. Прокопенко В. І. Трудове право України : [підруч.] / В. І. Прокопенко. – Х. : Консум, 2000. – 480 с.

6. Бердычевский В. С. Трудовое право : [учеб. пособие] / Бердычевский В. С., Акопов Д. Р., Сулейманова Г. В. ; отв. ред. В. С. Бердычевский. – Ростов н/Д : Феникс, 2002. – 512 с.

7. Олійник А. Ю. Правознавство / А. Ю. Олійник, А. М. Колодій. – К. : Вид-во ЦУЛ, 2008. – 792 с.

8. Бессонова И. В. Нарушение правил охраны труда в уголовном праве России : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук. : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / И. В. Бессонова. – М., 2002. – 28 с.

Чубенко Антон Григорович –
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Здійснено аналіз поняття економічної безпеки як правової, економічної та соціологічної категорії. Досліджено теоретичні та юридичні підходи до забезпечення економічної безпеки в Україні. Розроблено пропозиції до законодавства з метою оптимізації механізму забезпечення економічної безпеки.

Ключові слова: економічна безпека; національна безпека; загрози економічній безпеці; правове забезпечення економічної безпеки.

Проанализировано понятие экономической безопасности как правовой, экономической и социологической категории. Исследованы теоретические и юридические подходы к обеспечению экономической безопасности в Украине. Разработаны предложения к законодательству с целью оптимизации механизма обеспечения экономической безопасности.

Ключевые слова: экономическая безопасность; национальная безопасность; угрозы экономической безопасности; правовое обеспечение экономической безопасности.

Under the present conditions of providing the economic security of Ukraine, the fundamental fact is the realization of national interests, the state's ability to protect national economic interests against external and internal threats. Aggression against Ukraine led to the need for urgent review of strategic principles on which the system was based not only national, but also

European security so far. Direct relationship exists between the level of economic security and the level of public safety, defense, and ultimately the viability of any modern state.

A lot of domestic scholars dedicated their researches on various aspects of economic security. Namely, the issues of economic security examined the following scholars: Z. Varnalii, B. Danylyshyn, Y. Zhalilo, A. Baranovskyi, A. Berlach, V. Boiko, V. Heiets, O. Hoichuk, B. Hubsnyi, L. Dolia, O. Korystin, M. Koretskyi, S. Liekar, V. Muntian, V. Olefir, B. Paskhaver, Y. Pakhomov, V. Predbrodskyi, P. Sabluk, A. Stovbchatyi.

In scientific sources represented a variety of perspectives on the meaning of economic security. Along with this, the literature still has not studied the legal aspect of providing the economic security. Given this, there is a need of formulating and legal strengthening of economic security definition, principles and elements of a mechanism to ensure the economic security, the division of competence of public administration in this area.

In this article the concepts of economic security as a legal, economic and sociological category are analyzed, the theoretical and legal approaches to economic security in Ukraine are examined and attention to the development of proposals for legislation to optimize the mechanism to ensure economic security is paid.

Based on the analysis of approaches to determining the content of economic security, it is proposed to consider economic security as a condition of protection the national economy, which is characterized by the ability to stable operation and development, resistance to internal and external threats, increasing the country's competitiveness in the global economic environment. We believe that the definition of economic security, its constituent elements of ensuring economic security, indicators and threats to economic security should be included in the Law of Ukraine «On the basis of economic security» and not in the Law

«On the basis of preventing and combating economic offenses and conducting financial control» or other sectoral laws.

Keywords: economic security; national security; threats to economic security; legal support economic security.

З сьогодні забезпечення економічної безпеки в Україні є визначальним фактором реалізації системи національних економічних інтересів, спроможності держави захищати національні економічні інтереси від зовнішніх і внутрішніх загроз, здатності національної економіки зберігати й поновлювати процес суспільного відтворення. Існує безпосередній зв'язок між рівнем економічної безпеки та рівнем громадської безпеки, обороноздатності та зрештою – життєздатності будь-якої сучасної держави.

Зокрема, агресія щодо України призвела до потреби в терміновому перегляді стратегічних засад, на яких ґрунтувалася система не лише вітчизняної, а й європейської безпеки донині. З огляду на це, Україні необхідно запропонувати адекватні ситуації термінові заходи щодо забезпечення енергетичної, економічної та інформаційної безпеки.

Економічна безпека держави є інтегральною характеристикою стану економічної системи, що передбачає характеристику стану низки підсистем – взаємопов'язаних структурних складових: макроекономічну, інвестиційну, інноваційну, фінансову, соціальну, зовнішньоторговельну, енергетичну, продовольчу, демографічну безпеку. Водночас економічна безпека є складовою системи більш високого рівня – національної безпеки [1].

Складна соціально-політична та військова ситуація в Україні супроводжується збільшення кількості загроз для економічної безпеки. Останні визначені в ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України»: істотне скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності й науково-технічного

та технологічного потенціалу; ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки; нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, у тому числі фінансової (фіскальної) політики держави; відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; зростання кредитних ризиків; критичний стан головних виробничих фондів; недостатні темпи відтворювальних процесів й подолання структурної деформації в економіці; критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку; нераціональна структура експорту; велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього та внутрішнього боргів; небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу в стратегічних галузях економіки; неефективність антимонопольної політики й механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці; критичний стан із продовольчим забезпеченням населення; неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави; «тінізація» національної економіки; переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними [2]. Водночас «традиційні» для економіки України загрози набувають абсолютно іншого характеру в умовах соціально-політичної кризи, подолання якої суттєво ускладнюється внаслідок низки факторів геополітичного характеру.

Дослідженню різних аспектів забезпечення економічної безпеки присвячено праці багатьох вітчизняних учених. Зокрема, питання економічної безпеки досліджували А. Барановський, А. Берlach, В. Бойко, З. Варналій, В. Геєць, О. Гойчук, Б. Губський, Б. Данилишин, Л. Доля, Я. Жаліло, М. Корецький, О. Користін, С. Лекарь, В. Мунтіян, В. Олефір,

Б. Пасхавер, Ю. Пахомов, В. Предборський, П. Саблук,
А. Стовбчатий, В. Шлемко, Л. Яремко.

Водночас у науковій літературі недостатньо досліджено правовий аспект проблеми забезпечення економічної безпеки. Зважаючи на це, відчутною є потреба у формулюванні та законодавчому закріпленні дефініції економічної безпеки, принципів побудови й елементів механізму забезпечення економічної безпеки, розмежування компетенції органів публічної адміністрації в цій сфері.

Метою статті є дослідження теоретико-правових засад забезпечення економічної безпеки та розроблення на цій основі пропозицій до законодавства. Предмет дослідження – теоретико-правові засади вдосконалення механізму забезпечення економічної безпеки.

Удосконалення законодавчого забезпечення економічної безпеки першочергово потребує формулювання чіткої легальної дефініції цієї категорії. Нині таке визначення наявне в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р. № 1277 [3]. Згідно з цим документом, економічна безпека – стан національної економіки, що дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі та характеризує здатність національної економіки до сталого й збалансованого зростання.

Наведене визначення є надто широким за змістом і потребує відповідної конкретизації. Привертає увагу також підзаконний характер регулювання такого стратегічного для національної безпеки держави питання, що, звісно, не дає змоги повною мірою забезпечити адекватне його вирішення.

Складовими економічної безпеки є виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-

інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпека.

Методичні рекомендації містять також дефініції окремих складових економічної безпеки:

виробнича безпека – це стан виробничої сфери країни, за якого забезпечується максимально ефективне використання наявних виробничих потужностей у країні, їх модернізація та розширене відтворення, зростання рівня інноваційності виробництва та підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки;

демографічна безпека – це стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України;

енергетична безпека – це стан економіки, що сприяє ефективному використанню енергетичних ресурсів країни, наявності на енергетичному ринку достатньої кількості виробників і постачальників енергії, а також доступності, диференційованості й екологічності енергетичних ресурсів;

зовнішньоекономічна безпека – це стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників і створення сприятливих умов для розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці;

інвестиційно-інноваційна безпека – це стан економічного середовища в державі, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва в країні, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери з метою зростання ефективності, поглиблення спеціалізації національної економіки на створенні продукції з високою часткою доданої вартості;

макроекономічна безпека – це стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій;

продовольча безпека – це стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства;

соціальна безпека – це стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни;

фінансова безпека – це стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни. Фінансова безпека, відповідно, має такі складові:

банківська безпека – це рівень фінансової стійкості банківських установ країни, що дає змогу забезпечити ефективність функціонування банківської системи країни й захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов її функціонування;

безпека небанківського фінансового сектору, тобто це рівень розвитку фондового та страхового ринків, що дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах і послугах;

боргова безпека – відповідний рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення нагальних соціально-

економічних потреб, що не загрожує суверенітету держави та її фінансовій системі;

бюджетна безпека – це стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що дає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції;

валютна безпека – це стан курсоутворення, який характеризується високою довірою суспільства до національної грошової одиниці, її стійкістю, створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняної економіки, залучення в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках;

грошово-кредитна безпека – це стан грошово-кредитної системи, що забезпечує всіх суб'єктів національної економіки якісними та доступними кредитними ресурсами в обсягах і на умовах, сприятливих для досягнення економічного зростання національної економіки [3].

Заслуговує на увагу також визначення економічної безпеки, закріплене в урядовому проекті Закону України «Про основи запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями і здійснення фінансового контролю». Економічну безпеку в цьому законопроекті розглядають як стан економіки, за якого забезпечено стійке економічне зростання, ефективне задоволення економічних потреб, контроль держави за рухом і використанням національних ресурсів, захист економічних інтересів країни на національному й міжнародному рівнях. Економічна безпека є складовою частиною національної безпеки.

Зазначимо, що запропоноване в проекті визначення потребує уточнення. Не доцільним є розглядання економічної безпеки як стану, за якого забезпечується не стабільне функціонування та розвиток економіки, а винятково економічне зростання. Потрібно враховувати, що економічна безпека є

перманентною потребою будь-якої держави, незважаючи на те, які економічні тренди є визначальними.

Крім того, у законопроекті «Про основи запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями і здійснення фінансового контролю» не визначено елементи економічної безпеки. Помилково звуженим є підхід до розуміння компетенції органів, що мають забезпечувати економічну безпеку. Такими органами, відповідно до законопроекту, є Верховна Рада України, Президент України, органи прокуратури України, які забезпечують економічну безпеку держави в межах повноважень, визначених Конституцією України. Кабінет Міністрів України забезпечує економічну безпеку держави в межах повноважень, закріплених Конституцією та законами України. Визначено також, що центральний орган виконавчої влади у сфері охорони економічної безпеки держави забезпечує економічну безпеку держави відповідно до цього Закону, інших законів та виданих на їх основі нормативно-правових актів, а Національний банк України, Рахункова палата, Антимонопольний комітет України, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, інші державні органи забезпечують економічну безпеку держави в межах повноважень, визначених законами й іншими виданими на їх основі нормативно-правовими актами [4].

У наукових джерелах репрезентовано різноманітні точки зору відносно змісту поняття економічної безпеки. Так, академік Л. Абалкін тлумачить економічну безпеку держави як сукупність умов та факторів, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного оновлення, протистояння зовнішнім загрозам та самовдосконалення [5]. С. Локшин та О. Свинарченко пропонують розглядати економічну безпеку як стан захищеності життєво

важливих економічних інтересів особи, суспільства й держави від внутрішніх і зовнішніх загроз [6, с. 115–125]. Інший автор, В. Сенчагов, визначає економічну безпеку як «такий стан економіки та її інститутів, за якого забезпечується гарантований захист економічних інтересів, спрямований на розвиток економіки країни загалом у найбільш несприятливих умовах розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів» [7, с. 99]. Досить схожим за змістом є узагальнене визначення безпеки, сформульоване у Федеральному Законі Російської Федерації «Про безпеку» від 28 грудня 2010 р. № 390, у якому безпеку розглядають як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства й держави від внутрішніх і зовнішніх загроз [8].

О. Барановський пропонує до головних напрямів державної політики національної безпеки України в економічній сфері додати підвищення ефективності фінансової системи на основі підтримання державних видатків відповідно до наявних ресурсів і бюджетних асигнувань при дотриманні таких пріоритетів, як цільове інвестування у сферу наукоємного і високотехнологічного виробництва, проведення дієвої грошово-кредитної, валютної, антиінфляційної політики, стимулювання іноземних інвестицій у виробничу сферу [9, с. 11]. Протилежною за змістом поняттю «економічна безпека» є така категорія економічної небезпеки, під якою науковці розуміють поступову втрату власності народу на своє національне багатство й здатності держави проводити незалежну політику в інтересах народу, а також поступове перетворення країни на сировинний придаток, джерело дешевих ресурсів (трудових, матеріальних, фінансових, інформаційних) [10].

Зміст категорії «економічна безпека» досить повно й ґрунтовно відображено в працях О. Користіна, який визначає це поняття як систему забезпечення стійкості національної економіки, що зберігає свою цілісність і здатність до саморозвитку, незважаючи на несприятливі зовнішні й внутрішні загрози. При цьому економічну безпеку науковець

досліджує на основі зв'язку цієї категорії з поняттями «розвиток» та «стійкість». Розвиток розглядається як один із компонентів економічної безпеки. Якщо економіка не розвивається – різко скорочується можливість виживання, можливість опору та пристосованості до внутрішніх і зовнішніх загроз. Розвиток економічної системи зазвичай пов'язують з економічним ростом, а його темпи розглядають як характеристики цього росту. У разі спаду показників ідеться не стільки про негативний економічний ріст, скільки про деградацію економічної системи. Відповідно, стійкість відображає міцність і надійність її елементів, вертикальних та горизонтальних зв'язків усередині системи, здатність витримувати внутрішні й зовнішні «навантаження». Якщо система втрачає стійкість, то йдеться про її руйнування, катастрофу. Чим більш стійкі економічна система, співвідношення виробничого та фінансово-банківського капіталу тощо, тим більш життєздатною є економіка, а тому й оцінка її безпеки буде досить високою. Порушення пропорцій, дисбаланс зв'язків між різними компонентами системи призводить до її дестабілізації і є сигналом переходу економіки від безпечного стану до небезпечного [11].

Важко також не погодитися з О. Користіним відносно того, що нині актуалізація окремого й важливого правоохоронного напрямку – економічної безпеки – є очевидною. Якщо раніше забезпечення безпеки передбачало захист території від зовнішнього нападу, то на сьогодні це поняття означає захист населення від насилля, породженого всередині держави, а також захист власне держави (її економіки) від кримінальних за формою та змістом внутрішніх загроз. Саме цей вектор безпеки стає одним із головних у діяльності правоохоронних органів [12, с. 118–125].

Наведені визначення економічної безпеки зумовлюють необхідність інтегральної оцінки та системного підходу до регулювання рівня економічної безпеки держави. З метою

подальшого вдосконалення підходів щодо визначення рівня економічної безпеки України доцільно запровадити адаптивний підхід до з'ясування стратегічних орієнтирів економічної безпеки на рівні складових та індикаторів шляхом вирішення задачі щодо синтезу необхідних значень складових (індикаторів) для віднайдення інтегрального індексу безпеки в межах заданих (порогових або оптимальних) значень. Крім того, на законодавчому рівні слід визначити стратегічні орієнтири економічної безпеки та її складників з урахуванням чутливості впливу кожного окремого складника на інтегральний індекс економічної безпеки та адаптивних методів регулювання, які є метою стратегічного планування на середньо- та довгострокову перспективу [1]. Саме такий підхід у сфері забезпечення економічної безпеки повинен стати підґрунтям для цільового використання бюджетних коштів (на основі програмно-цільового підходу). Адже на сьогодні головна частина державного бюджету витрачається без належної відповідності пріоритетам державної політики.

Отже, на основі аналізу підходів до визначення змісту економічної безпеки пропонуємо розглядати економічну безпеку як стан захищеності національної економіки, який характеризується здатністю до стабільного функціонування та розвитку, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, зростанням конкурентоспроможності держави у світовому економічному середовищі. На нашу думку, визначення економічної безпеки, її складових, суб'єктів забезпечення, індикаторів та загроз має містити Закон України «Про основи економічної безпеки», а не Закон України «Про основи запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями і здійснення фінансового контролю» чи інші галузеві закони.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Визначення стратегічних орієнтирів рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] : аналіт. зап. / Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України. – Режим доступу :

<http://www.niss.gov.ua/articles/1501/>.

2. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 черв. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

3. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовт. 2013 р. № 1277. – Режим доступу :

http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME131588.html.

4. Про основи запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями і здійснення фінансового контролю [Електронний ресурс] : Закон України (проект). – Режим доступу :

http://zn.ua/static/file/20140530/Proekt%20ZU_%20SFR_22.05.2014.pdf.

5. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л. Абалкин // Вопросы Экономики. – 1995. – № 1.

6. Локшин С. Развитие экономики России и её реструктуризация как гарантия экономической безопасности / С. Локшин, А. Свиноаренко // Вопросы экономики. – 1995. – № 1. – С. 115–125.

7. Сенчагов В. О сущности и основах стратегии экономической безопасности России / В. Сенчагов // Вопросы экономики. – 1995. – № 1.

8. О безопасности [Електронний ресурс] : Федеральный закон Российской Федерации от 28 дек. 2010 г. № 390-ФЗ. – Режим доступу :

http://svr.gov.ru/svr_today/doc4.htm.

9. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : [моногр.] / О. І. Барановський. – К. : КНТЕУ, 2004. – 759 с.

10. Чередниченко О. Загрози економічної безпеки держави в умовах світової фінансової кризи [Електронний ресурс] / О. Чередниченко // Перспективні напрями розвитку галузей АПК і підвищення ефективності наукового забезпечення агропромислового виробництва : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 18–19 верес. 2014 р.). – Режим доступу :

http://conftiapv.at.ua/publ/konf_26_27_kvitnja_2012_r/sekcija_5_ekonomichni_nauki/zagrozi_ekonomichnoji_bezpeki_derzhavi_v_umovakh_svitovoji_finansovoji_krizi/41-1-0-1908.

11. Економічна безпека : [навч. посіб.] / Користін О. Є., Барановський О. І., Герасименко Л. В. – К. : КНУВС, 2008. – 400 с.

12. Користін О. Є. Актуалізація окремих напрямів правоохоронної діяльності у протидії економічній злочинності / О. Є. Користін, С. М. Бортник // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 4. – С. 118–125.

Прохоренко Оксана Феодосіївна –
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри юридичного документознавства
Національної академії внутрішніх справ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ МВС УКРАЇНИ

Розкрито зміст поняття національної самосвідомості, визначено умови формування та критерії оцінювання її сформованості. Запропоновано заходи щодо становлення національної самосвідомості курсантів.

Ключові слова: національна самосвідомість; патріотизм; патріотичне виховання; громадянська відповідальність.

Раскрыто содержание понятия национального самосознания, определены условия формирования и критерии его сформированности. Предложены мероприятия по становлению национального самосознания курсантов.

Ключевые слова: национальное самосознание; патриотизм; патриотическое воспитание; гражданская ответственность.

On the basis of the analysis of literature the concept of national identity and evaluation criteria of its formation are founded. The conditions conducive to its formation are also identified. A list of activities to build national identity cadets are offered.

Understanding the changes in Ukraine causes interest in the formation of a unified Ukrainian nation. The common official language, common symbols of loyalty to the state and its laws, common interests and hopes for a better arrangement of social life are the essential characteristics of a nation, as consider experts of nation-building nation. Recent events have

clearly revealed the presence among different regions of Ukraine significant differences in the approaches to the issue of national identity.

The concept of national identity encompasses a number of elements. This national identity, the understanding of the typical features of their community, the understanding of common historical past, the present and the future of the territorial community (homeland), and in certain specific historical conditions – the understanding of the public community, a conscious attitude towards material and spiritual values nation, its achievements, focus on them (national pride, patriotism, etc.).

At the heart of the national idea is the positive perception of our historical past, find deeper meaning of social life through understanding their national roots and revive the best traditions, according to many prominent thinkers. The development of this idea in the public consciousness is impossible without reforming and innovative changes in education and training. It is not enough to give a cadet the models. You must build the process so that the cadets deeply rooted persistent stereotypes of national morality and social behavior patterns that evolved during the centuries of historical development of the nation.

To streamline the formation of national identity for future police officers during a study of academic disciplines, including the humanities, in the educational process should: improve the content of these disciplines through the isolation conceptual ideas of national education, reflection of national characteristics; ensure continuity of implementation of classroom and extracurricular forms and methods of national education; form of pedagogical skills of teachers for the education of national consciousness in cadets.

In order to improve the process of national consciousness in establishments of education Internal Affairs of Ukraine proposed list of activities that can create the conditions under

which future police officers become involved in the native culture, and this involvement unite them.

You must create the conditions in which cadets will closely unite with the ative culture and feel the unity of of its land, its people.

Keywords: national identity; patriotism; patriotic education; civil liability.

Як може бути об'єднане на ділі те, що не об'єднане в думках, мисленних образах і намірах? Наміри, думи, менталітет, духовне життя, релігійні конфесії – ось що необхідно об'єднати в межах однієї великої ідеї, щоб українці нарешті змогли дати відповідь на ті питання, які поставив ще Т. Г. Шевченко: «Що ми?.. Чий сини?.. Яких батьків? Ким? За що закуті?»

В. Липинський

Осмилення змін, що відбуваються сьогодні в Україні, зумовлює інтерес до проблеми формування єдиної української нації. Фахівці з проблем націотворення вважають сутнісними характеристиками нації спільну державну мову, спільні символи, лояльність до держави та її законів, спільні інтереси та надію на краще влаштування суспільного життя. Останні події чітко намітили тенденції, що підтверджують існування між різними регіонами України істотних відмінностей у підходах до питання національної ідентичності.

Науковці зазначають, що структуру поняття національної самосвідомості становлять національна ідентичність, уявлення про типові риси своєї спільності (національний гетеростереотип), уявлення про спільність історичного минулого, сучасності й майбутнього, про територіальну спільність (рідну землю), а за певних конкретно-історичних умов – про державну спільність, усвідомлене ставлення людей

до матеріальних і духовних цінностей нації, її досягнень, орієнтації на них (почуття національної гордості, патріотизму тощо) [1, с. 45].

Нині проблема формування національної самосвідомості стає дедалі актуальнішою. Національна ідентичність насамперед полягає в ідентифікації членів певної спільноти як співгромадян. Національна самосвідомість – це усвідомлення громадянами себе членами єдиного громадянського суспільства, єдиної нації. Показником національної самосвідомості є загальне доброзичливе ставлення до своїх співвітчизників, які є громадянами певної держави, тобто усвідомлення того суспільного організму, який в усьому світі має назву «нація за громадянством» і передбачає етнічні меншості, носіїв різних мов та культур. Розуміння цього водночас сприятиме формуванню в членів соціуму ставлення до нації як спільноти всього населення, усіх етносів, які проживають у межах конкретної держави й об'єднуються за допомогою юридичних інституцій, прав громадянства та через духовну потребу жити і діяти разом, спільно рухатися до визначеної мети.

Першооснови формування національної самосвідомості було закладено ще в народній педагогіці – у легендах, казках, міфах, літописах, повчаннях, прислів'ях. Означене питання хвилювало літописців, державних і громадських діячів, письменників: Нестора Літописця, Ярослава Мудрого, Іларіона, Володимира Мономаха, П. Орлика, Ф. Прокоповича, Г. Сковороду, Т. Шевченка, П. Куліша, Д. Чижевського, Лесю Українку, І. Франка, М. Грушевського, В. Винниченка, С. Рудницького. Багатогранні аспекти патріотичного виховання особистості відображено в працях педагогів Х. Алчевської, Г. Ващенко, О. Духновича, І. Огієнка, С. Русової, К. Ушинського, Я. Чепіги, які значну увагу приділяли вихованню любові до своєї землі, рідної мови, формуванню національної самосвідомості, поваги до історичного минулого. А. Макаренко, В. Сухомлинський радили прищеплювати молоді високі почуття вірності й відданості

Батьківщині, пошани до її трудівників. У сучасній педагогічній науці окремі аспекти патріотичного виховання розробляють О. Бандура, С. Бевзенко, Н. Волошина, Т. Донченко, А. Капська, О. Карловас, А. Кучерявий, О. Кобилат, Л. Мацько, В. Неділько, Є. Пасічник, О. Пометун, О. Ситник, Б. Степанишин, О. Литвинова та ін.

Особливу увагу встановленню сутності поняття національної самосвідомості та критеріїв оцінювання сформованості її рівнів приділено в науковому дослідженні С. Борисової [2]. Ураховуючи напрацювання інших науковців (О. Бочковського, О. Леонтьєва, В. Століна, В. Сухомлинського та ін.), дослідниця зазначає, що національна самосвідомість є поєднанням самопізнання, емоційно-ціннісного ставлення до себе, самоорієнтації та саморегуляції соціальних об'єктів щодо сукупності накопиченого українською нацією протягом історичної еволюції. Критеріями оцінювання сформованості рівнів національної самосвідомості, визначеними С. Борисовою, є цілісність культурних знань, усвідомлення національної приналежності, поважне ставлення до культури, відповідальність за національні інтереси, практична участь у розвитку культури. Як бачимо, в Україні існує певна теоретична база та практичний досвід формування національної самосвідомості тих, хто отримує освіту у вищих навчальних закладах [3].

Зважаючи на результати сучасних наукових досліджень, метою статті є з'ясування сутності поняття національної самосвідомості, визначення факторів впливу на процес її формування, окреслення напрямів удосконалення процесу формування національної самосвідомості в закладах освіти МВС України.

Однією з головних ознак розвитку сучасного українського суспільства має стати пошук національної ідеї, яка б консолідувала прогресивні, творчі сили нашого соціуму. В основі національної ідеї, на думку багатьох видатних мислителів, лежить позитивне сприйняття нашого історичного

минулого, пошук глибинного змісту суспільного буття через осмислення своїх національних коренів і відродження кращих народних традицій. Розвиток цієї ідеї в громадській свідомості неможливий без реформування та інноваційних змін у системі освіти й виховання. Надання молодій людині, яка здобуває освіту у вищому навчальному закладі системи МВС України, зразків для наслідування є недостатнім. Необхідно вибудовувати цей процес так, щоб у курсантів, студентів глибоко вкоренилися стійкі стереотипи національної моралі та суспільної поведінки, стереотипи, що формувалися століттями протягом історичного розвитку нації.

Зазначене вище свідчить про досить складну структуру національної самосвідомості, а отже, – про складність процесу її формування в молоді, зокрема майбутніх офіцерів. Такий процес немислимий без усвідомленого почуття відповідальності перед державою й передбачає досконале знання своїх громадянських прав та обов'язків.

Для працівника органів внутрішніх справ, який щодня долучається до охорони правових і державних засад суспільства, вкрай важливим є усвідомлення того, громадянином якої держави він є. Будучи вимушеним, відповідно до своїх службових обов'язків, брати участь у суспільно-політичних конфліктах, він має щоразу демонструвати власну національну гідність і самосвідомість.

Сьогодні особливо важливого значення набуває формування почуття патріотизму, національної самосвідомості студентської молоді як запоруки її активної участі в соціально-економічній діяльності держави, гарантії національної безпеки України. Тому навчально-виховний процес у вищому навчальному закладі необхідно вибудовувати таким чином, щоб пробудити в молоді національні почуття, виховати в них повагу та любов до свого народу, до його споконвічних моральних і духовних здобутків, а також самоповагу й гордість за свою Батьківщину, і на цій основі формувати суспільно значущі

особистісні риси громадянина України: національну свідомість, духовність, громадянську відповідальність, патріотизм.

Сучасна структура системи підготовки правоохоронців містить певні можливості формування національної свідомості курсантів. Робочими навчальними планами передбачено вивчення низки культурологічних навчальних дисциплін і дисциплін, що висвітлюють питання української державності. Проте, наприклад, у межах такої навчальної дисципліни, як «Риторика», за умови збільшення навчальних годин можна передбачити проведення круглого столу «Голодомор 1932–1933 рр. – генетичний страх України»; тематичного диспуту, присвяченого українському козацтву «Золоті дзвони Покрови»; дискусії про складові українського менталітету тощо.

Для вдосконалення роботи з формування національної самосвідомості майбутніх працівників органів внутрішніх справ під час вивчення навчальних дисциплін, зокрема гуманітарного циклу, у навчально-виховному процесі необхідно: удосконалити зміст дисциплін через виокремлення концептуальних ідей національного виховання, відображення національних особливостей; забезпечити наступність реалізації аудиторних та позааудиторних форм і методів національного виховання; формувати у викладачів педагогічну майстерність щодо виховання національної свідомості в курсантів.

З метою вдосконалення процесу формування національної свідомості в закладах освіти МВС України пропонуємо вжити таких заходів:

- проведення лекційних занять, присвячених вивченню традицій, звичаїв, національних символів, менталітету, національних свят, постатей історичних героїв;

- організація перегляду кінофільмів українського виробництва за означеною тематикою з подальшим обговоренням;

- організація бесід курсантів із фахівцями-істориками, народознавцями;

проведення тематичних вечорів суспільно-політичного (присвячених державним святам, пам'ятним датам, політичним подіям: День Злуки, вшанування загиблих під Крутами тощо) або патріотичного (з нагоди історичних дат) характеру, наприклад, вечорів пам'яті за загиблими в Другій світовій війні «У борні, у бронзі, у серцях», просвітницьких годин з нагоди Дня героїв «Ми про Вас пам'ятаємо»;

організація науково-практичних семінарів або круглих столів із питань вивчення та популяризації творчості Є. Маланюка, О. Ольжича, О. Теліги, Д. Донцова, В. Липинського й інших українських митців, істориків, які своєю творчістю, за словами С. Єфремова, прагнули «збудити великий народ ... до свідомого життя, духу живого вдмукнути в приспаного історією велетня, перетворити сирову етнографічну масу в свідому і своєю свідомістю дужу націю»;

популяризація дослідження родинного дерева курсантів, походження прізвища тощо;

організація конкурсів-презентацій досліджень історії рідного села, містечка, міста (району міста) «Мій рід, моя земля, моя Батьківщина»;

організація спортивних змагань «Ми – козацького роду нащадки» з використанням елементів козацьких забав;

проведення вечорів української поезії, музики, мистецтва;

організація переглядів вистав у театрах, екскурсій до етнографічних музеїв тощо.

Для виховання нових поколінь, необхідні взірці для наслідування. Націю творить спільна гордість за минуле та спільна доля в майбутньому. Кожна нація плекає, популяризує своїх героїв, навколо яких вона власне й об'єднується.

Консолідувавши зусилля всіх підрозділів навчальних закладів МВС України, маємо створити умови, за яких майбутні правоохоронці стануть ближчими до рідної культури, і ця близькість об'єднуватиме їх, спонукатиме їх до поглибленого вивчення культурно-історичних ознак нації, сприятиме

усвідомленню долученості до своєї землі, власного народу. Люди, з такими рисами становитимуть нову генерацію правоохоронців, що розв'яже в перспективі важливу проблему українського суспільства в зазначеній сфері. Ми маємо усвідомлювати те, що більша частина нашого суспільства живе поза національною культурою. Залучення цієї частини суспільства до національної культури є справою довгою й важкою, такою, що потребує і колосальних креативних зусиль, і добре продуманої стратегії й тактики.

На основі вищезазначеного можна виділити напрями вдосконалення процесу формування національної самосвідомості курсантів, а саме:

проведення моніторингу сформованості рівня національної самосвідомості курсантів;

створення централізованої системи формування національної самосвідомості курсантів, зокрема із залученням кафедр, факультетів та інших структурних підрозділів навчальних закладів МВС України;

розширення спектру заходів і засобів формування національної самосвідомості курсантів.

Отже, працівник органів внутрішніх справ має бути таким фахівцем, який не тільки зможе професійно виконувати свої обов'язки, а й бути всебічно та гармонійно розвинутою особистістю, патріотом України, який берегтиме духовні цінності українського народу, сформовані протягом багатьох століть.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мартинюк І. В. Національне виховання: теорія і методологія / І. В. Мартинюк. – К. : ІСДО, 1995. – 160 с.
2. Борисова С. В. Формування національної самосвідомості майбутніх учителів засобами українського музичного мистецтва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / С. В. Борисова. – Луганськ, 2002. – 20 с.

3. Актуальні проблеми формування національної самосвідомості під час навчання у вищих навчальних закладах : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Донецьк, 9–10 листоп. 2007 р.). – Донецьк, 2007. – 256 с.

4. Краснокутська Ю. Особливості становлення національної ідентичності в сучасному українському суспільстві / Ю. Краснокутська // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. – Харків, 2004. – С. 277.

5. Кухаренко П. М. Формування громадської позиції сучасної молоді / П. М. Кухаренко, О. О. Резнікова // Україна на зламі тисячоліть – 20 років незалежності (1991–2011 рр.) : зб. наук. пр. / відп. ред. А. С. Кобець. – Д. : Придніпров'я, 2011. – Вип. 3. – С. 169–174.

6. Хабермас Ю. В поисках национальной идентичности. Философские и политические статьи / Ю. Хабермас ; [пер. с нем.]. – Донецк : Изд-во «Донбасс», 1999. – 123 с.

Горlach Сергій Володимирович –
здобувач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх
справ

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЮВЕНАЛЬНОЇ ГРУПОВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Висвітлено особливості ювенальної групової злочинності, зокрема її детермінанти та заходи щодо запобігання їй. Розкрито ювеналізацію правового статусу інспекцій у справах дітей органів внутрішніх справ.

Ключові слова: ювенальна групова злочинність; особливості ювенальної злочинності групи; детермінанти ювенальної групової злочинності; запобігання ювенальній груповій злочинності.

Освещены особенности ювенальной групповой преступности, в частности, ее детерминанты и меры ее предупреждения. Раскрыта ювенализация правового статуса инспекций по делам детей органов внутренних дел.

Ключевые слова: ювенальная групповая преступность; особенности ювенальной преступности группы; детерминанты ювенальной групповой преступности; предотвращение ювенальной групповой преступности.

As the part of the overall group crime, juvenile group crime has specific features and must be represents by separate category. Juvenile group crime is a structural component of the overall juvenile crime.

Features of juvenile group crime is the presence of an adult instigator, criminal responsibility of whom comes under Art. 304 of

the Criminal Code of Ukraine titled «Involvement of minors into criminal activity».

Juvenile group crime has a complex structure. It spreads into the organized group crime, violent crime, women's group crime and other types of group crime.

Juvenile group crime is a set of crimes committed by two or more minors and involving adults, including agitators and other members.

The reasons (determinants) of juvenile group crime can be divided into objective (mostly socio-demographic) are independent from minors and subjective (moral and legal), which are: social, psychological, physiological characteristics of teens.

Promoting factor of transformation of criminal group into the criminal is the failure to identification of potential criminal and the lack of preventive measures of detection.

On increasing of group juvenile delinquency negatively affects crisis and criminal penalties, execution of criminal sentences and correction.

The prevention of juvenile group crime requires targets and integrated approach, combining the efforts of special and individual prevention at all stages of the fight against juvenile group crime.

Overall social crime prevention depends on a stable, positive development of all social institutions and elimination of the economic crisis. This indicates that the general social activities are the backgrounds of prevent, ion of antisocial behavior and juvenile crime.

Keywords: juvenile crime group; features of juvenile crime group; determinants of juvenile crime group; prevention of juvenile crime group.

Будучи частиною загальної групової злочинності, ювенальна
групова злочинність має особливі риси, а тому повинна
становити самостійну категорію. Зазначене явище – структурна
складова загальної ювенальної злочинності [1, с. 4; 2, с. 7].
Його питома вага (серед злочинності неповнолітніх) є втричі
вищою, ніж питома вага загальної групової злочинності [3, с. 7].

Особливістю ювенальної злочинної групи є наявність дорослих підбурювачів, кримінальна відповідальність яких настає відповідно до ст. 304 Кримінального кодексу України «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність». Склад груп може бути однорідним або неоднорідним: учасниками можуть бути суто неповнолітні або також і дорослі особи.

Ювенальна групова злочинність має складну структуру: її елементи є частиною групової організованої, корисливій, насильницької, жіночої та інших підвидів групової злочинності.

Отже, ювенальна групова злочинність є сукупністю злочинів, скоєних двома і більше неповнолітніми та за участі дорослих осіб, у тому числі підбурювачів, на конкретній території за певний період часу з відповідними кількісно-якісними характеристиками.

Детермінанти зазначеного виду злочинності можна поділити на об'єктивні (більшою мірою соціально-демографічні), що не залежать від неповнолітніх, та суб'єктивні (морально-правові), що передбачають соціально-психологічні й фізіологічні особливості підліткового віку.

Об'єктивні та суб'єктивні чинники є взаємозалежними й потребують застосування комплексного підходу під час їх аналізу. Факторами, що сприяють переростанню криміногенних груп у злочинні, є несвоєчасне виявлення передзлочинних груп і відсутність своєчасного профілактичного впливу на них. Співробітники органів внутрішніх справ часто мають інформацію лише про злочинні групи, які вже вчинили злочини.

З огляду на це, попередження групової злочинності зводиться здебільшого до профілактики повторних злочинів з боку учасників кримінальних груп. Водночас питанню про запобігання виникненню цих груп не надають належного значення.

На рівні групової злочинності неповнолітніх негативно позначається криза системи кримінальних покарань, їх виконання, а також виправлення засуджених [4, с. 10]. Виховні колонії в умовах дестабілізації господарських зв'язків,

недостатності власної матеріальної бази й відсутності належного фінансування їх діяльності відчують значні труднощі в реалізації своїх функцій. Організаційно та матеріально слабкою залишається система ресоціалізації звільнених від кримінальної відповідальності й покарання.

Крім цього, відсутній дієвий механізм виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. За цих умов значна частина неповнолітніх є нездатною самотійно змінити власну поведінку, подолати атмосферу відчуженості навколишніх. Навпаки, більшість раніше засуджених (до 60–65 %) відчують, передусім на перших порах, потребу в спілкуванні з асоціально налаштованими підлітками, з особами, які повернулися з колоній або спеціальних виховних установ та є для них близькими по духу. З огляду на це, їм складно покінчити зі злочинним минулим, що сприяє їх активному об'єднанню в групи кримінальної спрямованості.

На практиці апробовано різні прийоми переорієнтації криміногенних груп неповнолітніх. Головні з них такі:

зміна змісту діяльності групи шляхом переорієнтування її лідера або виявлення неспроможності колишнього лідера, у результаті чого його роль переходить до члена групи, з яким попередньо встановлено контакт;

включення всіх або більшості учасників групи в новий колектив із соціально корисними інтересами.

Запобігання ювенальній груповій злочинності вимагає застосування цільового та комплексного підходів, поєднання зусиль багатьох суб'єктів, уживання комплексу заходів загального, спеціального й індивідуального попередження на всіх етапах боротьби з цим явищем.

У практичній роботі щодо роз'єднання криміногенних ювенальних груп застосовується також метод «щеплень», що полягає у впровадженні до складу групи спеціально підготовлених осіб, які впливають на групу або окремих її членів,

вносять розлади, порушують її психологічну стійкість, тим самим змінюючи зміст діяльності та спілкування в групі [5, с. 14].

Більш універсальним способом впливу на криміногенну групу є її переорієнтація. Вона полягає в зміні змісту діяльності та спілкування учасників групи за умов збереження її головного складу. Переорієнтація ґрунтується на відомому положенні педагогіки про можливість і необхідність здійснення виховання не тільки шляхом індивідуального підходу, а й через колектив.

Утрачаючи взаєморозуміння з дорослими, підлітки об'єднуються в групи, у тому числі субкультурні, зі своїми цінностями, нормами, інтересами, мовою (сленгом), символами. Такі осередки здебільшого не вирізняються законослухняністю.

Підлітковий і делінквентний чи кримінальний підлітковий субкультурі загалом можуть бути притаманні деякі спільні мовленнєві особливості, відносно негативне чи насторожене ставлення до дорослих, окремі види дозвілля (дискотеки, «тусовки» тощо), відповідні одяг, напої, їжа.

Делінквентна (або девіантна) субкультура є неоднорідною. Р. Клауорд і Л. Оулін розрізняють наркотичну (ретротистську), конфліктну та злочинну субкультури [6].

Суперечності між потребами й можливостями може бути конкретизовано стосовно неповнолітніх у сучасному українському суспільстві як:

суперечності між цілями, до яких суспільство закликає прагнути підлітка й тими легальними можливостями, які воно їм дає для їх досягнення;

суперечності між розширенням потреб у кваліфікованій, престижній, високооплачуваній праці та обмеженими можливостями щодо їх задоволення;

суперечності між прагненням до гідного життя й відчуттям неможливості його досягнути легальним способом;

суперечності між необхідністю посилення соціального та правового захисту неповнолітніх й обмеженими матеріальними можливостями суспільства.

Незадоволена потреба в самоствердженні призводить до спроб реалізувати себе не лише у творчості (що досить складно), а й у негативних формах активності – насильстві, злочинах (що «простіше») або ж призводить до «відходу» в алкоголізацію, наркотизм і навіть до самогубства. Підлітки вирізняються не тільки підвищеною девіантністю, а й підвищеною віктимністю (здатністю ставати жертвою).

На загальносоціальному рівні необхідним є наукове та практичне розроблення перспектив і шляхів становлення сучасної моделі державної системи профілактики правопорушень та асоціальної поведінки неповнолітніх. З огляду на це, передбачено такий комплекс заходів:

міжвідомче розроблення та реалізація загальних принципів реорганізації організаційно-управлінських структур, що забезпечують соціальну підтримку поведінки неповнолітніх;

розроблення спільно з органами виконавчої влади профілактичних заходів із боротьби з поведінкою, що відхиляється від норми, у тому числі створення міжвідомчої комісії з соціальної профілактики правопорушень неповнолітніх;

створення єдиного координуючого центру по боротьбі з поведінкою неповнолітніх, що відхиляється від норми;

подолання відомчої роз'єднаності, координація зусиль усіх суб'єктів профілактики;

забезпечення необхідних заходів щодо комплектування кваліфікованими педагогічними кадрами безпосередніх суб'єктів загальної профілактики (комісій у справах дітей, підрозділів із запобігання правопорушень дітей, співробітників соціальних притулків та ін.);

розширення та ювеналізація [7] правового статусу інспекцій у справах дітей органів внутрішніх справ, що виконують головні завдання відносно профілактики бездоглядності й інших правопорушень дітей, будучи найбільш авторитетним та ефективно діючим виховно-профілактичним органом;

уведення в структуру загальноосвітніх шкіл і професійно-технічних училищ фахівця з соціальної педагогіки для вивчення причин та корекції відхилень у поведінці підлітків;

розроблення та впровадження в практичну діяльність усіх державних органів, громадських організацій, недержавних фондів та інших установ усіх форм власності критеріїв оцінки, що визначають їх ефективність, мінімізацію гостроти проблеми у сфері соціальної профілактики поведінки неповнолітніх;

створення на базі науково-дослідних установ лабораторій загальних проблем виховання – з питань поведінки неповнолітніх та молоді, які повинні стати координуючими центрами боротьби зі злочинністю в цьому сегменті;

удосконалення системи законодавчих та інших правових актів, що дають змогу регулювати процес соціальної роботи з різними проявами девіантної поведінки підлітків, визначають статус соціального працівника, повноваження й розмежування компетенцій організацій і структур, залучених до цього виду діяльності.

Отже, загальносоціальне попередження злочинності залежить від стабільного, позитивного характеру розвитку всіх суспільних інституцій, ліквідації кризових станів економічної сфери, які є базовими для організованої злочинності. Це доводить, що загальносоціальні заходи є підґрунтям будь-яких зусиль щодо запобігання асоціальній поведінці та підлітковій злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ювенальный центр: первые итоги : [учеб. пособие]. – Воронеж : ВИ МВД России, 2001. – 67 с.
2. Толстой В. С. Ювенальное право : [учеб. пособие] / В. С. Толстой. – М. : РГСУ, 2011. – 400 с.
3. Пронин А. А. Ювенальное право : [учеб. пособие] / А. А. Пронин. – Ростов н/Д : Феникс, 2011. – 283 с.

4. Демидова О. В. Проблемы предупреждения преступности условно осужденных несовершеннолетних : [науч.-практ. пособие] / О. В. Демидова. – Воронеж, 2004. – 121 с.

5. Щегелева А. Н. Виктимологические аспекты ранней профилактики преступности несовершеннолетних : [моногр.] / А. Н. Щегелева ; под ред. В. А. Лелекова. – Воронеж : ВИ МВД России, 2009. – 164 с.

6. Клауорд Р. А. Дифференциация субкультуры / Р. А. Клауорд, Л. Е. Оулин // Социология преступности. – М. : Прогресс, 1966. – С. 334–354.

7. Концепція створення та розвитку системи ювенальної юстиції // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 5. – С. 6–9.

Боднар Василь Євгенович –
здобувач наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх
справ

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ: ІСТОРИЧНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Розглянуто особливості протидії злочинам у сфері службової діяльності, учиненим працівниками органів внутрішніх справ в різні історичні періоди.

Ключові слова: правоохоронні органи; міліція; злочини у сфері службової діяльності; корупція; хабарництво.

Рассмотрены особенности противодействия в разные исторические периоды преступлениям в сфере служебной деятельности, совершенным работниками органов внутренних дел.

Ключевые слова: правоохранительные органы; милиция; преступления в сфере служебной деятельности; коррупция; взяточничество.

This article discusses the rule of law and statute in society, the timely prevention of crime, protection of rights and freedoms is one of the main internal functions of Ukrainian state. The Constitution of Ukraine proclaims the duty of all officers to act only on the basis and within the limits and in the manner envisaged by the Constitution and laws of Ukraine.

Problem strict enforcement of laws by police officers in the performance of their duties now becomes of great importance. Fraternal Order of police officers not only cause negative publicity, but also undermines the principles of the rule of law,

prevents the building of civil society, of the principle of equality before the law, the interest of the public in maintaining law and order, respect for the law of motivation. Offences affecting police interests of many citizens, because they encourage moral deformities that have a significant criminogenic potential.

Official crime occurs with the appearance of the state. It was then beginning to emerge of the bodies created category of persons authorized to act on behalf and on behalf of the rulers of states. Over time, under the influence of the contradictions inherent in the system of police-bureaucratic management is transforming power in oppressive tyranny of bureaucracy and, in particular, the commission official crimes by those who have the functions of law enforcement. After the establishment of Soviet power against the background of total poverty and militarization of the proletarian militia was a significant increase in official crime among its employees, which only managed to tame the late 20-ies of XX century.

So today the official crime police officers are the focus of politicians and the public as a destabilizing factor that negatively affects the country as a whole. Of particular concern is the fact of abuse, abuse of power or authority, negligence, corruption, crimes that in performance, the level of which in recent years reduced very slowly.

Keywords: police; police; crime in performance; corruption; bribery.

Забезпечення верховенства права та закону в суспільстві, своєчасне запобігання злочинам, захист прав і свобод громадян є однією з головних внутрішніх функцій української держави. Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження й

забезпечення є її головним обов'язком. Наведена конституційна норма є визначальною для характеристики функціонування будь-яких державних органів і особливо – правоохоронних, у тому числі міліції.

Конституція України проголошує обов'язок усіх посадових осіб «діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [1, ст. 19]. Варто зауважити, що саме «проголошує», оскільки реально становище в суспільстві та державі ще не відповідає цій вимозі. З огляду на це, у літературі зазначено, що службова злочинність є однією з гострих проблем функціонування української держави й розвитку громадянського суспільства. Службові злочини часто збігаються за ознаками з корупційними й у сучасних умовах перетворюються на чинник, що реально загрожує національній безпеці України. Явище службової злочинності негативно впливає на різні сторони суспільного життя (економіку, політику, управління, соціальну й правову сфери, громадську свідомість), створює сприятливі умови для розвитку організованої злочинності. Протиправні відносини в службовій сфері дедалі інтенсивніше витісняють правові, етичні стосунки між людьми, з аномалії поступово перетворюються на норму поведінки [2, с. 7].

Проблема неухильного виконання законів працівниками міліції під час виконання своїх службових обов'язків набуває нині важливого значення. Неправомірна поведінка працівників міліції не тільки викликає негативний суспільний резонанс, а й підриває засади правової держави, перешкоджає побудові громадянського суспільства, реалізації принципу рівності всіх перед законом, зацікавленості населення в підтриманні правопорядку, мотивації поваги до закону. Правопорушення міліціонерів зачіпають інтереси багатьох громадян, оскільки призводять до формування моральних деформацій, що мають істотний криміногенний потенціал.

На жаль, рівень злочинності серед працівників міліції залишається досить високим, а ситуація, що останніми роками спостерігається в державі, не сприяє його стабілізації. Факти зловживань, перевищення влади або посадових повноважень, недбалості, хабарництва, тобто злочинів у сфері службової діяльності співробітників міліції, пеують імідж усієї системи МВС України, сприяють зростанню недовіри громадян щодо здатності органів міліції забезпечити належний правопорядок у країні.

Згідно з даними офіційної статистики, протягом 2013 р. судами винесено вироки стосовно 366 (2012 р. – 498) колишніх міліціонерів, з яких 214 осіб (58,5 %) засуджено за вчинення злочинів у сфері службової діяльності, зокрема за зловживання владою або службовим становищем (друга за динамікою реєстрації категорія проваджень). Службовий статус працівників полегшує (уможливлює) вчинення ними інших злочинів проти життя та здоров'я, волі, честі та гідності особи, власності, правосуддя, у сфері обігу наркотичних засобів, використання комп'ютерних мереж, безпеки руху тощо [4].

Крім того, службова злочинність у силових структурах через її гостроту й політичну спрямованість часто стає предметом різних спекуляцій, у тому числі із залученням засобів масової інформації. Тому вивчення злочинів, що вчиняють працівники міліції у сфері службової діяльності, покликано дати інформацію, яка формувала б об'єктивну картину про їх поширеність і форми прояву, а отже, сприяла підвищенню та зміцненню авторитету міліції серед громадськості.

Проблему злочинності у сфері службової діяльності працівників міліції раніше спеціально не досліджували. Аналіз наукових праць М. І. Ануфрієва, О. М. Бандурки, Б. В. Волженкіна, І. А. Гельфанда, А. А. Герцензона, О. Ф. Гіди, І. П. Голосніченка, Е. О. Дідоренка, О. М. Джужі, Є. В. Додіна, Б. В. Здравомислова, А. Ф. Зелінського, В. Ф. Кириченка, Я. Ю. Кондратьєва, М. І. Мельника, П. П. Михайленка, Г. О. Омельченка,

О. Я. Светлова, М. І. Хавронюка та інших свідчить про те, що вивчалися лише окремі аспекти правопорушень в органах внутрішніх справ.

Здійснюючи історичний аналіз поняття службових злочинів, ми поділяємо думку А. Я. Светлова, що службовим злочином є порушення посадовою особою обов'язків, зумовлених його службовим становищем, що спричинило суттєву шкоду державним і суспільним інтересам або правам та інтересам окремих громадян [3, с. 13].

Посадова злочинність виникає разом із появою держави. Саме тоді починають формуватися її органи, утворюватися категорія осіб, уповноважених виступати від імені й за дорученням правителів держав. Як зазначає Д. М. Петрушевський, щодо «адміністрації в мирні часи в гомерівському суспільстві й мови бути не може. У ній просто немає потреби, якщо суспільство живе цілком самостійними дрібними групами; немає потреби, отже, у цілій низці установ та в їх численному службовому персоналі; немає потреби, словом, у тому складному урядовому механізмі, який вимагає такої маси коштів для свого утримання й реалізації безмежних функцій, що власне є матеріальним виразом надто розвинутої державності» [5, с. 47]. Тобто посадова злочинність з'являється, коли управлінський апарат відчужується від держави.

Історичні документи однієї з найбільш могутніх держав середньовічної Європи – Київської Русі – свідчать про безмежну владу князя над населенням тієї місцевості, у якій він мав «княжий стіл». Повстання древлян проти князя Ігоря було, очевидно, одним із перших, засвідчених у літописі, заворушень народу проти перевищення влади. Як пише М. М. Карамзін, князь відправився на землю древлян і, забувши, що помірність є однією з чеснот влади, обклав їх важкою даниною. Зібравши дань, він знову повернувся і став вимагати ще. Тоді доведені до відчаю древляни зрозуміли, що потрібно «умертвити хижого вовка, інакше все стадо стане його жертвою». Вони вбили князя разом із його дружиною [6, с. 84–85].

У часи, коли помста була абсолютним моральним обов'язком, княгиня Ольга жорстоко помстилася древлянам за чоловіка, але водночас змінила безладний спосіб збирання данини. Вона запровадила перші в Київській Русі «реформи», чітко встановлюючи землі, з яких через певний проміжок часу мала збиратися означена кількість данини [7, с. 40]. Цей офіційно визнаний «порядок» встановлював міру оптимальної взаємодії двох сторін управлінських відносин – князівської влади й народу, фіксуючи межу можливого впливу влади на підлегле населення. Останнє своїм опором стримувало безмежну жорстокість владних сил, примушувало їх самообмежуватися.

У Московській державі, коли російський експансіонізм став головним чинником історії Східної Європи, і зокрема, України, надмірний розвиток урядових установ живив збільшення кількості зловживань посадових осіб. Так, у посланні відомого церковного діяча Кирила Білозерського князю Андрію від 1413 р. й у багатьох статтях Судебників 1497 і 1550 рр. міститься заборона брати хабарі. Для усунення цього лиха було утворено «губернські ізби», що здійснювали боротьбу з розбійниками, татями, розшукували утікачів, а також мали певні контролюючі функції стосовно губернських старост і «ціловальників», яких вони притягували до відповідальності за хабарництво та інші зловживання [8, с. 209]. Уперше встановлені в Судебнику 1550 р. кримінально-правові заборони щодо хабарництва й злочинів посадових осіб окреслили контури нового, який тільки починав формуватися, інституту розслідування службових злочинів.

Поліцейські функції в ту епоху виконували сотницькі, п'ятидесятницькі, десятиницькі, яких обирало сільське й посадське населення. Уведення «губських різьб» не означало ліквідацію цієї місцевої виборчої влади, обов'язком якої була допомога «губським» старостам і цілувальникам щодо розшуку та затримання злочинців [8, с. 181–191]. Водночас особливу увагу почали приділяти зловживанням саме цих посадових осіб.

Абсолютизація монархії в Російській імперії, під владою якої майже два століття перебувала Україна, вимагала від підданих абсолютної покори й вірності. «У жодній країні світу, – констатував О. Субтельний, – правителі не мали такої необмеженої влади, якою користувалися російські імператори. Ніде бюрократія не була такою деспотичною, поліція такою жорстокою, а народ таким безправним, як у Росії» [7, с. 184–185]. Надмірно централізована влада закономірно призвела до бюрократизації управлінського апарату й послаблення контролю над ним. Зростання кількості служивих людей, яке почалося із середини XVI ст., при Петрі I досягло високого рівня та при ньому ж, незважаючи на його віру у всемогутність закону й активну законотворчу діяльність, безкарність і свавілля чиновників розквітають. Нове чиновництво бажало й жити по-іншому – «на широку ногу», у той час, коли багато хто з них не мав інших законних прибутків, зокрема жалування, яке до того ще й нерідко затримувалося [9, с. 22–23].

У період реформаторської діяльності Катерини II також приділялася увага боротьбі з посадовою злочинністю. У ст. 229 Уставу благочиння від 8 квітня 1782 р. заборонялося «чинити карні злочини противу правосудця взагалі, як то ... злочини посадові, лихоїмство або хабарі». Крім того, у ст. 271 цього нормативного акта хоча й не розкривався зміст правопорушень за посадою, проте вже давався їх розподіл за видами на зловживання посадові, невиконання посади, упущення посади [10, с. 371, 383]. Проте в боротьбі з посадовими поборами не допомагали ані фіскалі, ані інститут прокуратури, яким доручалося стягувати всі «безгласні справи», у тому числі за хабарництво [11, с. 163].

Найвищим щаблем російського законодавства дорадянських часів, спрямованого проти посадових зловживань, можна вважати «Уложення про покарання карні та виправні» 1845 р. Велика попередня робота, яку провели розробники цього

законодавчого акта з дослідження закордонних кримінальних законів, узагальнення та систематизації раніше діючих норм вітчизняного кримінального права, судової й адміністративної практики, дали змогу вперше виділити в самостійну групу порушення за посадою в розділ «Про перевищення влади і протизаконної бездіяльності». У структурі особливої частини цього документа службові посягання містилися на четвертому місці після злочинів проти віри, державних злочинів і злочинів проти уряду.

Радикальні соціально-економічні та політичні зміни, які приніс революційний жовтень 1917 р., не оминули й царину права. Протягом перших років радянської влади процес становлення кримінально-правових заборон щодо негативних видів посадової поведінки був нерозривно пов'язаний із пануванням революційної правотворчості мас і доцільності. За цих умов особливого значення набула дефініція «зловживання». У п. 5 постанови Касаційного відділу ВЦВК від 6 жовтня 1918 р. «Про підсудність революційним трибуналам» зазначалося, що революційному трибуналу віддаються ті, хто використовує своє громадське або адміністративне становище, зловживає владою, наданою йому революційним народом» [12, с. 36]. Таким чином, співробітники міліції також були суб'єктом цих, як ми сьогодні назвали б, службових злочинів.

Проте, як справедливо зауважує О. А. Мартиненко, «на етапі становлення нової влади сувора воєнізація міліції, відсутність правової регламентації головних видів діяльності на фоні повального зубожіння населення дали такий сплеск правопорушень серед міліціонерів, що на початку 20-х рр. у громадській свідомості слова «міліція» та «злочинність» були синонімами» [13, с. 103]. Про це свідчать сотні випадків мародерства, грабунків та навіть переходу міліціонерів на бік злочинців. У 1920 р., наприклад у Полтавській губернії, частка злочинів, які вчинили працівники міліції, становила 60 % від загальної злочинності. Серед них 35 % – перевищення влади,

18 % – хабарництво, 9 % – грабежі, 6 % – убивства, 4 % – вимагання й розтрата [14]. Непоодинокими були й випадки побиття громадян під час затримання та допитів [15, с. 351–352].

Характерним поясненням незаконних дій міліції в ті часи була революційна риторика, суть якої зводилася до того, що в органи міліції потрапляв «буржуазний елемент» – особи, що служили в поліції, жандармерії, гетьманській варті, воювали в складі білогвардійських військ, збройних формуваннях С. В. Петлюри, Н. І. Махна, а також особи, що запламували себе ганебними вчинками, зв'язками з «непівщиною» тощо. Саме на них покладалася вина за хабарництво, грубість, насильство, пияцтво, моральне розбещення апарату міліції. Щоб не допустити «засмічення» своїх лав, керівництво робітничо-селянської міліції вдавалося до проведення періодичних «чисток», значна маса яких припала на 1920, 1923 і 1925 роки. До списку «вичищених» потрапляли також особи, які не служили в Червоній Армії, дезертири, політично неблагонадійні, аполітично налаштовані. Були й такі підстави для звільнення, як інтелігентність, спів на кліросі, відмова в участі в першотравневій демонстрації [16, с. 32–35].

Проте проведення «чисток» в умовах економічного розладу, злиднів, голоду не могло зупинити зростання службових злочинів. Тоді важливого значення набувала правотворча діяльність. Розроблення загальних основ кримінального законодавства про службові злочини відбувалася шляхом розвитку чинного законодавства. Зважаючи на суспільну небезпечність службових злочинів, про них ішлося в багатьох законодавчих актах, наприклад, постановях Совнаркому УРСР «Про заходи боротьби зі службовими злочинами», «Про боротьбу з хабарництвом». Судові й адміністративні органи республіки зобов'язувалися застосовувати посилені заходи покарання, у тому числі розстріл за всі службові злочини, які підривали авторитет влади й викликали невдоволення широких верств населення [17, с. 273].

В особливих частинах кримінальних кодексів Української РСР 1922 і 1927 років містилися самостійні глави «Посадові (службові) злочини», у яких у систематизованому вигляді було описано ознаки таких складів злочинів, як зловживання владою, перевищення влади, бездіяльність влади, халатне ставлення до служби, дискредитування влади, посадове привласнення або розтрата, одержання хабара, провокація хабара, службовий підлог, розголошення не підлягаючих оголошенню відомостей тощо.

Характерними ознаками того часу були спроби правової регламентації зловживань у службовій сфері низкою наказів і таємних інструкцій із питань боротьби з хабарництвом, у яких, зокрема, давався опис близько 11 типових способів хабарництва та прийомів, що застосовуються для підкупу працівників міліції. Крім того, зазначалось, що найбільша кількість службових злочинів працівниками міліції вчиняється в апаратах господарчого забезпечення, паспортних столах, службі дільничних інспекторів, працівників, які обслуговують ринки. Тому в той час здійснювалися періодичні кадрові чистки та заходи щодо підвищення професійного рівня співробітників [13, с. 104].

У Кримінальному кодексі (КК) України від 5 квітня 2001 р., що набрав чинності з 1 вересня 2001 р., було збережено головні підходи до кримінально-правової оцінки злочинів у сфері службової діяльності. Водночас внесено й певні зміни. Так, у КК України 2001 р. вживається термін «службова особа», що за своїм змістом є ідентичним поняттю «посадова особа». Проте назва розділу XVII Особливої частини КК України 2001 р. «Злочини у сфері службової діяльності» є більш вдалою, ніж назва глави VII «Посадові злочини» КК УРСР 1960 р., оскільки, по-перше, суб'єктами окремих злочинів, передбачених у цих розділах, можуть бути й не службові особи; по-друге, низка злочинів, що можуть бути вчинені лише службовими особами, міститься за межами розділу XVII КК України 2001 року [18, с. 908].

Зрозуміло, що кримінальне право не дає визначення поняття злочинів, які вчинюють співробітники міліції у сфері службової діяльності, позаяк у законі є загальні ознаки посадових злочинів. Крім того, тільки кримінально-правове поняття не може бути покладено в основу кримінологічної дефініції посадової злочинності працівників міліції. При кримінологічному підході злочинність має розглядатися в контексті зовнішнього середовища, з'ясування причин та умов злочину, соціальних наслідків злочинної поведінки як динамічний процес, що розгортається в часі й просторі [19].

Завершуючи висвітлення генезису поняття службової злочинності міліціонерів, можна зробити певні висновки. Службові злочини з'являються разом із виникненням державного апарату та категорії осіб, уповноважених виступати від імені та за дорученням державної влади. З часом під впливом суперечностей, властивих системі поліцейсько-бюрократичного управління, відбувається трансформування владних повноважень на деспотичне свавілля чиновництва і, зокрема, учинення службових злочинів тими, хто наділений функціями охорони правопорядку. Після встановлення радянської влади на фоні тотального зубожіння населення та воєнізації пролетарської міліції відбулося значне зростання службових злочинів серед її працівників, приборкати яке вдалося лише наприкінці 20-х рр. XX ст. Головними заходами щодо вирішення цього питання були цілеспрямована нормотворча діяльність, чітка правова регламентація діяльності державних органів влади, проведення масових «чисток», спрямованих на покращання апарату міліції, запровадження міцної службової дисципліни. Не останню роль відіграло підвищення загального матеріального добробуту особового складу міліції.

Сьогодні службові злочини працівників ОВС перебувають у центрі уваги політиків і широкого загалу громадськості, оскільки є дестабілізуючим фактором, який вкрай негативно

впливає на державу загалом. Особливу стурбованість викликають факти зловживання, перевищення влади або службових повноважень, недбалості, хабарництва, тобто злочинів у сфері службової діяльності, рівень яких протягом останніх років зменшується дуже повільно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 3.
2. Джига М. В. Розслідування посадових злочинів і вимагательства / Джига М. В., Подшибякін О. С., Ухаль А. М. – К. : МВС України ; Ужгород. держ. ін-т інформатики, економіки і права, 1998. – 112 с.
3. Светлов А. Я. Ответственность за должностные преступления / А. Я. Светлов. – К. : Наук. думка, 1978. – 303 с.
4. Аналіз стану дотримання дисципліни та законності Генеральної прокуратури України за 2012–2013 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/>.
5. Петрушевский Д. М. Общество и государство у Гомера (Опыт исторической характеристики) / Д. М. Петрушевский. – М. : Задруга, 1913. – 112 с.
6. Карамзин Н. М. Предание веков / Н. М. Карамзин. – М. : Правда, 1988. – 768 с.
7. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1992. – 512 с.
8. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. – Т. 1 : Законодательство Древней Руси. – М. : Юрид. лит., 1984. – 432 с.
9. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. – Т. 4. : Законодательство периода становления абсолютизма. – М. : Юрид. лит., 1986. – 512 с.

10. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. – Т. 5 : Законодательство периода расцвета абсолютизма. – М. : Юрид. лит., 1987. – 528 с.

11. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. – Т. 6 : Законодательство первой половины XIX века. – М. : Юрид. лит., 1988. – 519 с.

12. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР. 1917–1952. – М. : Госюриздат, 1953. – 464 с.

13. Мартиненко О. А. Корупція в органах внутрішніх справ: кримінологічний аналіз явища / О. А. Мартиненко // Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою. – К. : НДУ «Проблеми людини», 1999. – Т. 18. – С. 101–108.

14. Відомості про порушення службових обов'язків працівниками міліції ЦСРР (1920). – ЦДАВОВ України. – Ф. 6, оп. 43, спр. № 220.

15. Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – Т. 1 : 1917–1925. – К. : Генеза, 1997. – 504 с.

16. История донецкой милиции / Малышев В. С., Бесчастный В. Н., Кириченко Л. Д. и др. – Донецк : Юрпресс, 2000. – 472 с.

17. История государства и права УССР (1917–1973) / отв. ред. Б. М. Бабий. – К. : Наук. думка, 1976. – 759 с.

18. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квіт. 2001 р. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Каннон, 2001. – 1104 с.

19. Механизм преступного поведения / Ю. М. Антонян, П. С. Дагель, О. Л. Дубовик и др. ; отв. ред. В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1981. – 248 с.

Панчишин Михайло Ярославович –
здобувач наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх
справ

СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 272 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Розглянуто етапи становлення та розвитку методики розслідування злочинів проти безпеки виробництва. Досліджено та проаналізовано зміст робіт відповідної тематики. Узагальнено їх найважливіші положення, визначено можливість їх використання в сучасній слідчій практиці.

Ключові слова: криміналістична методика; розслідування; слідча практика; безпека виробництва; охорона праці; техніка безпеки.

Рассмотрены этапы становления и развития методики расследования преступлений против безопасности производства. Исследовано и проанализировано содержание работ соответствующей тематики. Обобщены их существенные положения, определена возможность их использования в современной следственной практике.

Ключевые слова: криминалистическая методика; расследования; следственная практика; безопасность производства; охрана труда; техника безопасности.

Analysis of the research problems of investigating crimes under Art. 272 of the Criminal Code of Ukraine and similar crimes, identify opportunities for the use of certain provisions of methodological and forensic recommendations that were produced before in modern

investigative practices, and clarify current state of research in this area will form a comprehensive understanding of the opportunities to increase the effectiveness of the investigation of crimes provided Art. 272 CC of Ukraine through the use of existing methodological and forensic recommendations and identify challenges to be met given the current state and needs of law enforcement.

Problems of investigation of criminal violations of health and safety were considered scholars throughout the history of criminology. During this time, worked out the general principles of construction methods of investigation, in different historical periods of the structure elements considered methods, identification and investigation which was appropriate in view of the then necessary investigative practices and state law. Many of the research papers mentioned at present are still relevant as a basis for building modern methods of investigation, and some practical guidelines (algorithms, software, lists) can be used in modern practice to optimize and improve the efficiency of the investigator.

Keywords: forensic methods; investigation; investigative practice; production safety; Occupational Health; safety.

Еспецифіка розслідування злочинів проти безпеки виробництва полягає в тому, що інформаційний простір, у якому працює слідчий, не обмежується винятково дією кримінального й кримінального процесуального законодавства. Ефективність його діяльності безпосередньо залежить від обізнаності в питаннях охорони праці, техніки безпеки, виробничих процесів, сучасних технологій, функціонування органів, організацій та служб, що здійснюють нагляд і контроль за додержанням законодавства у сфері охорони праці, а також наявності й можливості використання в роботі слідчого сучасних наукових рекомендацій, присвячених проблемам розслідування цих злочинів. Тобто очевидним є те, що в практичній діяльності від слідчого вимагається більше знань і навичок, ніж він отримав під час здобуття професійної освіти.

У цій статті здійснено спробу проведення об'єктивного та змістовного аналізу стану наукових досліджень проблем розслідування злочинів, передбачених ст. 272 Кримінального кодексу (КК) України, та аналогічних злочинів, визначення можливостей використання окремих положень методико-криміналістичних рекомендацій, що були напрацьовані раніше в сучасній слідчій практиці, а також з'ясування стану сучасних наукових досліджень у зазначеній сфері. Це дасть змогу сформувати комплексне уявлення про можливості підвищення ефективності розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, за рахунок використання наявних методико-криміналістичних рекомендацій, а також визначити проблеми, що потребують розв'язання з огляду на сучасний стан та потреби правозастосовної практики.

Переходячи до вивчення стану наукових досліджень, присвячених питанням розслідування таких злочинів, потрібно зауважити, що в різних країнах існують відмінні підходи законодавця щодо розміщення аналогічних норм у розділах (главах) національного кримінального законодавства, різняться також назви і зміст цих норм. Проте в цій статті не є метою порівняння вітчизняного та зарубіжного кримінального законодавства, натомість ідеться про криміналістичний аналіз стану наукових досліджень, їх змісту, узагальнення окремих положень і визначення можливостей застосування криміналістичних рекомендацій у сучасній правозастосовній практиці. Тому ми розглядаємо різні злочинні порушення правил охорони праці, техніки безпеки (безпеки виробництва) з позицій криміналістичного аналізу – тобто пошуку, вивчення та узагальнення спільних рис цих злочинів та особливостей їх розслідування. Що стосується особливостей розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, то цю норму було виокремлено як самостійну відносно нещодавно (і тільки у вітчизняному законодавстві), а в попередніх редакціях КК України відповідальність за порушення правил безпеки під час

проведення робіт із підвищеною небезпекою було передбачено кількома нормами КК України (у чинному законодавстві інших країн такий підхід збережено), відтак і методико-криміналістичні дослідження будувалися відповідно до такого поділу.

Як справедливо зазначає С. Ю. Косарев, застосування суто способів дослідження сучасного стану криміналістичних методик не дає змоги повною мірою вивчити питання про причини їх сучасної будови та функціонування, а відповідно, і про тенденції їх подальших змін. Це пов'язано з тим, що певні зміни явища в минулому зумовлюють його зміни і в майбутньому. Отже, тенденція розвитку криміналістичних методик, що визначаються їх сучасним станом, так само прямо або опосередковано витікають із їхнього стану в минулому [1, с. 11].

Перші криміналістичні рекомендації (у сучасному розумінні) щодо розслідування злочинів проти техніки безпеки було запропоновано в книзі австрійського вченого та практика Ганса Гросса «Керівництво для судових слідчих» (1893 р.), що декілька разів перевидавалася, у тому числі в наш час (з певними доповненнями). Окремий розділ цієї книги було присвячено питанням розслідування нещасних випадків на залізниці, заводах та ін. Оскільки Ганса Гросса вважають засновником криміналістики та зважаючи на те, що в його відомій роботі запропоновано методику розслідування нещасних випадків на виробництві, можна зробити висновок про те, що становлення методики розслідування цих злочинів починається одночасно зі становленням криміналістики.

Протягом подальших років і до 1937 р. в літературі фактично не йшлося про методико-криміналістичні рекомендації розслідування нещасних випадків на виробництві, за винятком окремих статей у періодичних виданнях, які було присвячено більше проблемам травматизму на виробництві, ніж питанням розслідування нещасних випадків.

У 1937 р. в посібнику «Розслідування справ про шкідницькі та диверсійні акти, що вчиняються за допомогою та

під виглядом порушення правил техніки безпеки, а також справ про інші злочини, пов'язані з порушенням правил техніки безпеки», укладеному Б. М. Шавером, було запропоновано методико-криміналістичні рекомендації розслідування цих злочинів, де значну увагу приділено питанням огляду місця нещасного випадку на виробництві, детально визначено порядок дій учасників слідчо-оперативної групи тощо [2, с. 34–66].

У першому радянському підручнику з криміналістики [3] злочинні порушення правил техніки безпеки в запропонованій умовній класифікації було включено до проміжних видів злочинів, під час розслідування яких однаково важливе значення мають огляд місця події або об'єкта злочину, речові докази та письмові документи. У методиці розслідування цих злочинів розглянуто особливості початку досудового розслідування, наголошено на необхідності планування розслідування, визначено способи приховування цих злочинів, описано особливості роботи з письмовими доказами та документами. З огляду на сучасну правозастосовну практику, можна впевнено констатувати, що в зазначеній методиці відображено низку важливих положень, які визначають специфіку розслідування цих злочинів і нині.

У 1938–1939 рр. вийшли дві книги іншого радянського підручника з криміналістики, де другу книгу було присвячено методиці розслідування окремих видів злочинів [4]. У ній також було представлено методику розслідування злочинних порушень правил із техніки безпеки. Зокрема, було розглянуто умови початку досудового розслідування, загальні правила планування розслідування, з урахуванням специфіки цих злочинів визначався перелік запитань, які необхідно з'ясувати під час розслідування, описані особливості допиту свідків нещасного випадку та ін.

У підручнику з криміналістики 1940 р. (із подальшим перевиданням у 1945 р., 1949 р., 1950 р.) Б. М. Шавера та А. І. Вінберга [5], в особливій частині, присвяченій методиці

розслідування різних видів злочинів, так само, як і в попередньому підручнику 1936 р., було описано методик розслідування порушень правил техніки безпеки. Проте ці положення переважно дублювали зміст відповідної глави підручника 1936 р. і не мали значної новизни.

Ще однією книгою довоєнного періоду, у якій було висвітлено питання методики розслідування злочинних порушень правил техніки безпеки, є видання Б. М. Шавера та П. І. Тарасова-Родіонова «Керівництво з розслідування злочинів» [6].

Окремо варто також зазначити про практичне значення наукових статей, які публікувались у тематичних збірниках та періодичних виданнях і стосувалися питань розслідування згаданих злочинів. Наприклад, стаття Г. Шейніна та Є. Ландгута «Методика розслідування справ про нещасні випадки на виробництві», у якій послідовно викладено задачі щодо зниження виробничого травматизму, наведено перелік обставин, що підлягають встановленню під час розслідування фактів травматизму, а також приблизний план розслідування, надано рекомендації щодо проведення деяких слідчих дій (огляд місця події, допит, технічна та медична експертизи), розглянуто питання щодо профілактики цих злочинів (доповіді, статті, спільні наради, аналіз подібних справ, взаємодія з органами Наркомату праці) [1, с. 159–160; 7].

Характерною рисою криміналістичних методик довоєнного періоду було те, що методики будувалися не лише відповідно до кримінально-правової класифікації злочинів (хоча норми кримінального закону були головною та визначальною підставою для класифікації), а й на основі їх криміналістичної класифікації з поступовою відмовою від жорстких єдиних схем розслідування [1, с. 156–157]. Очевидно, що ці положення мали вплив на подальший розвиток методико-криміналістичного забезпечення розслідування досліджуваного виду злочинів, а значна їх частина й нині використовується в побудові сучасних методик розслідування.

У період воєнного часу відбулося спрощення порядку кримінального судочинства, а потреби слідчої практики визначалися насамперед необхідністю якнайшвидшого розкриття та розслідування злочинів у надскладних умовах, вжиття заходів щодо запобігання вчинення злочинів, зміцнення військової дисципліни. Таким чином, роботу в напрямі методико-криміналістичного забезпечення було зосереджено на тематиці, що мала значення для військових слідчих.

У повоєнні роки спостерігалось збільшення кількості наукових досліджень, присвячених проблемам розслідування окремих видів злочинів, у тому числі розслідуванню порушень правил безпеки на виробництві.

Так, у 1949 р. вийшла праця під назвою «Настільна книга слідчого» [8], де в частині, присвяченій методиці розслідування злочинів, було запропоновано методику розслідування порушень правил техніки безпеки. Зазначена методика передбачала кримінально-правову характеристику цих злочинів, задачі розслідування, перелік початкових слідчих дій та специфіку їх проведення. У результаті подальшого розвитку методико-криміналістичного забезпечення в 1954 р. вийшла робота І. Ф. Крилова «Злочини в галузі техніки безпеки та їх розслідування», а в 1958 р. – роботи М. С. Брайніна, Е. Д. Куранової, М. П. Косоплечева «Розслідування злочинних порушень правил техніки безпеки» та М. П. Яблокова «Методика розслідування кримінальних справ про порушення правил техніки безпеки». У цих та інших роботах зі схожою тематикою особливу увагу починають приділяти характеристиці початкової інформації про злочин, визначенню її впливу на напрям і хід розслідування, опису й аналізу повноважень органів нагляду та контролю за додержанням вимог законодавства про охорону праці, роз'яснювати головні поняття й специфічні терміни в цій сфері. Привертає увагу також акцентування на необхідності встановлення причин настання нещасного випадку. Криміналістичні рекомендації щодо

здійснення цієї діяльності чи не в перше містили такі деталізовані роз'яснення практичного змісту.

Наприклад, автори книги «Розслідування злочинних порушень правил техніки безпеки» зазначають, що для повного уявлення про всі фактичні обставини події та його причини слідчому потрібно зібрати дані, що відповідають на такі запитання: яке завдання виконував постраждалий у той момент, коли стався травматичний випадок; хто і в якій формі дав йому це завдання; чи був підготовлений працівник для виконання завдання та чи були необхідні умови для його виконання (яка кваліфікація працівника і чи проходив він відповідний інструктаж; чи були в розпорядженні працівника необхідні для виконання цього завдання інструменти, чи в справному стані вони були, чи перевіряв хто-небудь (хто саме) і коли технічний стан механізмів та підготовленість робочого місця, чи відповідало правилам техніки безпеки робоче місце; коли приступив постраждалий до виконання цього завдання і як проходила ця робота [9, с. 37–38]? Крім цього, у виданні запропоновано перелік запитань, які повинен поставити слідчий очевидцям травматичної події та службовим особам підприємства.

У 1958 р. було опубліковано роботу М. П. Яблокова «Методика розслідування кримінальних справ про порушення правил техніки безпеки» [10]. Не зупиняючись на цитуванні цієї роботи, зауважимо, що праці цього вченого багато в чому визначили зміст сучасних праць, присвячених проблемам розслідування злочинів проти безпеки виробництва.

Як зазначає І. А. Возгрін, починаючи з 1960-х рр. методика розслідування окремих видів злочинів розвивається за наступними параметрами: розширюється коло учасників наукових робіт, географія їх представництва, поглиблюються дослідження загальнотеоретичних проблем та окремих методик [11, с. 37].

Так, проблеми розслідування порушень правил охорони праці й техніки безпеки в цей період розглядали М. С. Брайнін («Розслідування злочинних порушень правил техніки безпеки у

сільському господарстві», 1961 р.), К. Ф. Скворцов («Основні питання методики розслідування злочинних порушень правил охорони праці у машинобудуванні», 1962 р.), В. Ф. Зудін («Попередження та розслідування злочинів (за матеріалами порушень правил безпеки у вугільних шахтах)», 1963 р.), М. П. Яблоков («Розслідування злочинних порушень правил охорони праці», 1965 р. та «Проблеми розслідування та попередження злочинів у галузі охорони праці та техніки безпеки», 1972 р.), М. К. Йосифов («Розслідування злочинних порушень правил техніки безпеки у вугільних шахтах», 1969 р., «Розслідування та попередження злочинних порушень правил під час проведення будівельних робіт», 1970 р.), В. К. Глістин («Розслідування злочинних порушень правил охорони праці та техніки безпеки», 1971 р.), Є. І. Роспутько («Розслідування і попередження злочинних порушень правил техніки безпеки під час проведення підземних робіт у вугільній промисловості», 1971 р.), В. О. Широков («Розслідування та попередження злочинних порушень правил техніки безпеки у лісовій промисловості», 1973 р.), П. В. Кобзаренко («Розслідування та попередження злочинних порушень правил під час проведення будівельних робіт», 1973 р.) та ін.

Більшість робіт на цю тему ґрунтуються на криміналістичній класифікації злочинів. У них уже не просто описано окремі елементи криміналістичної характеристики досліджуваної категорії злочинів, а й наведено різноманітні відомості як про способи цих злочинів з описанням слідоутворення та типових слідах, так і про інші елементи криміналістичної характеристики (характеристика джерел вихідної інформації про подію злочину, предмет злочину, обстановку, особу злочинця та жертви злочину, цілі й мотиви злочинних дій тощо).

У 1980-х рр. спостерігається певне зниження наукової активності щодо розроблення методик розслідування злочинних порушень правил охорони праці й техніки безпеки, принаймні

порівняно з попереднім періодом, натомість відбувається уточнення, доповнення та поглиблення існуючого наукового здобутку. Так, у роботі М. П. Яблокова «Дослідження обставин злочинних порушень правил безпеки праці» (1980 р.) відображено та вдосконалено загальні положення криміналістичної методики розслідування злочинів та положення щодо особливостей розслідування злочинних порушень правил техніки безпеки (аналогічних злочинів). Зокрема, автор розглядає: характерні риси злочинних порушень правил охорони праці, техніки безпеки та їх взаємозв'язок; кримінально-правові особливості; кримінологічні риси; криміналістичну характеристику; розслідування в типових слідчих ситуаціях; особливості розслідування на початковому етапі; специфіку розслідування на наступному етапі; специфіку причинного зв'язку; методи його виявлення та дослідження; використання нормативно-технічної інформації та спеціальних знань під час дослідження обставин справи; особливості експертизи з техніки безпеки [12, с. 145]. З огляду на зміст цієї роботи, такі важливі елементи методико-криміналістичних рекомендацій розслідування зазначеної категорії злочинів, як криміналістична характеристика, особливості встановлення причинного зв'язку, специфіка роботи з документами, використання спеціальних знань, було визнано та на той час усталеними для методики розслідування злочинів досліджуваної категорії. Такий підхід переважно було збережено і в подальших дослідженнях.

На межі 1980–1990-х рр. проблеми методики розслідування зазначеної категорії злочинів розглядалися частково в монографіях, навчальних посібниках, дисертаціях, лекціях, методичних рекомендаціях. Відомо роботи, присвячені питанням розслідування порушень правил техніки безпеки під час нафтовидобутку, на вибухонебезпечних підприємствах, у вибухонебезпечних цехах, на будівництві, порушень правил техніки безпеки на залізничному транспорті, у лісозаготівельній

промисловості, під час проведення головних сільськогосподарських робіт, на хлібоприймальних та зерноперероблюючих підприємствах, злочинним порушенням правил техніки безпеки в гірничорудній, металургійній та машинобудівній промисловості. Проблеми розслідування цих злочинів розглядали О. С. Іванов – у праці «Розслідування злочинних порушень правил техніки безпеки в сільськогосподарському виробництві», В. А. Образцов, який комплексно дослідив питання розслідування злочинів, пов'язаних із неналежним виконанням професійних обов'язків у галузі виробництва та ін. Головну увагу науковці зосередили переважно на розробленні методико-криміналістичних рекомендацій розслідування найбільш складних злочинних порушень вимог техніки безпеки, зумовлених особливостями певних видів виробництв (підприємств).

З часу розпаду СРСР виникли нові умови, які суттєво вплинули на подальший розвиток наукового знання, у тому числі й у напрямі методико-криміналістичного забезпечення розслідування досліджуваної категорії злочинів. Законодавчі зміни, нові умови розвитку економіки та соціальних відносин вплинули на усі сфери життя країн колишнього СРСР.

В Україні було змінено систему державних органів, що здійснювали нагляд і контроль за додержанням вимог законодавства про охорону праці, командно-адміністративна система у галузі охорони праці припинила своє існування, а перед роботодавцями постали нові вимоги щодо забезпечення безпечних умов праці. Проте, як з'ясувалося згодом, представники приватного сектора економіки виявилися не готовими забезпечити належні умови праці на своїх підприємствах через бажання одержати надприбутки, а також через брак досвіду щодо створення ефективних систем охорони праці та техніки безпеки. Усе це стало причиною зростання кількості випадків виробничого травматизму, у тому числі й внаслідок злочинного порушення правил охорони праці та техніки безпеки.

Протягом цього періоду в Україні, незважаючи на об'єктивну потребу в розробленні криміналістичних рекомендацій щодо розслідування злочинних порушень вимог законодавства про охорону праці з урахуванням нових умов розвитку виробництва, законодавчих змін та інших процесів, що впливали на рівень злочинності в цій сфері, наукових досліджень із відповідної тематики не проводилося до 2013 р.

Окремі дослідження, присвячені проблемам розслідування злочинних порушень правил охорони праці (техніки безпеки), у період 2006–2009 рр. проводились у Російській Федерації. Серед таких авторів: І. М. Беляєва («Практика та проблеми методики розслідування злочинів, що порушують безпечні умови праці», 2006 р.), М. М. Дмитрієв «Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням правил безпеки при веденні гірничих робіт», 2008 р.), І. Ю. Єрмаков («Методика розслідування злочинних порушень правил охорони праці та техніки безпеки», 2008 р.), І. О. Кучерков («Розслідування злочинних порушень правил безпеки при проведенні будівельних робіт», 2008 р.), В. М. Апорєвич («Особливості початкового етапу розслідування злочинних порушень правил безпеки в будівництві») та ін. Ознайомлення зі змістом цих та деяких інших робіт дає підстави для висновку про те, що науковці як основу побудови методики (криміналістичних рекомендацій) розслідування цих злочинів використовують вищезазначені загальні положення криміналістичної методики, приділяють значну увагу питанням законодавчого забезпечення та сучасного стану безпеки виробництва, розглядають криміналістичну характеристику цих злочинів, особливості проведення слідчих дій, призначення експертиз тощо. Проте, зважаючи на суттєві відмінності в законодавстві України та Російської Федерації, перелічені роботи здебільшого становлять науковий, ніж практичний інтерес. Те саме можна сказати й про подальші дослідження з цієї тематики.

Як уже було зазначено, першим і нині єдиним за часів незалежності України комплексним дослідженням проблем

розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням вимог законодавства про охорону праці, стала праця О. В. Таран «Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням вимог законодавства про охорону праці», у якій на підставі дослідження та узагальнення практики розслідування злочинів, передбачених ст. 271–275 КК України, аналізу сучасного стану законодавства було розроблено систему знань щодо розслідування цих злочинів. У зазначеній роботі розглянуто криміналістичну характеристику цих злочинів, особливості планування розслідування, з криміналістичних позицій визначено коло обставин, що підлягають доказуванню, описано специфіку початкової інформації про ці злочини, проведення слідчих (розшукових) дій, запропоновано комплекс тактичних операцій з оптимізації розслідування цих злочинів, значну увагу приділено питанням використання спеціальних знань та взаємодії з суб'єктами, діяльність яких пов'язана з наглядом та контролем за додержанням вимог законодавства про охорону праці [13–14].

Отже, проблеми розслідування злочинних порушень правил охорони праці та техніки безпеки науковці розглядали протягом усієї історії криміналістики. За цей час було напрацьовано загальні засади побудови методики розслідування, у різні історичні періоди в структурі методики розглядались елементи, виокремлення та дослідження яких було доцільним з огляду на тогочасні потреби слідчої практики та стан законодавства. Багато положень зазначених наукових робіт на сьогодні не втратили своєї актуальності в якості основи побудови сучасних методик розслідування, а окремі практичні рекомендації (алгоритми, програми, переліки) можуть бути використані в сучасній практиці для оптимізації та підвищення ефективності роботи слідчого.

Що стосується сучасного стану досліджень відповідної тематики, то, визнаючи необхідність подальшого розвитку криміналістичного знання, О. В. Таран визначає систему

методик розслідування злочинів, передбачених ст. 271–275 КК України, де виокремлює методики розслідування окремих видів (груп) злочинів за галузевою ознакою (сферами виробництва, організаційно-правовими формами підприємств) та за характером порушених правил охорони праці (загальних та спеціальних) [22, с. 305], що й слугує підґрунтям для окремого дослідження проблем розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Косарев С. Ю. История и теория криминалистических методик расследования преступлений / С. Ю. Косарев ; под ред. В. И. Рохлина. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2008. – 495 с.
2. Расследование дел о вредительских и деверсионных актах, совершаемых при помощи и под видом нарушения правил техники безопасности, а также дел об иных преступлениях, связанных с нарушением правил техники безопасности // Пособие для следователей. – М., 1937. – 34–66.
3. Криминалистика : учеб. для слушателей правов. вузов. – Кн. 1. : Техника и тактика расследования преступлений / под ред. А. Я. Вышинского. – М. : Сов. законодательство, 1935 ; Кн. 2 : Методика расследования отдельных видов преступлений – М. : Сов. законодательство, 1936.
4. Голунский С. А. Криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / С. А. Голунский, Б. М. Шавер. – М., 1939.
5. Шавер Б. М. Криминалистика : учеб. для юрид. школ и курсов / Б. М. Шавер, А. И. Винберг. – М., 1940; 2-е изд. – М., 1945; 3-е изд. – М., 1949; 4-е изд. – М., 1950.
6. Шавер Б. М. Руководство по расследованию преступлений : пособие для прокуроров, следователей и работников милиции / Б. М. Шавер, П. И. Тарасов-Родионов. – М., 1941.

7. Шейнин Г. Методика расследования дел о несчастных случаях на производстве / Г. Шейнин, Е. Ландгут // Вопросы советской криминалистики. – 1933. – С. 58–59.

8. Настольная книга следователя / под ред. Г. Н. Сафонова. – М. : Главполиграфиздат, 1949. – 867 с.

9. Брайнин М. С. Расследование преступных нарушений правил техники безопасности / Брайнин М. С., Куранова Э. Д., Косоплечев Н. М. – М. : Госюриздат, 1958. – 259 с.

10. Яблоков Н. П. Методика расследования уголовных дел о нарушениях правил техники безопасности : лекция / Н. П. Яблоков. – М. : ВЮЗИ, 1958. – 59 с.

11. Возгрин И. А. Криминалистическая методика расследования преступлений / И. А. Возгрин. – Минск : Выssh. shk., 1983. – 215 с.

12. Яблоков Н. П. Исследование обстоятельств преступных нарушений правил безопасности труда / Н. П. Яблоков. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 146 с.

13. Таран О. В. Розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці : [моногр.] / О. В. Таран. – К. : ДІА, 2012. – 352 с.

14. Таран О. В. Розслідування порушення вимог законодавства про охорону праці : [метод. рек.] / О. В. Таран. – К. : МП Леся, 2013. – 64 с.

15. Таран О. В. Розслідування злочинів проти безпеки виробництва: проблеми та шляхи розв'язання / О. В. Таран // Сучасні проблеми криміналістики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. В. П. Колмакова (Одеса, 27–28 верес. 2013 р.). – О. : Юрид. л-ра, 2013. – С. 305.

Руденко Тарас Олексійович – старший державний інспектор 4-го рангу митного поста «Східний» Київської міської митниці Державної фіскальної служби України, слухач навчально-наукового інституту заочного навчання Національної академії внутрішніх справ

КОНТРОЛЬОВАНА ПОСТАВКА ЯК ФОРМА КОНТРОЛЮ ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ З ПЕРЕМІЩЕННЯМ ТОВАРІВ, ПРЕДМЕТІВ ТА РЕЧОВИН ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН

Визначено особливості правового регулювання, методик у проведення та реквізити документів, що складаються в процесі проведення контрольованої поставки під час фіксації злочинів, пов'язаних із переміщенням товарів, предметів і речовин через митний кордон.

Ключові слова: злочини, пов'язані з переміщенням товарів, предметів та речовин через митний кордон; негласні слідчі (розшукові) дії; контроль за вчиненням злочинів; контрольована поставка; взаємодія слідчих та оперативних підрозділів; правове та документальне забезпечення.

Определены особенности правового регулирования, методика проведения и реквизиты документов, составляемых в процессе проведения контролируемой поставки при фиксации преступлений, связанных с перемещением товаров, предметов и веществ через таможенную границу.

Ключевые слова: преступления, связанные с перемещением товаров, предметов и веществ через таможенную

границу; негласные следственные (розыскные) действия; контроль за совершением преступлений; контролируемая поставка; взаимодействие следственных и оперативных подразделений; правовое и документальное обеспечение.

The features of the legal adjusting are certain in the article, methodology of realization and essential elements of documents, that is folded in the process of realization of the controlled delivery during fixing of crimes, that is related to moving of commodities, objects and substances through a custom border.

The organizationally controlled delivery is divided into a few stages: collection of operative information;

fixing of fact of the illegal transporting of commodities, objects and substances forbidden is for turnover, that envisages realization of all complex of the actions, related to the review of place of event, exposure and fixing of tracks of criminal activity of participating to illegal turnover persons, registration of corresponding documentation of judicial value;

realization of measures from providing of secret control after moving of the forbidden load, commodities, objects, substances forbidden for turnover and persons that accompany him, enroute following to the addressee;

detention of holder of load, commodities, objects, substances forbidden for turnover and exposure of maximally complete amount of persons participating to injudicial activity.

The controlled delivery includes such stages: cognitive, or informative, during that there is a study of operative situation that was folded, exposure of problem, resources and prospects of her decision : having a special purpose, on that there is forming of aim of operation in relation to control after moving of commodities, objects and substances or division of her on a subaim and other; organizational, that includes preparation and claim of operatively-tactical intention of operation, development and description of measures, facilities and ways of realization of intention for the achievement of the put aim, decision of performers of the set

measures in relation to formation of organ of management this system, preparation of plan, estimation of possible negative consequences and preparation of measures on their localization; realization-practical, includes realization of the system of active measures and combinations; effective the results of operation rise on that, analysed, the got results are estimated and used.

Keywords: crimes, that is related to moving of commodities, objects and substances through a custom border; secret inquisitional (detect) actions; control is after committing crime; controlled delivery; co-operation of investigators and operative subdivisions; legal and documentary providing.

Криміногенна ситуація в Україні залишається вкрай складною. Щороку збільшується кількість фактів увезення та вивезення товарів без митного контролю, переміщення через митний кордон предметів, що мають історичну та культурну цінність, поширеними стають такі явища, як недекларування товарів, заниження їх вартості, пред'явлення фіктивних документів, ухилення недобросовісних учасників зовнішньоекономічної діяльності від сплати мита тощо. Злочинці вдаються до безлічі способів приховування товарів, предметів і речовин, заборонених для обігу, під час транспортування таких засобів (у контейнерах, спеціальних ємностях, тайниках, багажі, що перевозиться окремо, в особистих речах, вантажних перевезеннях, поштових відправленнях, з використанням порожнин людини або тварини тощо), використовуючи автомобільний, залізничний, авіаційний, морський (річковий) транспорт, або здійснюючи перетинання державного кордону пішки.

Новим Кримінальним процесуальним кодексом (КПК) України [1] до чинного кримінально-процесуального законодавства було введено поняття негласних слідчих (розшукових) дій, система й методика проведення яких ще задовго до затвердження закону стали предметом активних

наукових дискусій. Негласні слідчи (розшукові) дії, закріплені гл. 21 КПК України, за сутністю та змістом проваджуваних дій корелюють з оперативно-розшуковими заходами, передбаченими ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [2], тому науковці, які досліджували особливості їх застосування, мають різні думки щодо організації, правових підстав і документального забезпечення [3–5]. Однією з ефективних негласних слідчих (розшукових) дій, що можуть бути використані під час фіксації зазначених злочинів, є контроль за вчиненням злочину. Останній може здійснюватися в разі наявності достатніх підстав уважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин.

Однією з форм контролю за вчиненням злочину є контрольована поставка. Її проведення в Україні реалізовується згідно з положеннями п. 1 ч. 1 ст. 271 КПК України [1] у порядку, визначеному нормативно-правовими актами МВС України, податкової міліції, Служби безпеки України, Державної митної служби України (як складової Державної фіскальної служби України, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. [2]), погодженими з Генеральною прокуратурою України та зареєстрованими в Міністерстві юстиції України. У п. 2 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» зазначено, що «оперативні підрозділи мають право проводити контрольовану поставку ... товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь» [2]. Відповідно до ч. 6 ст. 271 КПК України, контроль за вчиненням злочину щодо незаконного переміщення територією України транзитом, увезення до України або вивезення за її межі речей, вилучених із вільного обігу, або інших речей чи документів, може бути проведено в порядку, передбаченому законодавством, за домовленістю з

відповідними органами іноземних держав або на підставі міжнародних договорів України.

Порядок і тактику проведення контрольованої поставки визначено законодавством (ч. 5 ст. 271 КПК України). Основоположним міжнародним правовим актом, що регламентує застосування контрольованої поставки, у тому числі в українському законодавстві, є Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин від 20 грудня 1988 р. [7], ст. 11 якої визначає, що сторони, якщо це не суперечить головним принципам їх національних правових систем, уживають, у межах своїх можливостей, необхідних заходів, які передбачають належне використання контрольованих поставок на міжнародному рівні на основі взаємоприйнятних угод або взаємних домовленостей із метою виявлення осіб, які беруть участь у правопорушеннях, та їх кримінального переслідування; рішення про використання контрольованих поставок приймаються в кожному окремому випадку і можуть за необхідності враховувати фінансові домовленості й взаєморозуміння щодо здійснення юрисдикції, досягнуті відповідними Сторонами; незаконні партії, контрольовані поставки, що здійснюються згідно з досягнутими домовленостями, за згодою Сторін може бути перехоплено й залишено для подальшого перевезення зі збереженням, вилученням або повною чи частковою заміною товарів, предметів і речовин.

Відповідно до мети, завданнями контрольованої поставки є: документування протиправної діяльності та виявлення всіх осіб, причетних до вчинення злочину; конфіскація, за результатами контрольованої поставки, товарів, предметів і речовин, заборонених для обігу; виявлення причин та умов учинення злочинів; з'ясування джерел фінансування незаконних операцій із товарами, предметами й речовинами, заборонених для обігу, та подальших шляхів «відмивання» (легалізації)

отриманих кримінальних доходів; забезпечення доказів злочинної діяльності. Контрольована поставка здійснюється тільки спеціально уповноваженими на те державними органами й підрозділами, що мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність, зокрема МВС України, Службою безпеки України, Державної прикордонної служби України. Контрольована поставка може здійснюватися у взаємодії з іншими державними органами, зокрема Державною митною службою, яка забезпечує її проведення в разі перетину кордону. Предметом контрольованої поставки є товари, предмети та речовини, переміщення яких здійснюється протиправно. Національне законодавство визначає, що предметом контрольованої поставки можуть бути лише ті товари, предмети й речовини, що фактично перебувають у незаконному обігу, тобто діяння з якими здійснюється з порушенням вимог чинного законодавства та відповідальність за які передбачено нормами кримінального права.

Залежно від джерел отриманої інформації, характеру походження вантажу, товарів, предметів, речовин, способу їх переміщення, наявності осіб, які супроводжують, та інших обставин контрольовані поставки поділяються на певні види, а саме:

залежно від пункту відправлення й пункту призначення вантажу, товарів, предметів і речовин, заборонених для обігу, та відповідної державної приналежності території, на якій планують проводити операцію: внутрішня (міжрегіональна) контрольована поставка – контрольоване переміщення вантажу, товарів, предметів і речовин, заборонених для обігу, що незаконно транспортують у межах території нашої держави; зовнішня (пов'язана з перетином кордону) контрольована поставка – контрольоване переміщення вантажу, товарів, предметів та речовин, що незаконно транспортуються за межі або безпосередньо в Україну із-за кордону на підставі заключених односторонніх чи багатосторонніх угод та договорів

з іноземними країнами. Вона здійснюється, як правило, за участі правоохоронних органів цих країн; окремим підвидом зовнішньої контрольованої поставки є так звана транзитна – контрольоване переміщенням вантажу, товарів, предметів і речовин, заборонених для обігу, територією України, що здійснюється на підставі запитів державних органів інших країн;

за кількістю країн, задіяних у проведенні такого заходу, контрольовані поставки поділяються на: двосторонні, за яких поставки проводять правоохоронні органи двох країн; багатосторонні, коли цей захід здійснюють правоохоронні органи трьох і більше країн. Зазвичай такі поставки здійснюють під час транзитного переміщення контрольованого вантажу, товарів, предметів та речовин, заборонених для обігу, територією нашої держави або проводять за результатами документування міжнародного злочинного угруповання, злочинний вантаж якого переміщують територією декількох країн, або початковий чи кінцевий її етап проходить в Україні.

Організаційно контрольовану поставку можливо поділити на декілька етапів:

збір оперативної інформації про незаконне переміщення товарів, предметів, речовин та/або проведення заходів щодо виявлення фактів незаконного транспортування товарів, предметів і речовин, заборонених для обігу;

фіксація факту незаконного транспортування товарів, предметів, речовин, заборонених для обігу, що передбачає проведення всього комплексу дій, пов'язаних з оглядом місця події, виявлення та фіксацію слідів злочинної діяльності причетних до незаконного обігу осіб, оформлення відповідної документації процесуального значення;

реалізація заходів щодо забезпечення негласного контролю за переміщенням забороненого вантажу, товарів, предметів, речовин, заборонених для обігу, та осіб, які їх супроводжують, на маршруті слідування до адресата;

затримання отримувача вантажу, товарів, предметів, речовин, заборонених для обігу, та викриття максимально повної кількості осіб, причетних до протиправної діяльності.

Контрольована поставка передбачає такі стадії:

пізнавальну, або інформаційну, під час якої відбувається вивчення оперативної ситуації, що склалася, виявлення проблеми, ресурсів і перспектив її вирішення;

цільову, спрямовану на формування мети операції щодо контролю за переміщенням товарів, предметів та речовин або поділ її на підцілі;

організаційну, що передбачає підготування й затвердження оперативно-тактичного задуму операції, розроблення й описання заходів, засобів і шляхів реалізації задуму для досягнення поставленої мети, визначення виконавців намічених заходів щодо утворення органу управління цією системою, розроблення плану, оцінювання можливих негативних наслідків і передбачених заходів із їх локалізації;

реалізаційно-практичну, що має на меті здійснення системи активних заходів і комбінацій;

результативну, під час якої підводяться підсумки операції, аналізуються, оцінюються і використовуються отримані результати.

Відповідно до ч. 4 ст. 246 КПК України «Підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій», лише прокурор має право прийняти рішення про проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як контрольована поставка. Згідно з ч. 5 ст. 246 КПК України, у рішенні про здійснення цього заходу зазначається строк її проведення. Строк проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії може бути продовжено прокурором до 18 місяців. клопотання про дозвіл на проведення контрольованої поставки, передбачене ст. 248 КПК України, оформляє прокурор. У ньому зазначають правову кваліфікацію, статтю, короткий виклад обставин справи, номер реєстрації в Єдиному реєстрі досудових розслідувань,

обґрунтування неможливості отримати відомості іншим способом. Слідчий суддя має розглянути документ протягом 6 год із моменту отримання. Його реєструють у суді в Журналі обліку та реєстрації клопотань [8], оформляють у чотирьох примірниках (для суду, прокурора, слідчого, виконавця).

Одним із важливих аспектів організації та прийняття рішення про здійснення контрольованої поставки є встановлення контакту з владою країни, у якій було виявлено товари, предмети чи речовини. Відповідні правоохоронні органи надають один одному інформацію (документи, матеріали, інші дані) з питань, пов'язаних із підготовкою та проведенням контрольованої поставки. Передавання такої інформації здійснюється в тому разі, якщо це не завдає шкоди інтересам боротьби зі злочинністю, не суперечить законам держави і може допомогти органам іншої держави підготувати або провести операцію щодо контролю за товарами, предметами та речовинами або сприяти проведенню досудового розслідування. Після погодження обох сторін проводиться контрольована поставка, на підставі отриманого міжнародного запиту в оперативному підрозділі складається план її проведення щодо перекриття каналу незаконного переміщення товарів, предметів і речовин, заборонених для обігу, а також документування протиправної діяльності причетних осіб. За необхідності про контрольовану поставку, пов'язану з перетином кордону, інформують відповідні підрозділи Державної митної служби України, Державної прикордонної служби України та Служби безпеки України. Важливим чинником є своєчасність надання правоохоронним органам інших країн інформації. Зазначене набуває особливого значення для координації спільних дій із метою одночасного вилучення товарів, предметів і речовин.

Відповідно до ч. 3 ст. 271 КПК України, під час підготовки та проведення контрольованої поставки забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи

особі вчинити злочин, який вона б не вчинила, якби працівник правоохоронного органу цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі й документи не можуть бути використані в кримінальному провадженні. Згідно з ч. 7 ст. 271 КПК України, прокурор у своєму рішенні про проведення контрольованої поставки, крім відомостей, передбачених ст. 251 КПК України, зобов'язаний: викласти обставини, які свідчать про відсутність під час негласної слідчої (розшукової) дії провокування особи на вчинення злочину.

Відповідно до ч. 8 ст. 271 КПК України, якщо при проведенні контрольованої поставки виникає необхідність тимчасового обмеження конституційних прав особи, воно має здійснюватися в межах, передбачених Конституцією України, на підставі рішення слідчого судді.

Згідно з повноваженнями, передбаченими п. 2 ст. 40 КПК України, слідчий проводить негласні слідчі (розшукові) дії в порядку, визначеному розд. 3 гл. 21. Для правильної організації досудового розслідування велике значення має чітка взаємодія слідчого з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, Державної прикордонної служби України, Державної митної служби України. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчий може доручити відповідним оперативним підрозділам (п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України), які проводять їх відповідно до відомчих нормативних актів [9].

Правовою підставою здійснення негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами, є письмове доручення слідчого або прокурора в кримінальному провадженні. У цьому разі, на час проведення зазначених дій, працівник оперативного підрозділу набуває повноважень слідчого. Працівники оперативних підрозділів не мають права

здійснювати процесуальні дії в кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора (ст. 41 КПК України). До доручення обов'язково додається витяг із Єдиного реєстру досудового розслідування та постанова слідчого, прокурора про прийняте рішення щодо проведення негласної слідчої (розшукової) дії (ст. 246 КПК України). Доручення оперативного підрозділу про проведення негласної слідчої дії передбачає вимогу слідчого до керівника оперативного підрозділу щодо виконання у визначений термін певної негласної слідчої (розшукової) дії та повідомлення про її результати. Зазначені доручення надаються в письмовій формі і є обов'язковими для оперативного підрозділу (ч. 1, 3 ст. 41 КПК України). Слідчий, прокурор у дорученні обов'язково зазначають посаду, звання, клас, орган досудового розслідування, прізвище та ініціали посадової особи; реєстраційний номер кримінального провадження; контактний телефон; оперативний підрозділ, якому доручено проведення негласних слідчих (розшукових) дій згідно з напрямками оперативно-службової діяльності; стислий зміст обставин злочину; правову кваліфікацію злочину (частину, статтю КК України); відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких необхідно провести негласну слідчу (розшукову) дію; обставини, що є підставою для підозри особи у вчиненні злочину; вид негласної слідчої (розшукової) дії та обґрунтування строку її проведення; обґрунтування неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в іншій спосіб; відомості залежно від виду негласної слідчої дії про певні ознаки, які дають змогу унікально ідентифікувати абонента спостереження, телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання тощо; очікувані результати проведення негласної слідчої (розшукової) дії та докази, що можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які його вчинили.

Разом із дорученням керівникові оперативного підрозділу направляють копію ухвали слідчого судді, або копію постанови прокурора чи слідчого про проведення негласної слідчої (розшукової) дії. Ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення контрольованої поставки, відповідно до ч. 3 ст. 248 КПК України, повинна містити відомості про особу, річ, місце, вид негласної слідчої (розшукової) дії, строк дії ухвали. У разі проведення негласної слідчої (розшукової) дії за клопотанням прокурора або слідчого, до оперативного підрозділу додаткового направляються ухвала судді, належним чином завірена в чотирьох примірниках.

Під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії в порядку, передбаченому ст. 250 КПК України, до оперативного підрозділу направляють постанову слідчого, прокурора, на виконання якої в дорученні, крім обов'язкових вищезазначених відомостей, додатково обґрунтовують виняткові підстави її проведення з наданням підтверджуючих документів (ст. 251 КПК України). Форма та реквізити постанови про проведення контрольованої поставки передбачено ст. 251 КПК України. Її зміст повинен відповідати всім вимогам зазначеної статті. Відповідно до п. 4 ст. 246 КПК України, дозвіл на проведення контролю за вчиненням злочину (до видів якого належить контрольована поставка) надається лише прокурору, тому крім загальних вимог наводяться конкретні виняткові невідкладні випадки, пов'язані з урятуванням життя людей та запобіганням учиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Після цього оперативний працівник складає план проведення контрольованої поставки, що передбачає місце й час проведення заходу; головні завдання; кількісний склад учасників; сутність дій, їх послідовність; роль учасників під час проведення кожної дії; засоби зв'язку між окремими групами й учасниками; опис місця майбутнього проведення поставки.

Результати негласних слідчих (розшукових) дій повинні відповідати загальним правилам фіксації кримінального

провадження, передбаченим КПК України. Відповідно до ч. 4 ст. 271 КПК України, про результати контрольованої поставки складають протокол, до якого додають речі та документи, отримані під час проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії. Відомості про осіб, які проводили зазначені дії або були залучені до їх проведення, у разі здійснення щодо них заходів безпеки, можуть бути зазначені із забезпеченням конфіденційності в порядку, визначеному законодавством. Протокол негласної слідчої (розшукової) дії повинен відповідати загальним вимогам складання протоколу та додаткам до нього, що передбачено ст. 104, 105, 251, 252 КПК України. Відповідно до ст. 252 КПК України, протокол про результати проведення контрольованої поставки з додатками надають прокурору не пізніше ніж через 24 год із моменту припинення контрольованої поставки. У ньому зазначають: час, місце, форму контролю; осіб, присутніх під час проведення експерименту; наявність і характеристику технічних засобів фіксації та носіїв інформації; відомості про хід і результати заходу; вилучені документи та спосіб їх ідентифікації; спосіб ознайомлення осіб із протоколом.

Отже, ми визначили особливості правового регулювання, методику здійснення та реквізити документів, що складають у процесі проведення контрольованої поставки під час фіксації злочинів, пов'язаних із переміщенням товарів, предметів і речовин через митний кордон.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua>.
2. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

3. Негласні слідчі (розшукові) дії : [курс лекцій] / Ніколаюк С. І., Паливода В. В., Козаченко О. І. та ін. ; за заг. ред. Д. Й. Никифорчука. – К. : НАВС, 2012. – 177 с.

4. Никифорчук Д. Й. Проблемні питання проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій / Никифорчук Д. Й., Кравченко А. О., Копилов А. М. // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 4. – С. 173–181.

5. Скулиш Є. Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України / Є. Скулиш // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 2 (26). – С. 34–39.

6. Про оптимізацію центральних органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 верес. 2014 р. № 442 // Урядовий кур'єр. – 2014. – № 169.

7. Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20 груд. 1988 р.

8. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події та положень про комісії : наказ МВС України від 19 листоп. 2012 р. № 1050.

9. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України та ін. від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/936/16875/5.

ЗАКОНОДАВЧЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Обушенко Олександр Миколайович –
кандидат юридичних наук, доцент,
перший проректор з навчально-
методичної та наукової роботи
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 188–1 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

*Досліджено окремі дискусійні питання кримінально-
правової характеристики злочину, передбаченого ст. 188–1
Кримінального кодексу України.*

Ключові слова: злочин; склад злочину; покарання;
кримінально-правова характеристика; електрична та тепла
енергія.

*Исследованы отдельные дискуссионные вопросы уголовно-
правовой характеристики преступления, предусмотренного
ст. 188–1 Уголовного кодекса Украины.*

Ключевые слова: преступление; состав преступления;
наказание; уголовно-правовая характеристика; электрическая и
тепловая энергия.

*This article examines a separate discussion questions criminal law
characteristics of a crime of Art. 188–1 of the Criminal Code of Ukraine.*

Energy is one of the main branches of social production and plays a leading role in the development of the national economy, technological progress and improve people's lives, and therefore all wrongful acts in this area are notable for each of the citizens. Theft of electric energy received considerable spread in the Ukraine and grew to considerable proportions. In May 31, 2005, the Ukrainian lawyers adopted Art. 188–1 of the Criminal Code of Ukraine as a specific criminal law provision which provided for criminal liability for theft of electrical or thermal energy by its unauthorized use. It is necessary to distinguish the crime of Art. 188–1 of the criminal code and such administrative offence, as a violation of the requirements of the regulations concerning the technical operation of electric power stations and networks, energy equipment (Art. 95–1 Code of Ukraine on administrative offences).

Theft of electric or thermal energy in Ukraine is an act that is sufficient to criminalize the degree of public danger. This is determined primarily by the size of the caused damage, demonstrative neglect of the subject of the commonly understood rules of the use of these types of energy, clearly conscious of the fact blatant violations of these norms and the desire to satisfy selfish needs at the expense of the owner or provider of energy.

Keywords: crime; punishment; criminal law characteristics; electrical and thermal energy.

Згідно до ст. 41 Конституції України, кожен має право володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю, результатами інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права приватної власності, адже воно є непорушним. Водночас використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію й природні якості землі. Наведені положення Основного закону є підґрунтям для реалізації кожним із нас права на власність.

Енергетика є однією з головних галузей суспільного виробництва та відіграє провідну роль у розвитку національної економіки, технічному прогресі й підвищенні рівня життя людей, а тому будь-які протиправні діяння в цій сфері є відчутними для кожного. Одним із таких діянь є викрадення електричної енергії, що набуло значного поширення в Україні. Саме тому 31 травня 2005 р. було прийнято спеціальну кримінально-правову норму, що передбачала кримінальну відповідальність за викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання, – ст. 188–1 Кримінального кодексу (КК) України.

Викрадення електричної або теплової енергії в Україні є діянням, яке має достатній для його криміналізації ступінь суспільної небезпечності. Це визначається насамперед розміром заподіяної шкоди, демонстративним ігноруванням суб'єктом загальнозрозумілих правил використання цих видів енергії, чітким усвідомленням факту відвертого порушення цих норм та бажанням задовольнити корисливі потреби за рахунок власника чи постачальника енергії.

Теоретичну основу дослідження зазначеної проблеми становлять праці таких учених, як М. І. Бажанов, Ю. В. Кириченко, Я. Ю. Кондратьєв, В. М. Куц, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, В. В. Сташис, М. І. Хавронюк, Т. А. Чумаченко та ін. Водночас теоретичний розгляд окремих питань донині залишається актуальними. Це стосується, зокрема, значних втрат держави в енергетичній сфері при майже нульовій статистиці застосування ст. 188–1 КК України.

Метою статті є теоретичне дослідження окремих питань кримінально-правової характеристики злочину, передбаченого ст. 188–1 КК України.

Ю. В. Кириченко зазначає, щодо основних причин та умов, які сприяють учиненню злочину, передбаченого ст. 188–1 КК України, належать:

низький рівень життя населення країни;

соціальна нерівність членів суспільства та незахищеність окремих його верств;

відсутність належної системи правового виховання населення;

недостатній контроль за використанням електричної або теплової енергії з боку енергопостачальних компаній;

недосконалість відповідної кримінально-правової норми;

відсутність роз'яснень Верховного Суду України щодо застосування цієї норми;

недостатній рівень запобігання органами внутрішніх справ цим злочинним проявам;

безпідставна відмова в порушенні кримінальних справ [1, с. 56–59].

Викрадення електричної або теплової енергії набуло значного поширення, і протидіяти цьому явищу в сучасних умовах загострення економічної кризи без застосування кримінальної відповідальності неможливо. При цьому наявні статистичні дані не відображають реального стану поширеності феномена, що пояснюється високим рівнем латентності таких посягань. Рейдові перевірки, які здійснюють енергопостачальні компанії, мають випадковий та несистематизований характер. Під час проведення перевірок за місцем мешкання користувачів електроенергії останні встигають усунути явні ознаки незаконного підключення до електромережі. У разі виявлення протиправного користування електроенергією вдаються до давання хабарів інспекції з енергетичного нагляду [2, с. 488–493].

Статистичні дані дають змогу побачити, що за 2011 р. було зареєстровано три випадки порушення ст. 188–1 КК України. Розглянувши ці дані, можна зробити висновок, що порівняно з іншими злочинами проти власності кількість засуджених за злочин, передбачений ст. 188–1 КК України, дуже незначна або навіть мізерна.

Причиною тому є недосконалий механізм виявлення порушень правил використання електроенергії. Серйозною

перешкодою для статистичного обліку незаконного використання електричної енергії є латентність. На заваді цьому стоять такі обставини:

1) неправильне застосування норм чинного кримінального законодавства: значна кількість таких злочинів кваліфікуються за іншими статтями;

2) недосконала робота правоохоронних органів щодо виявлення, документування та розслідування цього виду злочину;

3) відсутність належних механізмів, сил і засобів щодо оперативного виявлення та розкриття цього злочину.

Після того, як набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за порушення в галузі електроенергетики» від 31 травня 2005 р. [3], згідно з яким чинний КК України доповнено ст. 188–1, науковці висловлювали різні думки стосовно об'єкта цього злочину.

Об'єктом злочину завжди є те благо, якому злочин завдає реальну шкоду чи становить загрозу заподіяння такої шкоди. У науці кримінального права найбільш визнаною є точка зору, згідно з якою об'єктом будь-якого злочину є охоронювані законом про кримінальну відповідальність суспільні відносини. М. І. Мельник та М. І. Хавронюк, досліджуючи питання викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання, об'єктом злочину називають право власності, а також встановлений порядок використання електричної або теплової енергії [4, с. 485].

На думку М. І. Панова, безпосереднім об'єктом злочину є відносини в галузі використання електричної або теплової енергії, а додатковим безпосереднім об'єктом – відносини, пов'язані із забезпеченням електричною або тепловою енергією споживачів [5, с. 502].

Предметом злочину прийнято вважати будь-які речі матеріального світу, стосовно яких учинюється злочин. Щодо предмета злочинів проти власності, зокрема пов'язаних із

вилученням та оберненням його на свою користь чи вигоду інших осіб, то йому притаманні специфічні ознаки як фізичного, так і економічного та юридичного характеру. Таким предметом для крадіжки, грабежу є чуже майно.

Стосовно предмета злочину, передбаченого ст. 188–1 КК України, серед учених і практиків немає одностайної думки. Одні вважають, що електрична або теплова енергія – це товар (товарна продукція), який виробляється на відповідних об'єктах електроенергетики і є майном, а інші – що енергія не є майном, з огляду на те, що річ – матеріальне, тілесне благо, а енергія є фізичним явищем і не має тілесної субстанції, тому її не можна віднести до речей, а отже, до категорії майна.

Перші пропонують виключити ст. 188–1 із КК України і кваліфікувати дії винних за відповідними статтями проти власності, зокрема, за ст. 185 КК України, а інші вважають, що викрадення енергії не можна кваліфікувати як крадіжку.

Не вдаючись до конкретного розгляду цих точок зору, вважаємо, що друга думка є більш обґрунтованою.

Предметом злочину, передбаченого ст. 188–1 КК України, є енергія, електрична та теплова, що виробляється на об'єктах електроенергетики і є товарною продукцією, призначеною для купівлі-продажу.

Завдяки особливостям цих енергетичних ресурсів їх постачання споживачам здійснюється через приєднану мережу – електричну мережу (для електричної енергії) і трубопроводи – теплові мережі (для теплової енергії).

Визнання електричної та теплової енергії предметом зазначеного злочину ґрунтується, по-перше, на наявності в цих видів енергії параметрів, що дають змогу визначати розмір їх споживання, і, по-друге, на розумінні предмета злочину як матеріальних (фізичних) утворень, що можуть бути сприйняті за допомогою органів чуття людини або спеціальних технічних засобів [6, с. 1184].

Об'єктивна сторона злочину – це зовнішня сторона й зовнішнє вираження злочину, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способами, а також знаряддями та засобами вчинення злочину [7, с. 352].

Сутність злочину, передбаченого ст. 188–1 КК України, полягає в незаконному споживанні електричної або теплової енергії. Об'єктивна сторона полягає у викраденні цих видів енергії такими зазначеними в законі способами:

- самовільне використання енергії без приладів обліку (якщо використання приладів обліку є обов'язковим);
- пошкодження приладів обліку;
- будь-який інший спосіб.

Відповідальність за самовільне використання енергії без приладів обліку настає в тих випадках, коли винна особа споживає енергію безконтрольно, тобто без відповідних приладів обліку за умови, що використання таких приладів обліку є обов'язковим, у 100 й більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян.

Так, вироком Каланчанського районного суду Херсонської області винну особу було виправдано за ч. 2 ст. 188–1 КК України. Під час розгляду кримінальної справи суд установив, що винна особа протягом періоду з 30 вересня 2004 р. по 23 січня 2007 р., маючи на меті довготривале безоплатне та безоблікове використання електроенергії для побутових потреб своєї сім'ї, шляхом накидання дроту на електролінію 0,4 кВ біля квартири житлового будинку, у якому вона проживала, неодноразово підключалася до електролінії та безоплатно й безобліково використовувала електричну енергію.

Як установив суд, з моменту введення в дію цієї статті (з 15 липня 2005 р.) підсудна заподіяла матеріальної шкоди на суму 10227,59 грн, що в 63,83 разу перевищує неоподаткований

мінімум доходів громадян. Викрадення підсудною електроенергії з 15 липня 2005 р. до 23 січня 2007 р. відповідає складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 103–1 КУпАП України.

Водночас за діяння в період з 30 вересня 2004 р. по 15 липня 2005 р. суд засудив винну особу, згідно з ч. 2 ст. 192 КК України, до двох років обмеження волі [7].

За особливостями конструкції зазначений злочин належить до злочинів із матеріальним складом, тобто вважається закінченим із моменту заподіяння суспільно небезпечних наслідків у виді значної шкоди, під якою, відповідно до примітки до ст. 188–1 КК України, розуміють таку, що від 100 і до 250 разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян.

Суб'єктами права власності на електричну й теплову енергію, а отже, потерпілими від злочину, передбаченого ст. 188–1 КК України, можуть бути:

1) суб'єкти господарювання, які здійснюють діяльність, пов'язану з виробництвом, передачею та постачанням електричної енергії, комбінованим виробництвом теплової та електричної енергії, виробництвом теплової енергії на теплоелектроцентралях і теплогенеруючих установках, у тому числі з використанням нетрадиційних або поновлюваних джерел енергії (енергія сонячного випромінювання, вітру, морів, річок тощо);

2) фізичні та юридичні особи, які не є суб'єктами підприємництва й виробляють електричну або теплову енергію не для реалізації, а для власних потреб;

3) споживачі – юридичні та фізичні особи, які використовують (споживають) електричну та теплову енергію для власних побутових чи господарських потреб на підставі договору, укладеного з енергопостачальником [1, с. 120].

Кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення його:

- 1) повторно;
- 2) за попередньою змовою групою осіб;
- 3) завдання злочином шкоди у великих розмірах.

Суб'єкт злочину загальний, тобто фізична осудна особа, яка досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності (16 років на момент учинення злочину).

Ми підтримуємо точку зору В. М. Куца стосовно того, що суб'єктами цього злочину можуть бути:

1) споживачі (промислові споживачі) електричної або теплової енергії – фізичні осудні особи, які досягли 16-річного віку, оскільки саме цей вік, згідно з чинним законодавством, надає таким особам права: а) укласти договір про користування електричною енергією; б) укласти договір про надання послуг із централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води й водовідведення; в) займатися підприємницькою (господарською комерційною) діяльністю та бути зареєстрованим державними органами як підприємець;

2) фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють діяльність, пов'язану з виробництвом, передачею та постачанням електричної енергії, комбінованим виробництвом теплової та електричної енергії, виробництвом теплової енергії на теплоелектроцентралях та установках з використанням нетрадиційних або поновлюваних джерел енергії, які (суб'єкти) отримали ліцензію на провадження діяльності, пов'язаної з виробництвом, передачею та постачанням електричної енергії, комбінованим виробництвом теплової та електричної енергії, виробництвом теплової енергії на теплоелектроцентралях та установках з використанням нетрадиційних або поновлюваних джерел енергії (такими особами є лише службові особи енергогенеруючих підприємств, імпортерів електроенергії, юридичних осіб, що реалізують електроенергію з давальницької сировини, ДП «Енергоринок» або енергопостачальників (як учасників оптового ринку електроенергії) та/або споживачів електроенергії – юридичних осіб);

3) суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють постачання теплової енергії, виробленої на теплоелектроцентралях та установках з використанням нетрадиційних або поновлюваних

джерел енергії (зокрема, газу, нафтодобувні підприємства, імпортери газу (нафти) чи газо-, нафтотранспортні підприємства НАК «Нафтогаз України» (її дочірні компанії «Газ України» та «Газ-тепло»);

4) суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють виробництво (на теплоелектроцентралях та установках з використанням нетрадиційних або поновлюваних джерел енергії), транспортування, постачання теплової енергії, а також службові особи таких суб'єктів підприємництва – юридичні особи [1, с. 121].

Суб'єктивна сторона такого злочину характеризується умисною формою вини, прямим умислом.

Винна особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї дії, розуміє, що самовільно використовує той чи інший вид енергії, передбачає настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді майнової шкоди власнику енергії з одночасним отриманням майнової вигоди або уникнення певних майнових витрат і бажає настання таких наслідків.

Зазвичай здебільшого мотивами є корисні спонукання, а метою – збагачення за рахунок несплати за фактично спожиту енергію. Проте, на нашу думку, не виключеними є й інші мотиви та мета під час вчинення цього злочину.

Злочин, передбачений ст. 188–1 КК України, необхідно відрізняти від такого адміністративного правопорушення, як порушення вимог нормативно-правових актів щодо технічної експлуатації електричних станцій і мереж, енергетичного обладнання (ст. 95–1 КУпАП).

На відміну від зазначеного злочину, об'єктивна сторона якого також може полягати в порушенні зазначених нормативних вимог, учинення цього адміністративного правопорушення не має на меті викрадення електричної енергії шляхом її самовільного використання.

Отже, енергетика є однією з головних галузей суспільного виробництва та відіграє провідну роль у розвитку національної

економіки, технічного прогресу й підвищенні рівня життя людей. Викрадення електричної або теплової енергії в Україні є діянням, яке має достатній для його криміналізації ступінь суспільної небезпечності. Це визначається насамперед розміром заподіяної шкоди, демонстративним ігноруванням суб'єктом загальнозрозумілих правил використання цих видів енергії, чітким усвідомленням факту відвертого порушення цих норм і бажанням задовольнити корисливі потреби за рахунок власника чи постачальника енергії.

Для підвищення ефективності протидії злочинності в енергетичній сфері, на нашу думку, треба вжити таких заходів:

забезпечити органи внутрішніх справ методичними рекомендаціями щодо методів виявлення та фіксації фактів незаконного використання електричної енергії;

підвищити взаємодію органів внутрішніх справ з енергопостачальними компаніями, зокрема залучаючи їх представників до проведення взаємних перевірок відносно дотримання користувачами правил використання електричної енергії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Куц В. М. Кримінальна відповідальність за незаконне використання електричної або теплової енергії : [моногр.] / В. М. Куц, Ю. В. Кириченко. – К., 2010.

2. Александров Ю. В. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч.] / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – 5-те вид., переробл. та допов. – К., 2009.

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за порушення в галузі електроенергетики [Електронний ресурс] : Закон України від 31 трав. 2005 р. – Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua>.

4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. – К., 2012.

5. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч.] / за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х., 2010.

6. Кримінальний кодекс України : [наук.-практ. комент.] / В. Баулін, В. І. Борисов та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Х., 2006.

7. Архів Каланчацького районного суду Херсонської області. Справа № 1–168 за 2007 р.

Катеринчук Катерина Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

НОРМАТИВНІ ЧИННИКИ, ЩО ОБУМОВЛЮЮТЬ КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

Розкрито проблеми соціальної обумовленості законодавства про кримінальну відповідальність у сфері охорони здоров'я особи від злочинних посягань. Здійснено порівняльно-правове дослідження нормативних чинників, що слугували передумовою криміналізації злочинного діяння проти здоров'я особи.

Ключові слова: здоров'я; законодавство; криміналізація; норма; злочин; Кримінальний кодекс України.

Раскрыты проблемы социальной обусловленности законодательства об уголовной ответственности в сфере охраны здоровья человека от преступных посягательств. Проведено сравнительно-правовое исследование нормативных факторов, которые служили предпосылкой криминализации преступного деяния против здоровья человека.

Ключевые слова: здоровье; законодательство; криминализация; норма; преступление; Уголовный кодекс Украины.

This article devoted to analysis research problems of social conditioning legislation of criminal liability to protect the health of the person from criminal attacks. Author based on a comprehensive

analysis carried out comparative legal research of factors normative, which served as a prerequisite for the criminalization of criminal actions against health. Was studied the scientific literature in this area and was focuses on the priority of human rights.

The normative factors that provide the legal protection of a person's health in the theory of the criminal law are the systems of rules that regulate the social relations in the sphere of protection of a person's health from criminal attacks. Herewith, the rules are necessary marked off the constitutional and law and international factors, as the constitutional and legal and international legal factors are the basis for determining the social conditioning of criminal responsibility for crimes against a person's health in accordance to the Constitution of Ukraine and the list of international acts. Although the normative factors, for this part, are the systems of the normative acts, that have been adopted and operate in the territory of Ukraine in accordance to the provision of the Constitution of Ukraine and effective international legal statements.

The test ban was effected by a number of national laws in Ukraine including such LU: «On Police» dated 20.12.1990; «On operative-investigative activity» dated 18.02.1992; «On detention pending a trial» dated 30.06.1993; «On the person's safety, involved in a criminal justice» dated 23.12.1993; «On the order of compensation for damage caused by illegal actions of the authority of inquest, the peremptory investigation, the prosecuting magistracy and trial» dated 01.12.1994 and others.

The act of Ukraine «On combating the spread of diseases caused by the human immunodeficiency virus (HIV) and legal and social protection of people living with HIV» from 12 of December 1991 gives the definition of human immunodeficiency virus (Section I, Part 1, Art. 1). Separately regulated definition of acquired immunodeficiency syndrome (AIDS) as a stage of development of disease caused by HIV (HIV), which is characterized by clinical signs, caused by the deep lesion of a person's immune system under the influence of HIV. The issues of the person's health

protection are regulated by the laws of Ukraine: «On the opposition about illness to tuberculosis» from 5 of July 2001, and «On the Protection of the Population from Infectious Diseases» from 6 April 2000, where the definition of «dangerous infectious diseases» is solved.

The issues, that regulate the problems of infringement of rights in the field of racial, national or religious intolerance were controlled by the Law of the USSR «On increasing the responsibility for attacks on national equality of citizens and the forcible violation of the unity of the territory of the USSR» from 2 of April 2001, which included the addition of Art. 34 Principles of Criminal Legislation of the USSR and the union republics, the fact that compounded of punishment – the commission of crime on the basis of national or racial hostility, or disrespect.

So, the expediency of establishing and necessity of the further preservation of norms for a person's health protection from the criminal attacks in the current Criminal Code are confirmed on the national level.

Keywords: health; law; criminalization; rule; crime; the Criminal Code of Ukraine.

Після проголошення незалежності України в 1991 році наша держава стала на шлях розвитку демократичного суспільства, заснованого на принципах верховенства права та поваги до прав людини. Почали створюватися умови для ефективного правового забезпечення прав людини й головних свобод, а також гарантій для їх повноцінної реалізації. Саме тому протягом останніх років проблеми соціальної обумовленості норм права досліджують такі вчені, як: С. С. Алексєєв, Ю. В. Баулін, Ф. Г. Бурчак, М. Г. Заславська, В. М. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнєцова, В. І. Курляндський, О. П. Литвин, В. А. Мисливий, О. В. Навроцький, В. І. Осадчий, О. О. Пащенко, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. Б. Харченко, С. С. Яценко та інші науковці.

Нормативними чинниками, що забезпечують правовий захист здоров'я особи, у теорії кримінального права є система правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері захисту здоров'я особи від злочинних посягань. При цьому нормативні чинники потрібно відмежовувати від конституційно-правового та міжнародного чинників, оскільки останні є основою для визначення соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я особи відповідно до Конституції України та міжнародних актів. Водночас нормативні чинники визначаються системою нормативних актів, що були прийняті та діють на території України відповідно до положень Конституції та чинних міжнародно-правових актів. Так, у теорії кримінального права висловлено точку зору, згідно з якою «конституційно-правовий та міжнародно-правовий чинники не відокремлюються, тобто система правових норм є нормативним чинником, що базується на аналізі норм Конституції України, законів України ... та міжнародно-правових актів» [1, с. 8–9].

Передумовою процесу появи нових законів (у тому числі й кримінальних) є пізнання об'єктивних закономірностей суспільного розвитку, вивчення потреб життя, практики [2, с. 402]. На сьогодні діє низка законів, що регламентують та охороняють суспільні відносини у сфері охорони здоров'я особи.

Так, Закон України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р. передбачає своїм завданням захист від неправомірних посягань гарантованих Конституцією, іншими законами України та міжнародними правовими актами соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини та громадянина. Стаття 1 Закону України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 р. встановлює функції Збройних Сил України, основоположними з яких є те, що органи військового управління забезпечують неухильне додержання вимог Конституції України стосовно того, що Збройні Сили України не можна використовувати для обмеження прав і свобод

громадян. Законом «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. встановлено, що Конституційний Суд України приймає рішення та робить висновки в справах щодо: 1) конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) відповідності Конституції України чинним міжнародним договорам України або тим міжнародним договорам, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; 3) офіційного тлумачення Конституції та законів України; 4) відповідності проекту закону про внесення змін до Конституції України.

Питання щодо охорони здоров'я особи від злочинних посягань висвітлено в Законі України «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 р. У ст. 5 зазначено, що діяльність Служби безпеки України здійснюється на основі дотримання прав і свобод людини; органи та співробітники Служби безпеки України повинні поважати гідність людини й виявляти до неї гуманне ставлення, не допускати розголошення відомостей про особисте життя людини. У виняткових випадках із метою припинення та розкриття державних злочинів окремі права та свободи особи можуть бути тимчасово обмежені в порядку й межах, визначених Конституцією та законами України. Неправомірне обмеження законних прав і свобод людини є недопустимим і тягне за собою відповідальність згідно із законодавством. Служба безпеки України в разі порушення його співробітниками під час виконання службових обов'язків прав чи свобод людини повинна вжити заходів щодо поновлення цих прав і свобод, відшкодування заподіяної моральної та матеріальної шкоди, притягнення винних до відповідальності.

В Україні заборону катування забезпечує низка національних законів, серед яких виокремимо закони України: «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р., «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р., «Про попереднє ув'язнення»

від 30 червня 1993 р., «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 р., «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду» від 1 грудня 1994 р. та ін.

Так, Закон України «Про надзвичайний стан» від 26 червня 1992 р. визначає, що правовий режим надзвичайного стану спрямований на забезпечення безпеки громадян у разі стихійного лиха, аварій і катастроф, епідемій та епізоотій, а також на захист прав і свобод громадян, конституційного ладу під час масових порушень правопорядку, що загрожують життю і здоров'ю громадян, або в разі спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства. Уведення надзвичайного стану не може бути підставою для застосування тортур, жорстокого чи такого, що принижує людську гідність, поводження або покарання, для будь-яких обмежень права на життя, на свободу думки, совісті, релігії в розумінні цих прав і свобод, прийнятому в Міжнародному пакті про громадянські й політичні права і законах України, якщо вони не суперечать їм. Недопустимим є застосування зворотної сили кримінального закону, що встановлює караність діяння або посилює покарання (ст. 40). Передбачені цим Законом обмеження конституційних прав і свобод громадян, а також прав юридичних осіб, що можуть бути застосовані за умов надзвичайного стану, є вичерпними й розширеного тлумачення не потребують. Уведення інших обмежень заборонено (ст. 41).

Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 4 лютого 1994 р. визначає, що іноземці й особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, а також яким надано статус біженця в Україні, користуються медичною допомогою нарівні з її громадянами. Усім іншим іноземцям та особам без громадянства медичну допомогу надають у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України (ст. 10).

Закон також регулює питання щодо заборони видворення та інших форм примусового повернення. Зокрема, у ньому зазначено, що іноземець та особа без громадянства не можуть бути видворенні або в інший спосіб примусово повернуті до країн, де вони можуть зазнати катування, жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання. У разі, якщо іноземець чи особа без громадянства вчинили злочин у державі, у якій вони можуть зазнати катування, жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання, видача в таку державу не здійснюється з огляду підстави, визначені Кримінально-процесуальним кодексом України. У такому разі у випадках, що не виключають провадження в справі, за клопотанням компетентного органу іноземної держави Україна переймає розслідування кримінальної справи стосовно такої особи або забезпечує виконання вироку, винесеного в іноземній державі (ст. 32–1).

Статтею 3 Закону України «Про біженців» від 21 червня 2001 р. зазначено: «Біженець не може бути висланий або примусово повернутий до країн, де його життю або свободі загрожує небезпека через його расу, віросповідання (релігію), національність, громадянство (підданство), належність до певної соціальної групи або політичні переконання. Біженець не може бути висланий або примусово повернутий до країн, де він може зазнати катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, або з якої він може бути висланий або примусово повернутий до країн, де його життю або свободі загрожує небезпека через його расу, релігію, національність, громадянство (підданство), належність до певної соціальної групи або політичні переконання. Дія цієї статті не поширюється на біженця, засудженого в Україні за вчинення тяжкого злочину.

Визначення правових, організаційних і фінансових основ судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя

України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки й техніки, передбачено Законом України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р.

Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р. визначає, що на Уповноваженого покладаються функції національного превентивного механізму відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання. Саме тому Закон встановлює обов'язки Уповноваженого щодо охорони здоров'я особи від злочинних посягань. Вони полягають у тому, що Уповноважений: 1) здійснює регулярні відвідування та проводить опитування осіб, які перебувають у місцях, зазначених у п. 8 ст. 13 цього Закону, без попереднього повідомлення про час і мету відвідувань та без обмеження їх кількості; 2) вносить органам державної влади, державним органам, підприємствам, установам, організаціям незалежно від форми власності, у тому числі зазначеним у п. 8 ст. 13 цього Закону, пропозиції щодо попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання.

У секретаріаті Уповноваженого утворюється окремий структурний підрозділ із питань недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання. До роботи в цьому структурному підрозділі з додержанням рівного представництва чоловіків і жінок та представництва національних меншин залучаються фахівці різних спеціальностей, які мають належну професійну підготовку. Уповноважений щороку готує спеціальну доповідь про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання.

Таку доповідь оприлюднюють у засобах масової інформації та надсилають Президентові України, Верховній Раді України й Кабінету Міністрів України з додержанням законодавства України про інформацію. Під час виконання функцій національного превентивного механізму Уповноважений взаємодіє з Підкомітетом з недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання Комітету проти катувань, утвореним відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, а також з міжнародними організаціями й відповідними органами іноземних держав, діяльність яких пов'язана з цією сферою (ст. 19–1).

Нормативні чинники криміналізації зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130 Кримінального кодексу України) та зараження венеричною хворобою (ст. 133 Кримінального кодексу України) дають змогу констатувати відповідність кримінально-правової норми системі правових норм, що об'єднані спільністю об'єкта правового регулювання. Це унеможливує виявлення прогалин у праві та розроблення відповідних рекомендацій щодо їх усунення. Зокрема, ідеться про такі закони України:

1. «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р., що встановлює визначення здоров'я (ст. 3); визначає правові, організаційні, економічні та соціальні засади охорони здоров'я в Україні, регулює суспільні відносини в цій сфері з метою забезпечення гармонійного розвитку фізичних і духовних сил, високої працездатності й довголітнього активного життя громадян, усунення факторів, що шкідливо впливають на їх здоров'я, попередження та зниження захворюваності, інвалідності й смертності, поліпшення спадковості.

2. «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист

людей, які живуть з ВІЛ» від 12 грудня 1991 р., що відповідно до норм міжнародного права визначає порядок правового регулювання діяльності у сфері профілактики, лікування, догляду й підтримки, необхідних для забезпечення ефективної протидії поширенню хвороби, зумовленої вірусом імунодефіциту людини, та відповідні заходи щодо правового й соціального захисту людей, які живуть з ВІЛ.

3. «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 р., що регулює суспільні відносини у сфері забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя, визначає відповідні права й обов'язки державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян, встановлює порядок організації державної санітарно-епідеміологічної служби та здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду в Україні.

4. «Про донорство крові та її компонентів» від 23 червня 1995 р., що встановлює обов'язкові умови взяття, перероблення, зберігання донорської крові та її компонентів, реалізацію їх, виготовлених із них препаратів закладами охорони здоров'я та їх підрозділами, що можливо лише за наявності відповідної ліцензії, виданої центральним органом виконавчої влади, який реалізовує державну політику у сфері протидії ВІЛ-інфекції та інших соціально небезпечних захворювань (ст. 15). Кров, її компоненти й препарати та відповідні консервуючі розчини підлягають обов'язковому контролю з боку центрального органу виконавчої влади, що реалізовує державну політику у сфері протидії ВІЛ-інфекції та інших соціально небезпечних захворювань у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я (ст. 18). Закон України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» від 12 грудня 1991 р. дає визначення поняттю вірусу

імунодефіциту людини (п. 1 ч. 1 ст. 1), синдрому набутого імунодефіциту як стадії розвитку хвороби, зумовленої ВІЛ-інфекцією, що характеризується клінічними проявами, спричиненими глибоким ураженням імунної системи людини під впливом ВІЛ [3, с. 89]. Питання щодо охорони здоров'я особи також регулюють закони України «Про протидію захворюванню на туберкульоз» від 5 липня 2001 р. та «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 6 квітня 2000 р., у якому розкрито зміст поняття «небезпечні інфекційні хвороби».

Питання щодо проблем порушення прав людини в сфері расової, національної чи релігійної нетерпимості регулював Закон СРСР «Про посилення відповідальності за посягання на національну рівноправність громадян і насильницьке порушення єдності території СРСР» від 2 квітня 1990 р., який передбачав доповнення ст. 34 Основ кримінального законодавства СРСР і союзних республік обставиною, що обтяжувала покарання, – учинення злочину на ґрунті національної чи расової ворожнечі або зневажання.

Отже, зазначене на національному рівні підтверджує доцільність встановлення та необхідність подальшого збереження в чинному Кримінальному кодексі України норм щодо охорони здоров'я особи від злочинних посягань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пашенко О. О. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки: соціальна обумовленість і склад злочину : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. О. Пашенко. – Х., 2004. – 20 с.

2. Пашенко О. О. Щодо соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність: постановка проблеми / О. О. Пашенко // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного

кримінального права : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 19–20 квіт. 2012 р.) / упоряд. : Є. О. Письменський, Ю. Г. Старовойтова. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – 624 с.

3. Корнієнко Є. В. Кримінально-правова характеристика зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Корнієнко Євгенія Вікторівна. – К., 2013. – 249 с.

Зубкова Любов Анатоліївна –
ад'юнкт кафедри цивільного
права і процесу Національної
академії внутрішніх справ

ГЕНЕЗА ПРИВАТНОПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБОВ'ЯЗКОВОГО СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВЛАСНИКІВ НАЗЕМНИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

Досліджено генезу цивільно-правового регулювання страхування відповідальності власників наземних транспортних засобів у вітчизняному законодавстві. Комплексно проаналізовано становлення зазначеного виду страхування в контексті його історичного розвитку.

Ключові слова: страхування відповідальності; нормативно-правове регулювання; страховий поліс; треті особи; договір страхування.

Исследован генезис гражданско-правового регулирования страхования ответственности владельцев наземных транспортных средств в отечественном законодательстве. Комплексно проанализировано становление данного вида страхования в контексте его исторического развития.

Ключевые слова: страхование ответственности; нормативно-правовое регулирование; страховой полис; третьи лица; договор страхования.

This article examines the genesis of civil regulation of liability insurance of owners of land vehicles in the domestic legislation; comprehensively analyzed the formation of this type of insurance in the context of its historical development.

During the research of insurance of civil responsibility of vehicle owners it is important to analyze the process of its emergence and establishments using the complex approach. It gives an opportunity not only to trace the evolution but also to identify the motivation and background which determined the development of the research object, gain a better understanding of its coordination and harmonization processes as a social relations regulator.

The periodization aspect of the development of mandatory insurance of civil responsibility of vehicle owners was investigated by Ukrainian legal science specialists within the scope of contractual relationship of the mentioned insurance type. In our opinion according to the proportion of legal force of statutory acts regulating the relationship of mandatory insurance of civil responsibility of vehicle owners it is possible to distinguish two main stages of standard-setting used, respectively, as a base for periodization of development of mandatory insurance of civil responsibility of vehicle owners:

1. Substatutory standard-setting. The stage of statutory regulation of relationship of mandatory insurance of civil responsibility of vehicle owners on the substatutory act level. This period lasted from the adoption of the Decree of the President of Ukraine № 7/94 signed on January 15, 1994 and Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 372 signed on June 7, 1994.

2. Legislative standard-setting. The stage of statutory regulation of relationship of mandatory insurance of civil responsibility of vehicle owners on the law level, which lasts from the enactment of the Law of Ukraine «On mandatory insurance of civil responsibility of vehicle owners» and still in force.

The abovementioned stages reflect the meaning of the statutory acts for regulatory enforcement – the provisions of the Law on mandatory insurance of civil responsibility of vehicle owners have become the provisions of the special law on general rules of civil legislation regulating the insurance relationship in Ukraine.

In the course of further research we consider as expedient the activities aimed at specialization and generalization of the

periodization process of statutory regulation concerning mandatory insurance of civil responsibility of vehicle owners and general issues of civil responsibility insurance for the vehicle owners including the aspect of full membership of Ukraine in the international insurance system «Green card». The author considers it necessary to develop the adequate proposals for alteration in special statutory acts aimed to concur the national legislation.

Keywords: liability insurance; legal regulation; insurance; third parties; insurance agreement.

Досліджуючи питання щодо обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВВНТЗ), необхідно шляхом комплексного підходу розглянути процес його появи та становлення. Це дасть змогу не лише простежити еволюцію, а й виявити причини та передумови розвитку об'єкта дослідження, значно поглибить розуміння процесів узгодження та гармонізації його як регулятора суспільних відносин.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», зазначений вид страхування здійснюється з метою забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та/або майну потерпілих унаслідок дорожньо-транспортної пригоди та захисту майнових інтересів страхувальників [1]. Така мета відображає суспільне значення цього інституту як такого, що виконує роль своєрідного компенсаторного механізму щодо цивільно-правових відносин із відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок дорожньо-транспортної пригоди. Тобто на законодавчому рівні існує правова конструкція, що дає змогу за визначених законом умов належним чином припинити позадоговірне зобов'язання з відшкодування шкоди шляхом виплати потерпілому страхового відшкодування як вигодонабувачу за ОСЦПВВНТЗ. Через наявність ліміту страховика ОСЦПВВНТЗ не може повною

мірою вирішити питання щодо відшкодування шкоди, проте створює умови, за яких належним чином без додаткових витрат грошових коштів боржник виконує зобов'язання, що покриваються лімітом.

Обов'язкове страхування відповідальності в Україні має свою специфіку та є відносно молодим видом страхування порівняно з особистим і майновим. Комплексний розгляд змін у нормативно-правовому регулюванні ОСЦПВВНТЗ є значущим як для правової доктрини, так і для правозастосування. Водночас сучасний стан вітчизняного ринку страхування відповідальності неможливо досліджувати за його інституційними та функціональними характеристиками без ґрунтовного вивчення історичного розвитку як страхування загалом, так і окремих його елементів.

Питання розвитку страхування відповідальності розглянуто в працях В. Ю. Абрамова, М. І. Брагинського, В. В. Вітрянського, К. А. Граве, С. В. Дедикова, В. П. Крюкова, Л. А. Лунца, В. В. Мудрих, В. А. Мусіна, В. М. Никифорака, В. К. Райхера, С. А. Рибнікова, В. І. Серебровського, Е. А. Уткіна, В. В. Шахова, М. Я. Шимінової, І. Е. Шинкаренка та ін. Зазначені питання тією чи іншою мірою розглянуто і в працях учених з теорії цивільного права Н. Г. Александрова, М. М. Агаркова, І. Л. Брауде, В. П. Грібанова, О. С. Йоффе, В. Б. Ісакова, О. О. Красавчикова, І. Б. Новицького, І. А. Покровського, Л. В. Саннікової, Є. А. Суханова, Є. А. Флейшиц, В. М. Хвостова, Л. А. Чеговадзе, Г. Ф. Шершеневича та ін.

Проте більшість наукових праць написано в радянський період, а отже, відображають тогочасні наукові концепції та практичні підходи. Сучасні теоретичні розробки часто мають більш загальний характер, відображають розвиток страхування загалом, оминаючи специфічність розвитку певних його видів. Окремо слід виділити праці українських дослідників В. М. Никифорака та О. О. Кульчія, у яких з'ясовано питання законодавчого регулювання страхування відповідальності

автовласників в Україні, надано правову кваліфікацію договірних відносин ОСЦПВВНТЗ. З огляду на вищезазначене, метою статті є більш чіткий аналіз розвитку нормативного закріплення страхування відповідальності власників транспортних засобів.

Виникненню страхування передувала низка об'єктивних історичних причин і передумов, серед яких можна назвати розвиток виробництва, торговельного обміну, власності та капіталу. Проте в науковій літературі було й залишається невирішеним питання щодо виникнення та існування правового інституту страхування, а отже, і питання його історичного розвитку. В. К. Райхер зазначав, що страхування існувало і у феодальному, і навіть у рабовласницькому суспільстві [2, с. 34]. Проте не можна не зазначити, що підґрунтям для доведення цієї думки, у тому числі відносно існування суспільно-історичних типів страхування, слугувала відмова від «буржуазної метафізичної» методології – розгляд студійованого об'єкта з позицій марксистського діалектичного методу [2, с. 84–85]. Допускаємо, що абсолютне ствердження або повне неприйняття подібних тверджень матиме антагоністичний характер і здатне породжувати суперечки.

У межах формалізованого підходу до проблематики виникнення страхування доречно навести думку М. В. Мниха: «З позиції природних інтересів суспільства та окремих його громадян страхування виникло як засіб збереження матеріального добробуту за настання випадкових, непередбачуваних, але небажаних і таких, яких не можна уникнути, випадків із метою розподілу заподіяних окремим громадянам збитків між багатьма іншими членами суспільства для зменшення витрат потерпілих» [3, с. 12].

Слід зазначити, що менш дискусійним за своєю природою є питання стосовно відображення в писаних правових джерелах норм, що регулювали відносини страхування чи подібні до них за своїм змістом. Так, перші елементи страхування наявні ще в законах вавилонського царя Хамурапі. Вони передбачали,

зокрема, відшкодування общиною шкоди, завданої грабіжниками потерпілому, якщо неможливо спіймати винуватців; звільнення торгівців від зобов'язань перед кредиторами в межах шкоди, завдали розбійники каравану, тощо [4]. Правові системи Стародавньої Греції та Риму також містили положення, що регулювали відносини, подібні до страхування, у тому числі й відповідальності. Так, страхування існувало у вигляді звільнення від зобов'язань, коли створені страхові спілки відшкодовували за своїх членів витрати щодо викупу полонених від морських розбійників; збитки, пов'язані з перевезенням вантажу, зокрема витрати на його рятування [5].

Звід законів Київської Русі «Руська правда» також містив положення, що регулювали відносини та були схожі на страхові. Значний інтерес становлять норми, що стосуються відшкодування шкоди общиною (верв'ю). Так, «якщо уб'ють княжого мужа під час розбою, а вбивцю не шукають, то платити верву 80 грн належить тій верві, у якій голова убитого лежить, а коли простолюдин – то 40 грн» [6]. Ю. Б. Рубіна та В. І. Солдаткіна вважають, що саме елементи страхування відповідальності наявні у відношеннях, коли за умови вступу до общини та здійснення попередніх грошових внесків община зобов'язувалася сплатити грошовий штраф за її члена в разі скоєння ним випадкового вбивства [7].

Загалом положення пам'яток права Стародавнього світу та Київської Русі щодо викупу за полонених чи сплату грошового штрафу, можна вважати саме початком інституту страхування, його природними джерелами. Проте не можна заперечувати й існування окремих суспільно-історичних типів страхування.

Сучасного вигляду страхування відповідальності почало набувати в першій половині XIX ст. [8]. Як стверджує В. К. Райхер, його розвиткові значно сприяли закони про цивільну відповідальність підприємців за наслідки нещасних випадків на виробництві [2, с. 108].

Водночас виникнення страхування відповідальності автовласників обумовлено конкретно-історичними умовами, зокрема, поширенням автомобільного транспорту та його експлуатацією в умовах дорожнього руху. Загальновідомим є той факт, що перший механізований транспортний засіб із використанням двигуна внутрішнього згоряння з'явився приблизно 120 р. тому. У 1886 р. у Лондоні стався перший нещасний випадок із людськими жертвами, коли автомобіль, рухаючись зі швидкістю 7 км/год, збив пішохода [8]. Цей випадок слугував поштовхом до усвідомлення об'єктивної необхідності відшкодування винними особами шкоди, заподіяної життю, здоров'ю або майну особам, постраждалим у результаті ДТП.

Інтенсивного розвитку страхування цивільної відповідальності власників автотранспортних засобів у капіталістичних країнах Європи набуло в 30-х рр. XX ст. Державами, які першочергово прийняли закони про обов'язкову форму проведення цього виду страхування, були Фінляндія, Норвегія, Данія, Австрія, Великобританія, Швейцарія, Люксембург, Ірландія, Чехословаччина, Німеччина та ін. [9].

Україна, будучи частиною радянської держави, мала всесоюзне законодавче регулювання правовідносин. У СРСР юридично робилися спроби щодо запровадження страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів на водних, наземних та повітряних шляхах сполучення, але практично до 80-х рр. XX ст., таке страхування не проводилося, хоча багато радянських учених (Л. Мотильов, В. Куликов, Є. Коломін, С. Артем'єв, Д. Половинчак, М. Малєїн) теоретично обґрунтовували необхідність введення ОСЦПВВНТЗ.

Нормативно-правовим актом, що закріпив якісно новий підхід до нормативно-правового регулювання страхових відносин, став декрет Кабінету Міністрів України «Про страхування» від 10 травня 1993 р. № 47–93 [10]. У ньому страхування цивільної відповідальності власників транспортних

засобів (слід зауважити, що лише добровільне) визначено як окремий самостійний вид страхування.

Нормативними актами, що поклали початок регламентації обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності автовласників в Україні, були Указ Президента України «Про обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 15 січня 1994 р. № 7/94 [11] та прийнята на його виконання Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок і умови обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів» від 7 червня 1994 р. № 372 [12]. Ці нормативні акти встановлювали механізм дії зазначеного виду страхування на ринку страхових послуг України. Однак Постановою Верховної Ради України «Про страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів» від 28 грудня 1994 р. [13] було зупинено дію Постанови Кабінету Міністрів України № 372 на невизначений строк.

7 березня 1996 р. було прийнято Закон України «Про страхування» [14], що на законодавчому рівні врегулював ринок страхових послуг. На виконання норм цього закону та з метою забезпечення захисту інтересів потерпілих щодо ОСЦПВВНТЗ було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про порядок і умови проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів» від 28 вересня 1996 р. № 1175.

Якісно новим історичним етапом нормативного регулювання обов'язкового страхування відповідальності автовласників в Україні стало прийняття 1 липня 2004 р. Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», що набрав чинності 1 січня 2005 р., – відносили було врегульовано на законодавчому рівні, а регулятивні норми стали спеціальними в правозастосовному значенні щодо положень Цивільного кодексу України та Закону України «Про страхування». Прийняття закону

про ОСЦПВВНТЗ стало результатом не тільки активного законотворчого процесу Верховної Ради України, а й імплементації важливих міжнародних принципів та механізмів до національного законодавства.

Однак за період дії зазначеного Закону стало очевидним, що система цього виду страхування є недосконалою, практичне його застосування виявило певну кількість неузгодженостей та не досить чітко визначених норм, що викликає численні суперечності у відносинах страховиків, страхувальників і потерпілих. Незважаючи на численні зміни, внесені до цього Закону (10 разів), певні дискусійні аспекти існують і нині. Важливими для цивільно-правового регулювання такого виду відносин були реформи, запроваджені законами України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху» від 24 вересня 2008 р., «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дорожньо-транспортних пригод та виплати страхового відшкодування» від 17 лютого 2011 р., «Про внесення змін до деяких законів України щодо обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 5 липня 2012 р. Останні зміни набрали чинності 5 лютого 2013 р.

Питання щодо періодизації становлення ОСЦПВВНТЗ в Україні в юридичній науці розглядалися, хоча й в аспекті договірних відносин цього виду страхування. Так, О. О. Кульчій виділяв п'ять етапів становлення обов'язкового договірного страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів в Україні, що відображають прийняття окремих нормативно-правових актів і зосереджені на відображенні історії нормотворчої роботи органів виконавчої та законодавчої влади [15].

На нашу думку, з огляду на співвідношення юридичної сили нормативно-правових актів, що регулювали відносини

ОСЦПВВНТЗ, можна виділити два головні етапи нормотворення, які відповідно можна покласти в основу періодизації розвитку ОСЦПВВНТЗ:

1. Підзаконне нормотворення. Етап нормативно-правового регулювання відносин ОСЦПВВНТЗ на рівні підзаконних актів. Цей період тривав від прийняття Указу Президента України від 15 січня 1994 р. № 7/94 та Постанови Кабінету Міністрів України від 7 червня 1994 р. № 372 до прийняття й набуття чинності Законом України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів».

2. Законодавче нормотворення. Етап нормативно-правового регулювання відносин ОСЦПВВНТЗ на рівні закону, що починається з часу набуття чинності Законом України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» і триває донині.

Зазначені етапи відображають значення нормативних актів для правозастосовної практики – положення Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» стали положеннями спеціального закону щодо загальних норм цивільного законодавства, що регулюють відносини страхування в Україні.

Підґрунтям інституту страхування, його природні джерела містяться ще в пам'ятках писаного права Стародавнього світу, проте не можна заперечувати й існування окремих суспільно-історичних типів страхування в чистому вигляді, що якісно змінювалися на певному історичному етапі. Впровадження ОСЦПВВНТЗ є гармонічним продовженням розвитку страхування, вимогою свого часу, зумовленого винаходом, інтенсивним виробництвом та експлуатацією автомобільного транспорту. Тривалий процес становлення в Україні ОСЦПВВНТЗ можна умовно поділити на два головні етапи, які відображають юридичну силу норм, що регулювали та

регулюють цей вид страхування, – від підзаконного нормотворення до врегулювання відносин положеннями спеціального щодо норм Цивільного кодексу України та Закону України «Про страхування» Закону України «Про обов’язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів». Процес нормативно-правового регулювання на сьогодні можна вважати незавершеним, таким, що потребує якісних змін.

Під час подальшої роботи доцільними будуть дослідження, спрямовані на конкретизацію та узагальнення періодизації нормативно-правового регулювання інституту ОСЦПВНТЗ та страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів загалом, у тому числі в контексті офіційного включення України до складу членів Міжнародної системи страхування «Зелена картка». Доцільним, на нашу думку, також є розроблення обґрунтованих пропозицій щодо внесення змін до спеціальних нормативно-правових актів, спрямованих на узгодження національного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про обов’язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів : Закон України від 1 лип. 2004 р. № 1961-I // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 1. – Ст. 1.
2. Райхер В. К. Общественно-исторические типы страхования / В. К. Райхер. – М. ; Л. : Изд-во Акад. наук СССР в Ленинграде, 1947. – 283 с.
3. Мних М. В. Страхування в Україні: сучасна теорія і практика : [моногр.] / М. В. Мних. – К. : Знання України, 2006. – 284 с.
4. Сборник Законов царя Хаммурапи // Источники права. – Вып. 1 – Тольятти : ИИП «Акцент», 1996. – 56 с.
5. Сива Т. В. Історія страхування : [підруч.] / Т. В. Сива, С. І. Кубів ; ред. С. К. Реверчук. – К. : Знання, 2005. – 214 с.

6. Яременко В. Правда Руська / В. Яременко // Тисяча років української суспільно-політичної думки. – у 9 т. – К., 2001. – Т. 1. – С. 173–185.

7. Страховий портфель: Книга підприємця. Книга страховика. Книга страхового менеджера / под ред. Ю. Б. Рубина, В. И. Солдаткина. – М. : СОМИНТЕК, 1994. – 628 с.

8. Денисова И. П. Страхование : [учеб. пособие] / И. П. Денисова. – М. : ИКЦ «МарТ», 2003. – 288 с.

9. Страхование от А до Я: книга для страхователя / под ред. Л. И. Корчевской, К. Е. Турбиной. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 470 с.

10. Про страхування : декрет Кабінету Міністрів України від 10 трав. 1993 р. № 47–93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 29. – Ст. 320.

11. Про обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників наземних транспортних засобів : Указ Президента України від 15 січ. 1994 р. № 7/94 // Урядовий кур'єр. – 1994. – № 11–12.

12. Про затвердження Положення про порядок і умови обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів : Постанова Кабінету Міністрів України від 7 черв. 1994 р. № 372 // Зібрання постанов Уряду України. – 1994. – № 10 – Ст. 238.

13. Про страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів : Постанова Верховної Ради України від 28 груд. 1994 р. № 333/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 1. – Ст. 7.

14. Про страхування : Закон України від 7 берез. 1996 р. № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78.

15. Кульчий О. О. Становлення обов'язкового договірного страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів в Україні / О. О. Кульчий // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 3. – С. 133–173.

Титко Анна Василівна –
науковий співробітник відділу
організації науково-дослідної
роботи Національної академії
внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИМОГ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ПРАЦІВНИКАМИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Охарактеризовано ст. 172–6 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Про порушення вимог фінансового контролю» в контексті адміністративного аспекту. Здійснено спробу роз'яснення вимог фінансового контролю відносно суб'єкта адміністративної корупційної відповідальності та членів його сім'ї.

Ключові слова: фінансовий контроль; вимоги фінансового контролю; об'єкт фінансового контролю; суб'єкт відповідальності; фінансова декларація.

Охарактеризирована ст. 172–6 Кодекса Украины об административных правонарушениях «О нарушении требований финансового контроля» в контексте административного аспекта. Предпринята попытка разъяснения требования финансового контроля в отношении субъекта административной коррупционной ответственности и членов его семьи.

Ключевые слова: финансовый контроль; требования финансового контроля; объект финансового контроля; субъект ответственности; финансовая декларация.

This characteristic century. 172–6 of the Code of Ukraine on Administrative Offences «violations of financial control» in the

context of the administrative aspect. An attempt to clarify the requirements with respect to financial control subjects of administrative corruption and responsibility of his family.

This article covers the main aspects of administrative responsibility for administrative corruption offenses in violation of financial control by the police. Emphasized on the need of harmonization national legislation and European standards. In the light of the adopting Law of Ukraine «About Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine regarding liability for corruption offenses», which amended in the Code of Ukraine about Administrative Offences, entering into the legal field Chapter 13–A, «Administrative corruption offenses», which, in its turn nowadays is quite problematic in the area of enforcement.

The necessity of consideration of Article 172–6 of the Code of Ukraine about Administrative Offences «Violation of financial control», because there is an increased focus on maintaining disclosure statements of public officials who are representatives the state apparatus, which also include law enforcement officers. Specificity is position of police as persons which are carriers of double liability. Administrative corruption offenses should be modified in the context of reforming a number of laws in the light of European legislation. And also create a new mechanism of regulation of administrative and legal relations in the context of dualism subject of law enforcement officers.

In this article proposed to make changes in the Article 172–6 of the Code of Ukraine about Administrative Offences in part of regarding sanctions as confiscation and give a detailed explanation of «family» and «close relatives», standardize financial declaration in accordance with corruption legislation of Ukraine.

Following consideration was provedd is crepancy and inconsistency of a number of legal acts that regulate financial control in administrative and legal sphere.

There are the examples of deficiencies that exist and the need of improve harmonization of Ukrainian administrative law.

Keywords: financial control; requirements for financial control; object of financial control; subject of responsibility; financial statement.

З сьогодні особливо актуальною є проблема створення досконалого механізму боротьби з корупційними правопорушеннями в системі державного правління загалом та правоохоронних органів зокрема. Прийняття та ратифікація низки документів щодо врегулювання процесу боротьби з цим негативним явищем не достатньо відображені в механізмі практичного застосування. Підґрунтям боротьби з корупцією стали Національна антикорупційна стратегія на 2011–2015 рр., схвалена Указом Президента України від 21 жовтня 2011 р., та Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції». Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 7 квітня 2011 р. було внесено зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП), зокрема, введено до правового поля гл. 13–А «Адміністративні корупційні правопорушення», що нині залишається досить проблемним аспектом у сфері правозастосування. На особливу увагу заслуговує ст. 172–6 КУпАП «Порушення вимог фінансового контролю», що пов'язано з питанням відносно ведення декларації про доходи державних службовців – представників державного апарату.

Метою статті є визначення головних особливостей адміністративної відповідальності за порушення вимог фінансового контролю працівником органів внутрішніх справ.

Вивченню питання фінансового контролю присвятили свої дослідження О. О. Анісімов, О. І. Барановський, В. Т. Білоус, М. В. Васильєва, Е. О. Вознесенський, Л. К. Воронова,

М. П. Кучерявенко, С. В. Мних, Л. А. Савченко, І. П. Устинова, О. П. Пашенко, Н. І. Хімічова, С. О. Шохін, Н. І. Шевченко та ін.

Для детального роз'яснення диспозиції ст. 176–2 визначимо поняття «фінансовий контроль». Державний фінансовий контроль – найважливіша функція управління в будь-якій країні, обов'язкова умова успішного функціонування її фінансово-кредитної системи. Він спрямований на прискорення економічного й соціального розвитку держави, поліпшення якості діяльності всіх галузей суспільного життя [1].

Е. О. Вознесенський визначав фінансовий контроль як одну з форм контролю «рублем» за всіма стадіями розширеного соціалістичного відтворення, що становить важливу ланку державного контролю за виробництвом та розподілом суспільного продукту, використанням матеріальних і грошових засобів, які належать суспільству [2].

На думку Ю. М. Вороніної, фінансовий контроль слід тлумачити як урегульовану правовими нормами діяльність державних органів і органів місцевого самоврядування щодо перевірки формування, розподілу, цільового, ефективного й раціонального використання фінансових ресурсів держави, органів місцевого самоврядування, використання державної та комунальної власності відповідно до чинного законодавства з метою виявлення й попередження недоліків у роботі підконтрольних об'єктів [3].

Н. І. Хімічова визначає фінансовий контроль як контроль за законністю та доцільністю дій у галузі утворення, розподілу та використання грошових фондів держави й муніципальних утворень із метою ефективного соціально-економічного розвитку держави та її регіонів [4, с. 524].

Водночас існує інший підхід до визначення фінансового контролю, зокрема за такими спектрами: окремий вид діяльності органів державного управління; контрольні функції органів державного управління; способи й засоби; сфера

діяльності спеціально уповноважених органів держави; діяльність держави [5].

Державний фінансовий контроль покликаний забезпечувати стабільність економічної безпеки країни. Досягнути цю мету можна шляхом: збільшення доходної частини державного бюджету; економії видаткової частини бюджету; скорочення кількості правопорушень у фінансовій сфері; зниження рівня корупції в державі [6].

Головними нормативними актами, що регулюють державний фінансовий контроль, є Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [7] та Концепція розвитку державного внутрішнього фінансового контролю на період до 2017 р. [8], що стала логічним продовження попередньої Концепції від 2005 р.

У зазначеній Концепції йдеться про те, що внутрішній фінансовий контроль повинен забезпечити законне, економічне, ефективне, результативне та прозоре управління державними фінансами; він має трискладову структуру, що передбачає: внутрішній контроль, внутрішній аудит і взаємну гармонізацію.

Концепція визначає внутрішній контроль як інструмент управління, що дає змогу забезпечити достовірність фінансової, статистичної та управлінської звітності у виконанні встановлених законодавством та керівництвом норм і правил, сприяє попередженню корупційних правопорушень, виробленню механізму боротьби з ними. Таким чином, внутрішній контроль – це управлінський контроль, що забезпечує керівництво ризиками під час безпосереднього здійснення перевірки.

Адаптація національного законодавства до провідного європейського та світового досвіду у сфері внутрішнього фінансового контролю в майбутньому дасть змогу впровадити ефективні методи та прийоми, передусім, під час здійснення попереднього та поточного фінансового контролю.

Контроль як елемент управління є системою, що передбачає: контролюючий суб'єкт, контрольні дії,

підконтрольний об'єкт, предмет контролю. Водночас І. Б. Стефанюк виділяє такі складові: суб'єкт контролю, тобто юридична чи фізична особа, яка спрямовує контрольні дії на власну діяльність або діяльність іншої фізичної чи юридичної особи, які перебувають у навколишньому господарському середовищі; контрольні дії – операції відносно порівняння показників діяльності підконтрольного суб'єкта з певною нормою, що здійснюються суб'єктами контролю з метою виявлення та усунення відхилень від цих норм; об'єкт контролю, тобто фізична чи юридична особа, на певний вид діяльності яких спрямовано контрольні дії; предмет контролю – конкретний вид діяльності підконтрольного суб'єкта, на який контролюючий суб'єкт спрямовує контрольні дії [9].

Розглядаючи ст. 172–6 КУпАП «Порушення вимог фінансового контролю» в контексті категорії осіб – працівників органів внутрішніх справ, суб'єктом контролю слід уважати центральний орган виконавчої влади у сфері охорони економічної безпеки держави. Цікавим залишається той факт, що цим органом може стати Служба фінансових розслідувань, яка концентруватиме функції податкової міліції, підрозділів по боротьбі з контрабандою митної служби, Державної служби по боротьбі з економічною злочинністю, підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю, Департаменту контррозвідувального захисту економіки держави СБУ, Державної фінансової інспекції України [10]. Цей орган повинен передбачати такі блоки: оперативно-розшуковий, слідчо-криміналістичний, інспекторсько-ревізорський, інформаційно-аналітичний. Отже, якщо раніше функції державного фінансового контролю були розпорошені, то на сьогодні їх планують сконцентрувати в діяльності Служби фінансових розслідувань, яка контролюватиме дотримання законодавства у сфері державних закупівель і розтрата державних коштів.

Систему фінансового контролю можна представити в сукупності таких елементів: суб'єкти фінансового контролю, тобто органи й особи, уповноважені перевіряти дотримання вимог у сфері фінансового законодавства; об'єкт контролю – реальна фінансова діяльність учасників щодо реалізації дій, передбачених фінансовим законодавством, що власне й передбачає фінансова діяльність; предмет контролю, тобто встановлені фінансовим законодавством фінансові показники діяльності підконтрольних суб'єктів.

У такому разі фінансовий контроль усвідомлюється як визначальна ланка, адже, відповідно до диспозиції ст. 172–6 КУпАП, серед ключових елементів наявні саме «вимоги фінансового контролю». Тобто фінансовий контроль слід розглядати через призму дотримання працівниками саме органів внутрішніх справ як суб'єктів підвищеного ризику його головних вимог.

Згідно зі статистичними даними відділу з вивчення суспільно-економічних та інших чинників, що сприяють проявам організованої злочинності, а також інформацією спеціально уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції про вжиті в 2013 р. заходи щодо протидії корупції та про осіб, притягнутих до відповідальності за вчинення корупційних правопорушень за ст. 172–6 КУпАП «Порушення вимог фінансового контролю» у 2014 р. було складено 232 протоколи, серед яких 63 – щодо порушення зазначених вимог працівниками прокуратури, 133 – працівниками внутрішніх справ, 25 – працівниками Служби безпеки України, 3 – працівниками податкової міліції. До відповідальності було притягнуто 41 особу з числа працівників органів внутрішніх справ, 38 – Служби безпеки України, 76 – Збройних Сил України, 3 – Державної прикордонної служби України, 6 – Державної митної служби України [11]. Отже, статистика свідчить про високий рівень скоєння такого виду правопорушення.

Головними ознаками об'єктивної сторони цього складу адміністративного корупційного правопорушення є:

неподання або несвоєчасне подання декларації про майно, доходи, витрати й зобов'язання фінансового характеру;

неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про відкриття валютного рахунку в установі банку-нерезидента;

зазначення завідомо недостовірних відомостей у декларації.

Про подання фінансової декларації як головної вимоги в боротьбі з корупцією йдеться в Конвенції ООН проти корупції, де в ч. 5 ст. 8 передбачено необхідність і доцільність запровадження, у належних випадках і згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права, заходів і систем, які зобов'язують державних посадових осіб надавати відповідним органам декларації, *inter alia*, про позаслужбову діяльність, заняття, інвестиції, активи та про суттєві дарунки або прибутки, у зв'язку з якими може виникнути конфлікт інтересів стосовно їхніх функцій як державних посадових осіб [12].

Аналізуючи нормативно-правову базу щодо цього питання, ми помітили вагомий недолік. Так, у ст. 6 «Фінансовий контроль» Закону України «Про боротьбу з корупцією» зазначено такі заходи фінансового контролю [13]:

1) подання декларації про майно, доходи, витрати й зобов'язання фінансового характеру;

2) оприлюднення відомостей, зазначених у декларації про майно, доходи, витрати й зобов'язання фінансового характеру;

3) повідомлення про відкриття валютного рахунку в установі банку-нерезидента.

Водночас у чинному Законі України «Про засади запобігання та протидії корупції» в ст. 12 «Фінансовий контроль» йдеться лише про заповнення фінансової декларації [14]. Таку вимогу, як оприлюднення інформації, зазначеної в декларації, та повідомлення про відкриття рахунку в установі банку-нерезидента ми знаходимо в положеннях КУАП.

Аналізуючи зазначену статтю, не можна не помітити прогалину, пов'язану з вибірковістю положень статті КУпАП. Так, суб'єктами відповідальності за порушення вимог фінансового контролю, відповідно до ст. 172–6 КУпАП, є тільки особи, зазначені в п. 1, пп. «а» п. 2 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції», тобто особи, які претендують на зайняття посади, зазначеної в п. 1, підпункті «а» п. 2 ч. 1 ст. 4 Закону, не є суб'єктом відповідальності за цією статтею КУпАП, хоча відповідальність цих осіб передбачено ч. 5 ст. 12 Закону. У цьому разі важливу роль відіграє часовий проміжок, який фактично визначає, хто підпадає під дію вищезазначеної статті. Таким чином, до цих осіб належать особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування й особи, які прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, – посадові особи юридичних осіб публічного права.

Оскільки ми розглядаємо в якості суб'єкта адміністративної відповідальності працівника органів внутрішніх справ, то акцентуємо увагу на дуалізмі правового статусу цієї особи: одночасно він поєднує загальні та спеціальні ознаки.

Іншим ключовим моментом положення цієї статті є об'єкти декларування, які суб'єкт адміністративної відповідальності зобов'язаний зазначати у власній декларації.

Об'єктом фінансового контролю, передбаченого ст. 12 Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції», є майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру. Доходами є: заробітна плата, інші виплати та винагороди, нараховані (виплачені) декларанту відповідно до умов трудового або цивільно-правового договору; дохід від викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики зі спорту; авторська винагорода, інші доходи від реалізації майнових прав інтелектуальної власності; дивіденди, проценти; матеріальна

допомога; дарунки, призи, виграші; допомога по безробіттю; аліменти; спадщина; страхові виплати, страхові відшкодування, викупні суми та пенсійні виплати; дохід від відчуження рухомого та нерухомого майна; дохід від провадження підприємницької та незалежної професійної діяльності; дохід від відчуження цінних паперів та корпоративних прав; дохід від передачі в оренду майна тощо. До майна належать: нерухоме майно, що перебуває у власності, в оренді чи на іншому праві користування декларанта і членів його сім'ї, земельні ділянки; житлові будинки; квартири; садовий (дачний) будинок; гаражі; нерухоме майно, транспортні засоби, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування декларанта і членів його сім'ї; про вклади у банках, цінні папери та інші активи, що перебувають у власності декларанта і членів його сім'ї.

Витрати можуть бути: на утримання нерухомого майна, транспортних засобів декларанта, на придбання таких активів, як сума коштів на рахунках у банках та інших фінансових установах; номінальна вартість цінних паперів; розмір внесків до статутного капіталу товариства, підприємства, організації, добровільне страхування; недержавне пенсійне забезпечення; утримання зазначеного в декларації нерухомого майна, транспортних засобів й активів; погашення основної суми позики; погашення суми процентів за позикою.

Майно, доходи, витрати й зобов'язання фінансового характеру, які належать не декларантові чи членам його сім'ї, а близьким особам декларанта, декларуванню не підлягають. Дискусійним залишається питання, кого слід уважати членами сім'ї та близькими особами, оскільки на сьогодні немає відповідного законодавчого закріплення. До близьких осіб належать чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно

проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки з декларантом, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

Водночас члени сім'ї – це особи, які перебувають у шлюбі, їхні діти, особи, які перебувають під опікою та піклуванням, інші особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі. Відсутність хоча б однієї з цих ознак виключає особу з переліку членів сім'ї [15, с. 256].

Керуючись положеннями рішення Конституційного Суду України від 3 червня 1999 р. № 5-рп/99 щодо визначення категорії осіб, які входять до складу «членів сімей військовослужбовця», згідно з п. 6 ст. 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», зазначеними особами є такі, що перебувають у правовідносинах, природу яких визначено:

кровними (родинними) зв'язками або шлюбними відносинами;

постійним проживанням із військовослужбовцем;

веденням із ним спільного господарства.

Крім цього, діти є членами сім'ї незалежно від того, чи є це діти будь-кого з подружжя, спільні або усиновлені, народжені в шлюбі або позашлюбні.

Членами сім'ї військовослужбовця можуть бути визнані й інші особи за умов постійного проживання разом із суб'єктом, тобто не лише його (її) близькі родичі (рідні брати, сестри, онуки, дід, баба), а й інші родичі або особи, які не перебувають у безпосередніх родинних зв'язках (неповнорідні брати, сестри; зять, невістка; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки та ін.) [16].

Фактично поняття «близькі особи» вміщує категорію «члени сім'ї», відрізняючись лише вищезазначеними обов'язками

ознаками. Тому під час заповнення декларації суб'єкт контролю на власний розсуд зможе тлумачити положення.

Досить часто цю нечіткість положення використовують задля приховування майна. Оформляючи його на власних родичів, декларант підвищує латентність цього адміністративного правопорушення.

Розглядаючи об'єктивну сторону ст. 172–6 КУпАП, не можна не зауважити, що важливою обов'язковою ознакою є термін подання фінансової декларації, оскільки ч. 1, 2 цієї статті, маючи конструкцію «несвоєчасне подання декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру та несвоєчасне повідомлення про відкриття валютного рахунку в установі банку-нерезидента» визначають фактично термін, який і передбачає можливість настання адміністративної відповідальності. Загальним строком є період подання декларації з 1 січня до 1 квітня щорічно. Спеціальні строки до 31 грудня встановлюються з огляду на такі причини: не мали можливості подати декларацію через перебування у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами або для догляду за дитиною; через тимчасову непрацездатність; перебування за межами України, під вартою. Водночас особи, які з вищезазначених причин ще й звільняються з місця роботи, подають декларацію до розірвання трудового договору.

Зважаючи на вищевикладене, пропонуємо внести відповідні зміни до ст. 172–6 КУпАП у частині «суб'єктом правопорушень за цією статтею є особи, які, відповідно до ч. 1, 5 ст. 12 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», зобов'язані подавати декларацію про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру».

Отже, існує низка недоліків, пов'язаних із дією ст. 172–6 «Порушення вимог фінансового контролю» КУпАП з огляду на функціонування Податкового кодексу України, законів України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», «Про засади запобігання і протидії корупції».

Так, залишається невирішеним питання відносно майна, що належить членам сім'ї та яке підлягає декларуванню, визначення осіб, яких вважають близькими особами. Фактично залишаючись тотожними поняттями, ці дві категорії («члени сім'ї» та «близькі особи») в Законі зазначені, проте нормативного розмежування між ними не існує. Така прогалина створює можливості для приховування нерухомого та рухомого майна, коштів, готівкових рахунків, інших активів.

Крім цього, невизначеним є перелік членів сім'ї для заповнення декларації. Ґрунтуючись на рішенні Конституційного Суду України та думках учених, ми пропонуємо до складу членів сім'ї декларанта включити таких осіб: батьки, дружина, чоловік, діти, рідні брати й сестри, дід, баба, внуки – незалежно від того, чи проживають вони разом зі службовою особою, чи пов'язані з нею спільним побутом, чи мають взаємні права й обов'язки, а також діти, які перебувають під опікою чи піклуванням. Слід розмежувати поняття «близькі родичі» та «члени сім'ї» декларанта через встановлення ступеня кровних зв'язків зі службовою особою та обов'язковості спільного побуту, виключивши поняття близьких осіб для усунення можливості законодавчої плутанини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Экономическая энциклопедия : в 3 т. – Т. 3. – К. : Вид. центр «Академія», 2002. – 952 с.
2. Вознесенский Э. А. Дискуссионные вопросы теории социалистических финансов / Э. А. Вознесенский. – М. : Изд-во МГУ, 1969. – 158 с.
3. Воронін Ю. М. Державний фінансовий контроль: питання теорії і практики / Ю. М. Воронін. – М., 2005. – 431 с.
4. Финансовое право : [учеб.] / отв. ред. Н. И. Химичева. – [3-е изд., перераб. и доп]. – М. : Юрист, 2004. – 749 с.

5. Телепнева А. В. Финансовый контроль как функция государства / А. В. Телепнева // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2008. – № 2. – С. 55.

6. Симоненко В. К. Основи єдиної системи державного фінансового контролю в Україні (макроекономічний аспект) / Симоненко В., Барановський О., Петренко П. – К. : Знання України, 2006. – 280 с.

7. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 26 січ. 1993 р. № 2939-XII – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.

8. Про схвалення Концепції розвитку державного внутрішнього фінансового контролю на період до 2017 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 трав. 2005 р. № 158-р.

9. Стефанюк І. Б. Використання контролінгу в національній системі державного фінансового контролю / І. Б. Стефанюк // Фінанси України. – 2005. – № 10. – С. 142–150.

10. Про основи запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями [Електронний ресурс] : проект Закону України від 8 серп. 2014 р. № 4449а. – Режим доступу :

http://search.ligazakon.ua/l_doc2.n.html.

11. Інформація спеціально уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції про вжиті у 2013 році заходи щодо протидії корупції та про осіб, притягнутих до відповідальності за вчинення корупційних правопорушень [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.guboz.gov.ua/newsarchive/2014/index.html>.

12. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовт. 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.

13. Про боротьбу з корупцією [Електронний ресурс] : Закон України від 5 жовт. 1995 р. № 356/95-ВР. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/>.

14. Про засади запобігання та протидії корупції [Електронний ресурс] : Закону України від 7 квіт. 2011 р. № 3206-VI – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>.

15. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» / М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2011. – 424 с.

16. Рішення Конституційного Суду України від 3 черв. 1999 р. № 5-рп/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.ccu.gov.ua/uk/>.

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ

Гора Ігор Юрійович –
здобувач кафедри юридичної
психології Національної академії
внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНОГЕННИХ ОЗНАК І ВЛАСТИВОСТЕЙ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ ІЗ МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ

Розкрито психологічну характеристику криміногенних ознак і властивостей злочинів, учинених із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Здійснено аналіз головних показників кримінологічної характеристики певного виду злочинів (рівня, структури, динаміки). Запропоновано типологію потенційних жертв протиправних діянь на ґрунті расової та національної нетерпимості.

Ключові слова: ксенофобія; расова нетерпимість; національна нетерпимість; релігійна нетерпимість; толерантність; масова свідомість.

Раскрыта психологическая характеристика криминальных признаков и свойств преступлений, совершенных по мотивам расовой, национальной или религиозной нетерпимости. Осуществлен анализ основных показателей криминалогической характеристики определенного вида преступлений (уровня, структуры, динамики). Предложена типология потенциальных

жертв противоправных действий на почве расовой и национальной нетерпимости.

Ключевые слова: ксенофобия; расовая нетерпимость; национальная нетерпимость; религиозная нетерпимость; толерантность; массовое сознание.

The article deals with the psychological characteristics of criminogenic characteristics and properties of crimes committed with racial, national or religious intolerance.

The analysis of the main indicators of criminological characteristics of a particular type of crime (level, structure, dynamics). Indicated that racial, national or religious intolerance means any distinction, exclusion, restriction or preference based on beliefs about the necessity of nullifying or impairing the rights of others (different) races, ethnicities or religions. The difference is the mentality of differing religious and racial groups and explains, in our view, the origins of socially dangerous and illegal phenomena in the interaction of these entities.

Basic, in our opinion, the reasons for crimes committed with a racial, national or religious intolerance. It is noted that the causal relationship between the different races and religions and mutual intolerance is an objective difference worldview that creates the image of «the other», ie enemy in the perception of each other (enemy life, health, culture, traditions, etc.). A typology of potential victims of unlawful acts of racial and ethnic intolerance.

Keywords: xenophobia; racial intolerance; ethnic intolerance; religious intolerance; tolerance; the mass consciousness.

Ознайомлення з теоретичними та науково-практичними публікаціями, присвяченими проблемам попередження тих чи інших видів злочинів, свідчить, що викладенню відповідних пропозицій і рекомендацій завжди передуює опис кримінологічної характеристики певного виду злочинів або злочинності. Така характеристика передбачає, перш за все,

оцінку злочинності загалом та злочинності як явища, що має певні закономірності й тенденції [1, с. 12]. Цілком логічним є те, що головними показниками кримінологічної характеристики певного виду злочинів вважають рівень, структуру та динаміку.

Рівень – кількісна характеристика злочинності в конкретно взятій державі (регіоні, районі, місті) за певний проміжок часу, що передбачає кількість учинених злочинів, кількість осіб, які їх учинили (абсолютні показники), а також коефіцієнти злочинності (відносні показники). *Структура* злочинності – її якісна характеристика, що є часткою (питомою вагою) і співвідношенням різних кримінологічних груп, видів злочинів у їх загальній кількості за певний проміжок часу на певній території. *Динаміка* – кількісний показник становлення й розвитку певного виду чи типу злочинності, а також подальшого його прогнозування.

Науковці зазначають [2–4], що *расова, національна чи релігійна нетерпимість* означає будь-яке розрізнення, виняток, обмеження або перевагу, засновані на переконаннях щодо необхідності знищення або применшення прав представників інших (інакших) рас, етносів чи релігій. На нашу думку, це одне з головних протиріч, що існують упродовж історії людства та породжують безліч конфліктів.

Згідно зі статистичними даними за 2012 р., на Землі християнами є 2 млрд осіб (33 % населення), іслам сповідують 1,188 млрд (19,6 %), індуїзм – 811,3 млн (13,4%), буддизм – 360 млн (5,9 %), етнічні релігії – 228,4 млн (3,8 %), іудаїзм – 14,4 млн (0,2 %), невіруючих – 641 млн та атеїстів – 220 млн осіб [5, с. 117].

Расових відтінків набагато більше. Дослідники пропонують наступний перелік расових груп [6]: австралійська, альпійська, американська, арійська, арменоїдна, атлант-балтійська, балканокавказька, біломорсько-балтійська, динарська, євразійська, європеїдна, індо-середземноморська, кавказька, лапоноїдна, монголоїдна, негроїдна, ферганська, передньоазійська, північна

(нордійська), сибірська, середземноморська, середньоєвропейська, уральська, центральноазійська, центральноєвропейська, екваторіальна (негро-австралоїдна), ефіопська, південносибірська.

Через такий багатоманітний характер рас, у подальшому міжрасові відносини ми будемо іменувати також міжетнічними. Адже навіть експерти в расових питаннях не завжди мають змогу помічати відмінності між близькими одна до одної раси, й нетерпимість між народами тут можна означити саме як етнічну. Водночас учені виділяють головні раси, що об'єднують вищезазначені змішані типи.

Об'єднані показники расового розподілу населення планети є такими: європеїдна – 42,9 %, монголоїдна – 19,1 %, негроїдна – близько 7 %. Інші – представлені змішаними та проміжними расовими групами: ефіопи, малагасійці, меланезійці, метиси, мулати [7, с. 91]. Це фізичне расове різнобарв'я супроводжується й ментальними відмінностями його носіїв. Ментальність – це сукупність установок свідомості, звичок мислення, схильностей сприйняття, поведінки й повсякденних вірувань індивіда або соціальної групи. Вона формується залежно від культури, традицій, соціальних структур.

Відмінність менталітету співіснування різних релігійних, расових груп і пояснює, на нашу думку, витоки суспільно небезпечних та протиправних явищ у взаємодії цих суб'єктів. Тобто історичні передумови причинного зв'язку між діями або бездіяльністю й фактом взаємної шкоди членів цих груп – взаємна нетерпимість щодо зазначених відмінностей. Причинний зв'язок між представниками різних рас і релігій та взаємною нетерпимістю полягає в об'єктивній різниці світосприйняття, що породжує образ «іншого», тобто ворога в сприйнятті один одного (ворога життя, здоров'я, культури, традицій тощо). Ці процеси, на думку дослідників, існують поза людською свідомістю й не залежать від неї [8–9], а отже, за своєю сутністю є ірраціональними.

Ми погоджуємося з М. В. Ломоносовим стосовно того, що всі явища в природі та суспільстві взаємопов'язані й взаємообумовлені [10, с. 240]. З огляду на це, *юридико-психологічні чинники вчинення злочинів із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості* – це міжрасова, міжнаціональна та міжрелігійна ворожість; історично сформовані ворожі стосунки між певними етносами та релігіями, що передаються від одного покоління до іншого. Завдяки цьому вони стають феноменами масової свідомості та набувають позасвідомого характеру.

На нашу думку, головними причинами цього негативного явища є:

недостатній рівень толерантного національного виховання в освітніх навчальних закладах: школах, середніх спеціальних навчальних закладах і ВНЗ;

відсутність контролю з боку держави за діяльністю різних політичних рухів екстремістської національної спрямованості або навіть спрямування державної політики в напрямі підбурювання расової, національної чи релігійної ворожнечі;

недоліки в освіченості певних етнічних та релігійних груп.

Узагальненим поясненням такої ситуації слід уважати економічні, соціально-психологічні, етичні та інші чинники, що породжують і загострюють такі конфлікти, сприяючи переведенню їх у площину суспільно небезпечних і протиправних явищ.

Уважаємо, що підґрунтям юридико-психологічних чинників учинення злочинів із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є *геополітичні та географічні чинники*. У цьому сенсі статус нашої країни (майже в центрі євразійського континенту) особливо проблемний: вона є транзитним вектором у міграції представників багатьох народів до країн Європи. Таке міграційне, навіть за умов тимчасовості, різноманіття створює простір для міжетнічних та міжконфесійних (різні раси й етноси зазвичай мають різні релігії) конфліктів.

Водночас досить толерантна міграційна політика нашої держави може, на нашу думку, мати певні негативні наслідки для її громадян, які в умовах наявної економічної нестабільності часто втрачають соціальні надії та орієнтації. Відповідно, не маючи очікуваних державних гарантій особистого добробуту, значні групи населення стикаються з конкуренцією на ринку праці та нав'язуванням соціокультурних стереотипів «чужинцями». Це створює соціальну напруженість, поглиблену невизначеністю життєвих перспектив: навчання; працевлаштування; різким майновим розшаруванням в суспільстві; невідповідністю між інформаційною картиною соціуму, створеною політиками й ЗМІ, та реальністю.

Це сприяє формуванню готовності до *подолання такої напруженості шляхом встановлення «винуватих»*, якими, як відомо із соціальної психології, найчастіше стають «Вони» – представники інших рас, етносів і релігій. Особливо вразливою в цьому сенсі є молодь через особливості сенситивного до чужих впливів розуму юних осіб: характерне для молоді групове проведення часу та наслідування лідерів створює небезпеку зловживань із боку останніх через можливу керованість їх поведінки екстремістськими політичними мотивами.

Не менш важливою передумовою, на нашу думку, є *слабкий або відсутній соціальний контроль за середовищем представників інших рас, етносів та релігій*, що проживають на території нашої країни: нетерпимість може бути притаманна як громадянам приймаючої країни, так і новим членам суспільства, які більшою чи меншою мірою прагнуть у ньому адаптуватися. При цьому важливим аспектом слід уважати активізацію діяльності щодо *виявлення нелегальних іммігрантів*, які стали безпритульними, повіями, жебраками чи ведуть інший антисуспільний спосіб життя. Зусиллями окремих благодійних організацій таку ситуацію змінити неможливо.

Слід зазначити, що расизм і злочини на ґрунті ксенофобії не були характерними для українського суспільства досить

тривалий час. Один із перших резонансних проявів ксенофобії в Україні датується липнем 2001 р., коли біженця з Руанди було забито на смерть поблизу його помешкання в м. Вінниця, що викликало офіційну стурбованість Верховного Комісару ООН із питань біженців. Цей випадок за часом співпадає із загальним поширенням злочинів, учинених на ґрунті расової, національної та релігійної ворожнечі, що стали відчутною проблемою в країнах постіндустріальної Європи через невирішеність питань у сфері міграційної та національно-культурної політики [11].

Починаючи з середини 2002 р. в українському суспільстві спостерігалось підвищення рівня ізоляціонізму та ксенофобії, що супроводжувалися зростанням кількості публікацій із ксенофобськими відтінками. Результати соціологічних досліджень також свідчать про зниження протягом років незалежності питомої ваги психологічно відкритих та схильних до національної толерантності людей, зокрема більш ніж у 3,5 раза.

На думку окремих дослідників, практично половину населення у 2003 р. становили громадяни з ізоляціоністськими настроями, а кількість носіїв ксенофобських настроїв виросла більш ніж учетверо. Водночас експерти Держдепартаменту США оцінювали рівень ксенофобії в Україні як такий, що не перевищує її рівень в інших посттоталітарних країнах. Можливо, це було зумовлено тим, що більшість випадків не мали насильницького характеру, обмежувалися лише словесними образами, зображенням антисемітських графіті та зрідка – актами вандалізму на кладовищах [11].

Більш загрозливі результати ескалації ксенофобських настроїв стали помітними після 2005 р., коли в Україні набули організаційного оформлення угруповання скінхедів. Утворившись як аполітичні групи молоді робочих кварталів, вони згодом почали переслідувати вихідців з Азії, а пізніше – будь-яких представників іншої раси чи нації. Оскільки скінхед-рух об'єднував велику кількість молоді, ним зацікавилися політичні партії, що сповідували неонацистські та расистські

погляди. Так виникло праве крило субкультури скінхедів – «бритоголові» (bonehead), яке створило загони footsoldiers – солдатів вулиці, штурмовиків. Представники цих угруповань не приховують своєї головної мети – розпалювання расової та національної ворожнечі шляхом закликів до насильства.

Найбільш уразливими щодо впливу неонацистської пропаганди бонхедів є підлітки та молоді люди. Їх увагу привертає все нове, яскраве, незвичне, наприклад, книги бонхедів із назвами: «Хуліганський стиль рукопашного бою», «Використовуй те, що під рукою», «Бійка як вона є», що містять поради відносно проведення вуличних бійок, нанесення максимальних поранень супротивникові тощо.

Допускаючи діяльність таких молодіжних угруповань, держава сприяє зростанню екстремізму в молодіжних субкультурах. Боротися потрібно не з наслідками, а з причиною – безконтрольним поширенням радикальних, часто протизаконних чи просто злочинних угруповань.

Аналіз періодичних видань, передусім Інтернет-ресурсів, України дає змогу стверджувати, що організаційно скінхеди здебільшого є повноцінно оформленими групами, адже їм притаманні: схильність до насильства, жорстка внутрішня ієрархія, дисципліна, тенденції до політизації своєї діяльності. На українському просторі найбільш активними та агресивними є ультраправі групи «Патріот України», рух «Біла Влада – Скінхед Спектрум» (White Power – Skinhead Spektrum), українська філія світової екстремістської мережі «Кров і Честь» (Blood & Honour), воєнізована неонацистська секта «Світова Церква Творця Рутенія» (World Church of the Creator Ruthenia, WCOTC). Їх об'єднує загальна ідеологія расизму та націоналізму, яка сповідує перевагу над іншими расами й етносами.

До нападів на іноземців схильні не лише скінхедівські угруповання, а й молодіжні націоналістичні організації, яких підтримують деякі політичні партії. Як і будь-який молодіжний рух, скінхеди та націоналісти не утворюють єдиної організації, а

становлять мережу угруповань зі спільними світоглядом, атрибутикою й способом життя.

Ступінь толерантності/нетолерантності (ксенофобії) населення України стосовно різних етнічних груп є однією з провідних дослідницьких тем, за якими Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) здійснює моніторинг починаючи з 1994 р. Так, у прес-релізі, присвяченому Міжнародному Дню толерантності, який відзначають щорічно 16 листопада, КМІС було представлено дані дослідження за 20 років, у тому числі й 2013 р. Такі опитування було проведено серед дорослого населення України (віком від 18 років), щорічно близько 2000 респондентів.

Рівень толерантності визначається за шкалою соціальної дистанції Богардуса: респондентів запитували, чи погоджуються вони, щоб представники певної етнічної групи були членами їх сімей; якщо ні, то друзями, сусідами, колегами, жителями України, гостями України чи взагалі не слід пускати в Україну. У цьому контексті вважаються толерантними ті, хто погоджується, щоб представники тієї чи іншої етнічної групи проживали в Україні.

Опитування КМІС у лютому 2013 р. показало, що найвищим є рівень толерантності населення України відносно таких етнічних груп: україномовних українців, російськомовних українців (94 %) та росіян (85 %), білорусів (76 %) та євреїв (63 %); найнижчим – до представників чорної раси (тільки 22 % погоджуються, щоб вони жили в Україні). Нижчим за 50 % є толерантність відносно арабів, метисів і мулатів, кримських татар, поляків, румун, молдаван, американців та ін. Особливо нестабільним із тенденцією до погіршення є ставлення до афроамериканців і циган.

Якщо вважати, що найкраще ставлення до етнічної групи характеризується тим, що респондент погоджується, щоб представник цієї групи був членом його родини (це найменша соціальна дистанція – 1 бал), а найгірше ставлення – «не пускав би в Україну» (найбільша дистанція – 7 балів), інші відповіді

(друзі, сусіди, колеги, жителі України, туристи) – від 2 до 6 балів, то середнє арифметичне цих балів може трактуватись як рівень ксенофобії. Згідно з результатами досліджень, проведених КМІС, рівень ксенофобії в Україні постійно зростає з 1994 до 2008 р., у 2009–2011 рр. намітилися ознаки незначної стабілізації ситуації (рівень ксенофобії навіть дещо знизився), з 2012 р. – знову почав зростати.

Користуючись даними інтернет-ресурсів, можемо запропонувати таку типологію потенційних жертв протиправних діянь на ґрунті расової та національної нетерпимості.

1. Мігранти-комерсанти – іноземці, які залишилися в Україні після розпаду СРСР (в'єтнамці, афганці, араби) та змогли знайти свою «нішу» у сфері харчової промисловості, сільського господарства, торгівлі на речових і продовольчих ринках переважно у великих містах (Київ, Одеса, Миколаїв, Харків, Херсон тощо). Частина з них одружилися з місцевими жителями, мають родини та житло; інші – проживають великими групами в найманих квартирах.

2. Мігранти-транзитники – вихідці з бідних країн Африки, Азії, Кавказу та Середньої Азії, що прагнуть до країн Євросоюзу. До цієї категорії належать також біженці з «гарячих точок» – громадяни країн, у яких ведеться війна (зараз це здебільшого вихідці з арабських країн). Бізнесом стосовно переправлення до Європи нелегальних мігрантів, що оцінюється в сотні тисяч доларів, керують міжнародні злочинні угруповання.

3. Мігранти-«раби» – працівники нелегальних підприємств («цехів»), частина з яких заробляють гроші, щоб відправити їх родинам, інші – щоб накопичити суму для нелегального перетину кордону. Частіше такі «цехи» локалізуються навколо великих ринків та спеціалізуються на виготовленні одягу, взуття, на які потім нашивається товарний знак популярного виробника.

Статистичні дані МВС України фіксують чітку тенденцію до зростання кількості злочинів, учинених стосовно іноземців. Упродовж останніх шести років кількість протиправних

посягань, унаслідок яких постраждали громадяни іноземних держав, збільшилася більше, ніж у два рази: з 1256 у 2008 р. до 2805 у 2013 р. (загалом кількість потерпілих збільшилася в 1,3 раза). При цьому кількість потерпілих жінок збільшилася в 2,7 раза (з 278 до 1008), потерпілих неповнолітніх – в 1,9 раза (з 29 до 54).

Структура та динаміка злочинності стосовно іноземних громадян є відображенням загальної структури та динаміки злочинності: питома вага крадіжок становить 45,7–71,1 %; корисливо-насиленницьких злочинів – 10–15 % (упродовж зазначеного періоду ці показники мають тенденцію до зменшення: 15,8, 14,8, 14,5, 10,3, 9,2, 9,3 %); питома вага насильницьких злочинів коливається в межах від 1 до 3 % (умисні вбивства: 2,4, 1,9, 3, 2,9, 1,4, 1 %; тяжкі тілесні ушкодження: 2,3, 2, 2,9, 2,9, 1,2, 1 %; тілесні ушкодження середньої тяжкості: 1,8, 1,8, 2,1, 1,5, 1,3, 1,6 %). Досить часто іноземці стають жертвами шахрайства (3–6 %) та хуліганства (2–5,3 %).

Проте в офіційній статистиці не відображено частини злочинів, учинених винятково з мотивів расової, національної та релігійної ворожнечі. Хоча рівень розкриття злочинів, що вчиняються стосовно іноземних громадян, становить 84 % проти 59,1 % у середньому по державі, проте протягом 2009–2013 рр. було завершено лише 11 кримінальних справ та кримінальних проваджень згідно з п. 14 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу (КК) України, 13 кримінальних справ згідно з ч. 2 ст. 121 КК України, 3 кримінальних справи згідно з ч. 2 ст. 129 КК України, 6 кримінальних справ згідно зі ст. 161 КК України та 8 кримінальних справ згідно зі ст. 300 КК України, загалом 27 – стосуються злочинів проти життя та здоров'я особи, 14 – злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав, свобод людини та громадянина, злочинів проти громадського порядку та моральності [11]. Очевидним є те, що це число не відображає реальної кількості, оскільки за оцінками

незалежних експертів, кількість злочинів, учинених на ґрунті расизму та ксенофобії, становить близько 190 на рік.

Зазначене підтверджується результатами проведеного нами анонімного опитування представників расових і національних меншин, які проживають в Україні. Загалом вибірка представлена 49 особами – студентами й трудовими мігрантами, причому перші погодилися відповідати на наші запитання в режимі Інтернет-контакту (21 особа, усі – чоловіки), другі – в формі нестандартизованого інтерв'ю (28 осіб, з них 18 чоловіків). Незважаючи на недостатню наукову коректність такого методичного підходу, уважаємо, що таким чином нами було з'ясовано ставлення до проблеми расизму та ксенофобії респондентів двох головних типів контингенту – потенційних жертв означеної категорії злочинів.

Отже, усі без винятку респонденти вважають нетерпимість на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі актуальною для України проблемою. Вони оцінюють стан своєї захищеності та власної безпеки стосовно кримінальної агресії як посередній (59,2 %) та недостатній (40,8 %), а ймовірність учинення злочинів стосовно себе чи інших представників етнічних меншин як досить високу. Безперечно, така ймовірність має значення під час оцінювання громадянами власної безпеки стосовно кримінальної агресії та стану своєї захищеності в суспільстві.

Абсолютно захищеним від кримінальної агресії не відчуває себе жоден респондент: 89,8 % із них зазначають, що ставали об'єктом нетерпимості на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі. Така нетерпимість полягала у: висловленні негативних емоцій (89,8 %); словесних образах (77,6 %); небажанні вступати у взаємодію, ігноруванні звертань (61,2 %); застосуванні фізичної сили (30,6 %); учиненні правопорушень (22,4 %); учиненні злочинів (16,3 %).

На думку опитаних, відносно представників етнічних груп учиняють переважно: хуліганство (67,3 %), нанесення тілесних

ушкоджень (59,2 %), вимагання (55,1 %), крадіжки (42,9 %), грабежі та розбої (38,8 %); із меншою частотою – нанесення тяжких тілесних ушкоджень (24,5 %) та вбивства (18,4 %). Водночас може бути вчинено і будь-який інший злочин (67,3 %).

Практично всі респонденти зазначають, що потенційна небезпека кримінальної агресії переслідує їх майже постійно й цим обмежує відчуття свободи. Кримінальна агресія на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості може бути наявною в місцях масового відпочинку (22,4 %), у місцях масового скупчення громадян (16,3 %), на вулиці (16,3 %), у магазинах та закладах громадського харчування (10,2 %), за місцем проживання (10,2 %), на території навчальних закладів (4,1 %) та в будь-якому місці (20,4 %).

За результатами опитування, лише 24,5 % громадян цілком влаштовує існуючий рівень кримінально-правового захисту. Більшість респондентів не вважають існуючий рівень кримінально-правової захищеності представників етнічних меншин достатнім: як задовільний його оцінили 63,3 %, як незадовільний – 30,6 %. При цьому рівень латентності злочинів, учинених із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, вони оцінюють як досить високий (30,6 %) або ж переконані, що про такі злочини, якщо вони вчинені в умовах неочевидності, лише в поодиноких випадках стає відомо правоохоронним органам (30,6 %), а потерпілі взагалі не звертаються до правоохоронних органів (14,3 %). Зазначене дає змогу стверджувати, що рівень латентності категорії злочинів, яку ми досліджуємо, становить приблизно 1/5, тобто є високим.

Отже, расова, національна чи релігійна нетерпимість означає будь-яке розрізнення, виняток, обмеження або перевагу, що ґрунтуються на переконаннях відносно необхідності знищення або применшення прав представників інших (інакших) рас, етносів чи релігій. Витоками суспільно небезпечних і протиправних явищ у взаємодії цих суб'єктів є

різниця менталітету співіснування та взаємна нетерпимість щодо означених відмінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Курашвили А. А. Криминологические проблемы борьбы органов внутренних дел с грабежами и разбоями : [учеб. пособие] / А. А. Курашвили. – М.: МВШМ МВД СССР, 1990. – 58 с.
2. Авдеев В. Б. Раса и этнос / В. Б. Авдеев, А. Н. Севастьянов. – М. : Книжный мир, 2008. – 155 с.
3. Волошин В. В. Епістемологія релігії: онтологічні припущення, ключові концепти, пізнавальні стратегії / В. В. Волошин. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 446 с.
4. Докаш В. І. Феномен релігії у творах античних і середньовічних мислителів / В. І. Докаш ; [за ред. В. О. Балуха]. – Чернівці : Рута, 2012. – 303 с.
5. Докаш В. І. Психологія релігії / В. І. Докаш. – Чернівці : Рута, 2012. – 463 с.
6. Суковатая В. А. Философия Другого в XX веке: раса, нация, гендер : дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.04 / Суковатая Виктория Анатольевна. – Харьков, 2009. – 435 с.
7. Мельник І. Г. Основи демографії : навч.-метод. посіб. для студ. спец. «Психологія» / І. Г. Мельник. – Луганськ : ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2013. – 126 с.
8. Кобрисенко Д. О. Динаміка «образу Я» в процесі ідентифікації особи з політичною партією як референтною спільнотою : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.11 «Політична психологія» / Д. О. Кобрисенко. – К., 2013. – 16 с.
9. Луценко М. Ю. Фрустрація потреби у власності як чинник деформування ціннісно-смислової сфери молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук :

спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / М. Ю. Луценко. – К., 2013. – 18 с.

10. Ломоносов М. В. Избранные произведения / М. В. Ломоносов. – М. : Наука, 1986. – 560 с.

11. Статистика сообщений о жертвах нападений на почве ненависти в Украине. 2006–2011 гг. (по состоянию на 12 авг. 2011 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://noborders.org.ua/ru/poleznye-dokumenty/analitika/statystykasoobschenyj-o-zhertvah-napadenyj-na-pochve-nenavysty-v-ukrayne-2006-%e2%80%932011-hh>.

Василинчук Віктор Іванович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри спеціальної техніки та оперативно-розшукового документування навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та кримінальної міліції Національної академії внутрішніх справ;

Дубина Владислав Іванович – заступник директора Департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми МВС України

ВЗАЄМОДІЯ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ МВС УКРАЇНИ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ У СФЕРІ БОРЬОТБИ ЗІ ЗЛОЧИНАМИ, ПОВ'ЯЗАНИМИ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ

Розкрито особливості взаємодії підрозділів по боротьбі зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Міністерства внутрішніх справ України з правоохоронними органами іноземних держав і міжнародними організаціями у сфері вирішення питань щодо протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із торгівлею людьми.

Ключові слова: злочини, пов'язані з торгівлею людьми; взаємодія; оперативні підрозділи МВС України; правоохоронні органи іноземних держав; оперативно значима інформація.

Раскрыты особенности взаимодействия подразделений по борьбе с преступлениями, связанными с торговлей людьми,

Министерства внутренних дел Украины с правоохранительными органами зарубежных стран и международных организаций в области решения вопросов относительно противодействия уголовным правонарушениям, связанным с торговлей людьми.

Ключевые слова: преступления, связанные с торговлей людьми; взаимодействие; оперативные подразделения МВД Украины; правоохранительные органы иностранных государств; оперативно значимая информация.

In this article authors revealed features of interaction units to combat crimes related to human trafficking, Ministry of interior of Ukraine with law enforcement authorities of other countries and international organizations in resolve issues countering criminal offenses related to human trafficking.

In this article specified that, main part of victims of human trafficking move by traffickers from Ukraine to foreign states Україну, where victims exploited.

In view of transnational character of «modern slavery», success criminal prosecution of traffickers Ukrainian law enforcements is largely dependns on the qulity of thair cooperation with law enforcements of the countries through which hosts international channels.

In accordance with requirements of the order MIA Ukraine from 29 november 2013 №1167, which were approved changes to Regulations on the Department for Combating crimes related to human trafficking, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the main functions of this department include: cooperation with law enforcement authorities of foreign states and international organizations in matters of combating criminal offences related trafficking.

Depending. on the subjects of involved in international cooperation, it is divided into: a) global; b) Regional; c) departmental; d) and is implemented through «liaison officers»; d) personal contact workers or international organizations.

One of the important form of interaction is exchange of significant operational information such as is present in most types of international cooperation, which is classified into formal and informal. One of the important areas of international cooperation between law enforcement agencies of Ukraine in combating human trafficking is the interaction within the international legal aid in criminal proceedings in this category.

Keywords: crimes related to human trafficking; Interaction; operational units Internal Affairs of Ukraine; law enforcement agencies of foreign states; significant operational information.

За визначення напрямку проведення заходів щодо виявлення та припинення торгівлі людьми значно впливають такі фактори, як вид експлуатації постраждалих і географія вчинення злочину.

Більшість жертв торгівлі людьми переміщують торгівці з України до іноземних держав, у яких постраждалих піддають експлуатації. Іншими словами, на території нашої держави відбувається лише частина об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, як правило, вербування осіб, підготовка їх до переміщення та переміщення як таке, а за кордоном уже здійснюється інша частина об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення – експлуатація людини. Тому значний обсяг оперативної інформації, відомостей про учасників організованої групи торгівців людьми, постраждалих, сліди кримінального правопорушення міститься за територією України.

Таке становище вимагає проведення перевірки інформації, оперативно-розшукових заходів і слідчих (розшукових) дій правоохоронними органами іноземних держав у межах міжнародного співробітництва.

Зважаючи на транснаціональний характер «сучасного рабства», успіх кримінального переслідування торгівців людьми українськими правоохоронцями значною мірою залежить від

якості їх взаємодії з правоохоронцями тих держав, на території яких розміщено міжнародні канали.

Ігнорування цих вимог у боротьбі з кримінальними елементами сьогодення неминуче призводить до порушення кримінально-процесуальних норм національного законодавства України щодо необхідності дослідження всіх обставин учиненого кримінального правопорушення; невстановлення всіх постраждалих та осіб, причетних до вербування й переміщення осіб із метою експлуатації; недостатності доказової бази, необхідної для доведення вини злочинців та їх умислу щодо вчинення протиправних діянь у цій сфері [1, с. 63].

Отже, необхідним є дослідження особливостей взаємодії підрозділів по боротьбі зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Міністерства внутрішніх справ України з правоохоронними органами іноземних держав і міжнародними організаціями у сфері вирішення питань відносно протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із торгівлею людьми, а також вироблення шляхів удосконалення зазначеної діяльності.

Свою позицію щодо протидії злочинам, пов'язаним із торгівлею людьми, висловили чимало науковців, серед яких М. І. Андрієнко, М. О. Васильєва, О. М. Ємець, Я. Г. Лизогуб, В. В. Матвійчук, Д. Й. Никифорчук, А. М. Орлеан, В. М. Підгородинський, О. В. Святун, Є. Ф. Стрекалов, М. О. Шилін, С. С. Яценко та ін. Проте на сьогодні публікації у фахових виданнях щодо проблем і шляхів удосконалення взаємодії оперативних підрозділів із правоохоронними органами іноземних держав у сфері виявлення, запобігання злочинам, пов'язаним із торгівлею людьми, висвітлено недостатньо, що зумовлює подальше здійснення аналізу.

Метою підготування статті є дослідження особливостей взаємодії підрозділів по боротьбі зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Міністерства внутрішніх справ України з правоохоронними органами іноземних держав і міжнародними

організаціями у сфері вирішення питань щодо протидії злочинам, пов'язаним із торгівлею людьми.

Відповідно до вимог наказу МВС України від 23 листопада 2013 р. № 1167, яким було затверджено зміни до Положення про Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Міністерства внутрішніх справ України, до головних функцій зазначеного підрозділу належить співпраця з правоохоронними органами іноземних держав і міжнародними організаціями щодо протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із торгівлею людьми, нелегальною міграцією (підроблення документів, печаток, штампів і бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів, зловживання владою або службовим становищем, службове підроблення, передбачені ст. 358, 364, 366 Кримінального кодексу України), а також із правопорушеннями у сфері суспільної моралі [2].

Як свідчить аналіз практики, форми взаємодії поліцейських відомств різних країн є досить різноманітними, так само, як і сфери їх діяльності. Подальша класифікація форм міжнародної співпраці ґрунтується на розумінні цього явища у вузькому контексті – безпосередньої взаємодії органів правопорядку в оперативно-розшуковій діяльності, розслідуванні кримінальних проваджень, обміні та опрацюванні інформації про ці суспільно-небезпечні діяння або осіб, причетних до їх учинення.

Залежно від суб'єктів, міжнародне співробітництво може бути: а) глобальне; б) регіональне; в) відомче; г) таке, що здійснюється через «офіцерів зв'язку»; д) реалізоване завдяки особистим контактам працівників або посередництвом міжнародних організацій [1, с. 35].

Найважливішим суб'єктом, що забезпечує глобальне співробітництво в боротьбі зі злочинністю, є Міжнародна організація кримінальної поліції – Інтерпол. Притаманна їй

ознака глобальності зумовлена тим, що зазначена організація об'єднує більшість світових держав [3].

Регіональне міжнародне співробітництво здійснюється за ініціативи держав, розташованих географічно в певних частинах світу. Така взаємодія поліцейських відомств вужча за глобальну, проте дає змогу ефективно вирішувати питання протидії транснаціональній організованій злочинності з урахуванням специфіки конкретного регіону.

Для України, держави Східної Європи зі стратегічним курсом на інтеграцію до європейського політичного, економічного та правового простору, актуальною є співпраця у сфері боротьби з торгівлею людьми в межах Європолу, Регіонального центру Південно-східної європейської ініціативи співробітництва щодо боротьби з транскордонною організованою злочинністю (SECI) та Організації за демократію та економічний розвиток – ГУАМ.

Особливе місце в боротьбі з торгівлею людьми належить взаємодії поліцейських відомств через «офіцерів зв'язку», що є досить важливим інструментом міжнародного співробітництва. Чимало країн використовують його для забезпечення різних цілей своєї внутрішньої та зовнішньої політики – від обміну інформацією в межах конкретних кримінальних проваджень чи оперативно-розшукових справ до комплексного аналізу тенденцій транснаціональної організованої злочинності в різних державах і регіонах світу.

Власне поняття «офіцери зв'язку» є загальноприйнятим, але «не зовсім офіційним». Такі особи постійно перебувають у дипломатичних представництвах своїх держав за кордоном на посадах аташе, радників таких установ або представників компетентних національних центральних органів виконавчої влади [1, с. 32].

Співпраця із залученням можливостей міжнародних урядових і неурядових організацій має місце, перш за все, у тих сферах, що виходять за межі повноважень органів влади.

Це, зокрема, робота з постраждалими від торгівлі людьми. Від державних установ останні отримують допомогу переважно правоохоронного та цивільно-правового характеру, водночас потребуючи значно більшої підтримки. За таких обставин міжнародні урядові та неурядові організації беруть на себе частину функцій щодо захисту прав і законних інтересів осіб, які постраждали від торгівлі людьми, надаючи останнім реінтеграційну, реабілітаційну, фінансову, психологічну та медичну допомогу [4, с. 87].

Відомче міжнародне співробітництво полягає у дво- чи багатосторонній взаємодії поліцейських підрозділів відповідних органів державної влади. Останні зазвичай налагоджують зв'язки також за допомогою інших видів співробітництва – глобального, регіонального, через «офіцерів зв'язку» тощо. Проте сутність цього виду полягає в безпосередній співпраці, тобто у відсутності будь-яких посередників під час реалізації сторонами робочих контактів. Досить часто представники правоохоронних органів співпрацюють таким чином із колегами з країн «ближнього зарубіжжя».

Контакти встановлюються і тривають упродовж строку, необхідного сторонам для здійснення перевірки інформації й оперативної розробки, і, що найголовніше, реалізації зібраних оперативних матеріалів та розслідування кримінальної справи. Такі зв'язки, як правило, у подальшому підтримують, вони набувають систематичного характеру.

Різновидом зазначеного типу взаємодії є також виконання клопотань про надання міжнародної правової допомоги в кримінальних справах.

Незважаючи на те, що в такому разі між правоохоронцями є «посередники» – органи прокуратури (на стадії судового розгляду – Міністерства юстиції), останні все ж таки є органами державної влади.

Такий вид діяльності не є для них головним і зазвичай не стосується діяльності міжнародних організацій правоохоронного характеру.

Працівникам як оперативних, так і слідчих підрозділів органів внутрішніх справ досить часто стають у нагоді особисті контакти, які вони використовують для організації плідного співробітництва з іноземними колегами. Інколи цей спосіб виявляється більш дієвим, ніж загальноприйняті, дає змогу запобігти втраті важливої інформації, часу або ж доказової бази до отримання адресатом офіційного запиту чи клопотання про надання міжнародної правової допомоги в кримінальній справі.

Як свідчить аналіз практики, протидія транснаціональним злочинним угрупованням, що діють у сфері торгівлі людьми, полягає, передусім, у практичній взаємодії правоохоронних органів із компетентними відомствами зарубіжних держав із метою отримання й обміну інформацією оперативно-розшукового та довідкового характеру. Це – отримання даних на злочинців, інших осіб, у тому числі юридичних, причетних до організації міжнародного каналу торгівлі людьми, проведення опитувань, підтвердження достовірності певних фактів, перевірка за оперативними й іншими обліками, здійснення оперативно-розшукових заходів тощо [5, с. 77–78].

Залежно від рівня та ступеня терміновості, можна узгодити та почати перевірку на підставі телефонної домовленості.

У цьому разі виникає необхідність установлення прямих особистих контактів із працівниками поліції, які займаються питаннями протидії торгівлі людьми.

Письмовий запит направляють поштою, через «офіцерів зв'язку», каналами Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерполу чи іншими доступними способами.

Залежно від форм прояву, міжнародне співробітництво правоохоронних органів у сфері ліквідації каналів вербування та переміщення осіб за кордон із метою експлуатації може

полягати в укладанні угод про співпрацю, обміні інформацією щодо злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, організованих груп та окремих осіб, причетних до їх учинення, здійсненні спільних оперативних розробок і розслідувань, участі в міжнародних операціях щодо припинення функціонування міжнародних каналів та відповідних проектах співпраці, виконанні клопотань про надання міжнародної правової допомоги в кримінальних провадженнях, участі в проведенні оперативно-розшукових заходів і слідчих (розшукових) дій на території іншої держави.

Для ефективної співпраці у сфері запобігання та боротьби з транснаціональною організованою злочинністю, у тому числі з торгівлею людьми, укладання угод є важливим інструментом взаємодії правоохоронних органів різних країн.

Вони мають важливе значення, адже на основі їх положень формують національне законодавство країн – учасниць цих угод, розробляються та втілюють у життя програмні документи державного управління. У результаті владні структури беруть на себе зобов'язання щодо дотримання передбачених цими документами правових норм.

Дво- та багатосторонні міжнародні договори про взаємну допомогу в кримінальних та інших категоріях проваджень регламентують, зокрема, порядок надіслання та виконання клопотань про надання міжнародної правової допомоги. Їх важливість у правоохоронній діяльності беззаперечна, проте їх укладають, як правило, на рівні керівників урядів та вищих посадових осіб держав, а не окремих поліцейських відомств. Однак останні також безпосередньо стосуються формування правової бази міжнародного співробітництва зазначеної спрямованості, що реалізується в укладанні двосторонніх угод у сфері боротьби зі злочинністю.

За наявності підписаних на високому рівні та ратифікованих національними парламентами багатосторонніх міжнародних договорів про взаємну допомогу в кримінальних

та інших категоріях проваджень такі документи додають низку переваг до існуючого порядку взаємодії, оскільки мають суто правоохоронний характер, досить часто передбачають не тільки співпрацю в межах порушених кримінальних проваджень, а й на стадії оперативних розробок і перевірок інформації, у деяких випадках спрощують порядок співробітництва (наприклад, правоохоронців однієї держави з поліцейськими підрозділами прикордонних регіонів іншої), регламентують окремі аспекти діяльності органів внутрішніх справ у цьому напрямі роботи, не передбачені багатосторонніми договорами.

Крім того, зі зменшенням кількості учасників прискорюється процес переговорів та узгодження положень таких документів. Описаний вид міжнародного співробітництва широко використовується і МВС України.

На сьогодні зазначеним центральним органом виконавчої влади укладено такі угоди з міністерствами внутрішніх справ Азербайджану, Грузії, Республік Молдови, Польщі, Австрійської, Чеської Республік та багатьма іншими державами [6, с. 99–101].

Однією з важливих форм взаємодії є обмін оперативно значимою інформацією, що наявний у переважній більшості видів міжнародного співробітництва. Неможливо, наприклад, провести спільну операцію з правоохоронними органами інших держав без взаємного інформування про обставини справи. Водночас ця форма вияву співпраці успішно існує окремо від інших видів взаємодії у сфері боротьби з транснаціональною організованою злочинністю.

Досить часто перед працівниками підрозділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, органів внутрішніх справ України постають питання щодо обміну оперативними даними в межах оперативно-розшукових справ і кримінальних проваджень, отримання інформації від державних установ, даних стосовно норм законодавства зарубіжних держав, осіб (у тому числі юридичних), які потрапляють у поле зору

правоохоронців, їх опитування, перевірки за наявними в іноземних колег базами даних, відстеження вхідних і вихідних з'єднань телефонних номерів, якими користуються останні, тощо.

Досить ефективною є співпраця цього виду під час здійснення перевірки первинної інформації про факти вербування та переміщення осіб із метою експлуатації. Як у попередніх, так і в цьому разі обмін інформацією може бути формальним та неформальним.

Формальний обмін полягає, насамперед, у надісланні необхідних даних під час перевірки первинної інформації, виконання клопотань про надання правової допомоги в кримінальних справах. Отримані документи мають офіційний характер і використовуються відповідно як підстави для організації документування злочинної діяльності.

Неформальний обмін інформацією зазвичай здійснюється за допомогою телефонного зв'язку, електронною поштою чи іншими інструментами спілкування через всесвітню інформаційну мережу загального доступу – Інтернет.

При цьому необхідно мати на увазі, що співробітництво органів внутрішніх справ України з компетентними правоохоронними органами іноземних держав щодо питань обміну відомостями оперативно-розшукового характеру, а також реагування на інформацію і запити іноземних колег, здійснюється лише через структурні підрозділи центрального апарату МВС України за напрямками оперативно-службової діяльності, Управління міжнародних зв'язків та Робочий апарат Укрбюро Інтерполу в Україні.

Важливе значення для налагодження такої взаємодії мають дво- та багатосторонні міжнародні договори між цими країнами, адже на їх основі й відбувається співпраця між поліцейськими відомствами різних. Важливо, щоб зазначені документи передбачали також надання правової допомоги іноземним колегам у кримінальних провадженнях, що дає змогу сформувати необхідну доказову базу.

Одним із важливих напрямів міжнародного співробітництва правоохоронних органів України у сфері протидії торгівлі людьми є взаємодія в межах міжнародної правової допомоги в кримінальних провадженнях зазначеної категорії. Її значення полягає в тому, що отримані відповіді на клопотання про надання такої допомоги мають доказову силу.

Співпрацю в цій сфері сторони здійснюють у межах їх компетенції з таких питань:

- вручення документів;
- виконання окремих процесуальних дій;
- порушення кримінального переслідування;
- виклик свідків і тимчасова видача осіб, яких утримують під вартою, для проведення допиту в якості свідка;
- видача (екстрадиція) осіб, які підлягають притягненню до кримінальної відповідальності, або для відбуття покарання відповідно до вироку суду;
- затримання, арешт осіб, які підлягають видачі;
- отримання інформації про рух коштів банківськими рахунками та накладення на них арешту;
- видача предметів, що мають значення в кримінальній справі як речові докази;
- повернення викраденого майна та незаконно придбаних предметів чи цінностей;
- отримання іншої інформації, що стосується розслідування кримінальних правопорушень [1, с. 128].

Зазначений різновид співпраці правоохоронні органи реалізують на підставі міжнародних договорів про правову допомогу в кримінальних та інших категоріях проваджень, положення яких визначають договірні сторони. Правила підготування, оформлення відповідних клопотань і регламентацію проведення передбачених ними заходів можна детально розглянути в Конвенції про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах, укладеній 22 січня 1993 р. у м. Мінськ, що підписана

11 країнами та вважається типовою для такого виду джерел міжнародного права [7, с. 53].

Досить часто під час оперативних розробок і розслідування кримінальних проваджень, відкритих за фактами вербування та переміщення осіб за кордон із метою експлуатації (зокрема, при надісланні клопотань про надання міжнародної правової допомоги), виникає необхідність участі працівників органів внутрішніх справ України в проведенні оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій на території іноземних держав.

Їх виїзд можливий у разі, коли закордонні поліцейські відомства не виконали або не можуть у повному обсязі виконати потрібні дії без безпосередніх контактів з українськими правоохоронцями. Водночас останні зобов'язані дотримуватися національного законодавства країни перебування.

Слід наголосити на тому, що поняття «участь» у цьому контексті не передбачає безпосереднього проведення таких заходів українською міліцією, оскільки це суперечить принципу міжнародного права щодо невтручання однієї країни у внутрішні справи іншої. Представники органів внутрішніх справ України, перебуваючи за кордоном, можуть лише бути присутніми під час проведення оперативно-розшукових заходів та слідчих дій їх іноземними колегами, встановлювати з ними безпосередні контакти й обмінюватись інформацією. Саме цей зміст і передбачає поняття «участь».

Результати аналізу зазначеного виду взаємодії свідчать про те, що його можна розглядати як участь у проведенні:

заходів оперативно-розшукового характеру;

слідчих (розшукових) та інших дій у межах надання міжнародної правової допомоги (у тому числі виїзди для конвоювання розшуканих і затриманих за кордоном осіб, які переховувалися на території інших держав від органів досудового розслідування і суду або ухилялися від

відбування кримінального покарання, призначеного судовими органами України).

Для забезпечення розгляду правоохоронними органами зарубіжної держави питання щодо участі працівників органів внутрішніх справ України в проведенні слідчих та інших дій у межах надання міжнародної правової допомоги обґрунтовується у відповідному клопотанні з повідомленням складу слідчо-оперативної групи. За наявності позитивної відповіді від країни, до якої планується відрядження, керівництво структурного підрозділу центрального апарату МВС України за напрямом оперативно-службової діяльності письмовим рапортом доповідає про це Міністрові внутрішніх справ України або його заступникам, які приймають рішення щодо дозволу на виїзд, про яке в подальшому інформують ініціатора клопотання, а необхідні матеріали передають до Управління міжнародних зв'язків МВС України.

Таким чином, взаємодія підрозділів щодо боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Міністерства внутрішніх справ України з правоохоронними органами іноземних держав і міжнародними організаціями у сфері вирішення питань щодо протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із торгівлею людьми, здійснюється залежно від суб'єктів, залучених до міжнародного співробітництва, що може бути: а) глобальне; б) регіональне; в) відомче; г) таке, що реалізується через «офіцерів зв'язку»; д) таке, що забезпечується завдяки особистим контактам працівників або міжнародним організаціям.

Отже, однією з важливих форм взаємодії оперативних підрозділів із правоохоронними органами іноземних держав у сфері боротьби з торгівлею людьми є формальний і неформальний обмін оперативно значимою інформацією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні аспекти міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ України в напрямку протидії торгівлі людьми : [навч.-довідк. посіб.] / В. І. Гаврилюк, В. І. Дубина та ін. – К. : Цифра, 2007. – 171 с.

2. Зміни до Положення про Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 23 листоп. 2013 р. № 1167. – Режим доступу :

<http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index>.

3. Про Національне центральне бюро Інтерполу [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 берез. 1993 р. № 220 : за станом на 13 черв. 2012 р. – Режим доступу :

<http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index>.

4. Інтерактивний курс (навчальний модуль) з навчання представників правоохоронних органів з питань виявлення та розслідування кримінальних проваджень, порушених за ст. 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» / [Андрієнко М. І., Дубина В. І., Василичук В. І. та ін.]. – К. : МВС України, 2014. – 123 с.

5. Методичні рекомендації щодо розкриття та розслідування злочину, передбаченого ст. 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» / [Андрієнко М. І., Дубина В. І. та ін.]. – К. : МВС України, 2009. – 66 с.

6. Виявлення та припинення торгівлі людьми : [навч.-практ. посіб.] / Дубина В. І., Никифорчук Д. Й., Матвійчук В. В. – К. : Конус-Ю, 2009. – 212 с.

7. Розслідування торгівлі людьми : [навч. посіб.] / [Андрієнко М. І., Горбачевський В. Я., Дубина В. І., Топчій В. І.]. – К. : Конус-Ю, 2009. – 190 с.

Ємець Олег Миколайович –
кандидат юридичних наук, старший
викладач кафедри спеціальної
техніки та оперативно-розшукового
документування Національної
академії внутрішніх справ

ВЗАЄМОДІЯ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ МВС УКРАЇНИ З НЕУРЯДОВИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ВВЕЗЕННЮ, ВИГОТОВЛЕННЮ, ЗБУТУ Й РОЗПОВСЮДЖЕННЮ ПОРНОГРАФІЧНИХ ПРЕДМЕТІВ

Розглянуто комплекс питань, пов'язаних з особливостями взаємодії оперативних підрозділів МВС України з неурядовими організаціями у сфері протидії ввезенню, виготовленню, збуту й розповсюдженню порнографічних предметів.

Ключові слова: взаємодія; неурядові організації; оперативні підрозділи МВС України; порнографічні предмети.

Рассмотрены вопросы, связанные с особенностями взаимодействия оперативных подразделений МВД Украины с неправительственными организациями в сфере противодействия ввозу, изготовлению, сбыту и распространению порнографических предметов.

Ключевые слова: взаимодействие; неправительственные организации; оперативные подразделения МВД Украины; порнографические предметы.

The questions of features of interaction between the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and non-governmental organizations during counteraction against import, production, dealing and distribution of pornographic objects are considered in the article.

Human views on different aspects of our life have been permanently changed, having been adapted to contemporary conditions, still for a normal existence of a society crucial is the issue of preserving its mental world and sustaining a high cultural level. A special object of protection on the part the state and community is morality. Currently, multiple efforts have been taken for counteraction against importation, production, dealing and distribution of pornographic objects, especially of child pornography.

We make a purpose to study a complex of issues related to specifics of interaction of the Internal Ministry of Ukraine operative units with non-governmental organizations while carrying out counteraction against importation, production, dealing and distribution of pornographic objects. In compliance with the purpose, we determine the assignment: to conduct a general analysis of legal basis of the Internal Ministry of Ukraine operative units counteraction against such a crime, to learn an experience of interaction with non-governmental organizations in this sphere, and also to outline prospective directions to extend the interaction.

To our belief, the most disgraceful display of criminal activity in this sphere is importation, production, dealing and distribution of child pornography. Non-governmental organizations can anonymously accept information about such cases from people, and afterwards inform the law enforcement agencies about that. Besides, for sooner termination of child pornography distribution and content blockage, they may submit the relevant information to other foreign non-governmental organizations with the help of International Internet Hotline Providers in Europe INHOPE.

The interaction between non-governmental organizations and operative units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine should not only be continued, but also made more active, the dialog should be permanently sustained, so that the information about an unlawful activity that became known to the organizations would be timely submitted to a law enforcement agency for termination of crimes, detection of the suffered people

and provision assistance to them, to children in the first line, as well as for bringing the guilty persons to justice.

Keywords: interaction; non-governmental organizations; Ministry of Internal Affairs of Ukraine; pornographic objects.

Позиції громадян стосовно різних аспектів нашого життя постійно змінюються, адаптуючись до сучасних умов, однак для нормального існування суспільства вкрай важливим є питання щодо збереження його духовного світу та підтримання високого рівня культури. Особливим об'єктом захисту з боку держави та громади є моральність. Нині докладають чимало зусиль для протидії ввезенню, виготовленню, збуту й розповсюдженню порнографічних предметів, особливо дитячої порнографії. Оперативні підрозділи МВС України постійно вживають заходів щодо виявлення та припинення таких злочинів, проте, на жаль, їх продовжують учинювати незалежно від регіону країни.

У березні 2013 р. відділ боротьби з кіберзлочинністю УМВС України в Миколаївській області встановив особу чоловіка, який завантажував порнографічні відеоролики, частина яких містила дитячу порнографію, на файлообмінний сервер одного з провайдерів. Таким чином, відеофайли порнографічного змісту ставали доступними для перегляду та копіювання іншими користувачами мережі Інтернет [1].

У лютому 2013 р. управління по боротьбі з кіберзлочинністю та слідче управління ГУМВС України в Одеській області провели обшук в офісному приміщенні однієї з хостингових компаній міста Одеса, унаслідок чого було вилучено сервери, на яких розміщували фото- та відеоматеріали порнографічного характеру, у тому числі такі, що належали до дитячої порнографії. З метою збагачення ці відео- та фотоматеріали за винагороду розповсюджувались у всесвітній комп'ютерній мережі Інтернет через низку спеціально створених сайтів [2]. У тому ж місяці співробітники відділу по боротьбі з

кіберзлочинністю УМВС України в Рівненській області викрили 22-річного мешканця обласного центру, який в орендованому приміщенні створив технічний майданчик, де розмістив веб-ресурси з протиправним контентом. Користувачам мережі Інтернет зловмисник пропонував «полуничку», за перегляд якої вони перераховували кошти на зазначені рахунки. Таким чином молодик щомісячно заробляв від трьох до чотирьох тисяч умовних одиниць [3].

В умовах сучасного рівня розвитку інформаційних технологій мережу Інтернет використовують не лише для поширення вже виготовлених матеріалів порнографічного змісту, а й для демонстрування порносцен у прямому ефірі. Так, у травні 2013 р. співробітники відділу боротьби з кіберзлочинністю в м. Миколаїв виявили порностудію, працівниці якої надавали сексуальні послуги іноземним громадянам у режимі он-лайн. У самому центрі м. Миколаїв 32-річна жінка орендувала квартиру, у якій облаштувала три «робочих» місця з комп'ютерною технікою та веб-камерами. Вона запрошувала малозабезпечених дівчат приємної зовнішності. Порностудія працювала в режимі он-лайн цілодобово, дівчата за допомогою спеціального еротичного приладдя та інших речей задовольняли пристрасті іноземних клієнтів, які, відповідно, оплачували їх послуги через систему електронних грошей [4].

У лютому 2013 р. відділ боротьби з кіберзлочинністю УМВС в Чернігівській області припинив діяльність онлайн-порностудії, що надавала послуги закордонним клієнтам. Дівчина розповсюджувала відеопродукцію порнографічного характеру в режимі реального часу через мережу Інтернет. Вона демонструвала всім охочим іноземцям свої принади, отримуючи за це оплату електронними грошима. Працювала вона в себе вдома перед веб-камерою [5].

Усе це підтверджує важливість для нашої держави питання щодо протидії ввезенню, виготовленню, збуту й

розповсюдженню порнографічних предметів, що чинить руйнівний вплив на моральність суспільства, часто калічить долі дітей і молодих людей. Дослідженню різних аспектів боротьби з такими злочинами присвячували свої праці такі вчені, як В. І. Василичук, М. Г. Вербенський, В. К. Весельський, І. О. Воронов, В. Я. Горбачевський, О. М. Джу́жа, К. Б. Левченко, М. Ю. Літвінов, Д. Й. Никифорчук, В. В. Пясковський, але власне проблема не є вирішеною і донині. Необхідно шукати шляхи вдосконалення роботи правоохоронних органів у цій сфері, у тому числі активізації взаємодії з громадськими організаціями для об'єднання зусиль у спільній справі.

З огляду на це, метою статті є дослідження комплексу питань, пов'язаних з особливостями взаємодії оперативних підрозділів МВС України з неурядовими організаціями у сфері протидії ввезенню, виготовленню, збуту й розповсюдженню порнографічних предметів. Відповідно до мети визначимо завдання: провести загальний аналіз юридичних засад протидії оперативними підрозділами МВС України зазначеному злочину, вивчити досвід взаємодії з неурядовими організаціями в цій сфері, а також визначити перспективні напрями посилення взаємодії.

Згідно із законодавством України [6], до завдань оперативно-розшукової діяльності належать пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачено Кримінальним кодексом України [7]. За ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів ст. 301 Кримінального кодексу України [7] передбачено відповідальність, отже, завданнями оперативних підрозділів МВС України є пошук і фіксація фактичних даних про ці злочини.

В Україні ще в 2003 р. спеціальним Законом [8] було визначено терміни, що використовуються у сфері захисту суспільної моралі. Так, *порнографія* – це вульгарно-натуралістична, цинічна, непристойна фіксація статевих актів, самоцільна, спеціальна демонстрація геніталій, антиетичних

сцен статевого акту, сексуальних збочень, зарисовок з натури, які не відповідають моральним критеріям, ображають честь і гідність людини, викликаючи негідні інстинкти. У 2010 р. було закріплено визначення поняття *дитячої порнографії*, під яким усвідомлюють зображення в будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, задіяної в реальній або змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях [9].

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 301 Кримінального кодексу України [7], полягає в таких діях щодо порнографічних предметів: 1) ввезення в Україну; 2) виготовлення; 3) зберігання; 4) перевезення; 5) інше переміщення; 6) збут; 7) розповсюдження; 8) примушування до участі в їх створенні. *Ввезення* в Україну – це дії, під час яких зазначені вище предмети переміщують через державний або митний кордон на територію України. *Виготовлення* передбачає як авторство (створення заново чи внесення змін у вже існуючий твір), так і відтворення, розмноження таких творів – друкування, зняття копій, монтаж. *Зберігання* – це будь-які умисні дії, пов'язані з фактичним незаконним перебуванням порнографічних предметів у володінні винного (він може тримати їх при собі, у будь-якому приміщенні, сховищі або в іншому місці). *Перевезення чи інше переміщення* – це зміна місцезорозташування порнографічних предметів, доставляння їх з одного місця в інше транспортними засобами, шляхом здавання для пересилання поштою, кур'єрським зв'язком, перенесення пішки. *Збут* – це оплатна передача іншій особі, у тому числі продаж, обмін як плата за виконану роботу чи надані послуги. *Розповсюдження* – це безоплатне передавання порнографічних предметів іншим особам, зокрема дарування, передавання в спадок, надання в тимчасове користування. *Примушування до участі у створенні порнографічних предметів* – це вплив на інших осіб шляхом застосування фізичного або психічного впливу з метою домогтися того, щоб вони виступили авторами (заново

написали книгу, сценарій, внесли відповідні зміни до існуючих), іншим чином узяли участь у створенні твору (виступили акторами, режисерами, операторами фільму тощо) [10, с. 227].

Загальновідомо, що таким противоправним діянням, як увезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів, властивий високий рівень латентності, тобто цей злочин є скритним. Люди, яким стало відомо про його вчинення, не поспішають інформувати про це правоохоронні органи. Зазначена обставина зумовлює необхідність цілеспрямованої роботи щодо пошуку та фіксації фактичних даних про ці злочини. Відповідну інформацію, що становить оперативний інтерес, можна отримати з різноманітних джерел. Проте цілком справедливо законодавство України [11] в якості одного з принципів роботи міліції визначає принцип взаємодії з громадськими організаціями та населенням.

Як видно з наведених прикладів, під час розповсюдження порнографії, у тому числі дитячої, широко використовується мережа Інтернет, до якої долучається все більше людей. Їм із різних причин може стати відомо про випадки розповсюдження противоправного контенту у всесвітній павутині. Однак більшість із них, будучи переконаними в недопустимості такої діяльності, не поспішають повідомляти про це міліцію чи інші правоохоронні органи, мабуть, не довіряючи їм або не бажаючи витрачати свій час на необхідні процедурні питання, пов'язані з реєстрацією заяви, її розглядом тощо.

Водночас неурядові організації можуть прийняти таку інформацію, у тому числі анонімно. Провідну роль у цьому разі відіграє Міжнародний правозахисний центр «Ла Страда – Україна», що забезпечує роботу чотирьох гарячих ліній, на які може зателефонувати будь-яка людина:

- 1) протидія торгівлі людьми;
- 2) протидія насильству в сім'ї;

- 3) захист прав дітей;
- 4) гендер і правозахист.

Консультування проводиться анонімно. При цьому людині, яка зателефонувала, може бути надано пораду звернутися з певною інформацією до правоохоронних органів, зокрема до того оперативного підрозділу, що безпосередньо займається боротьбою зі злочинами в цій сфері в певному регіоні.

На нашу думку, найбільш ганебними проявами злочинної діяльності в цій сфері є ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження дитячої порнографії, адже саме дитина з огляду на свій вік ще не спроможна самостійно свідомо приймати рішення про участь у порнографічних фото- та відеосесіях, унаслідок чого вона потерпає, наноситься значна, часто невилправна, шкода її як психологічному, так і фізіологічному здоров'ю, що може негативно вплинути на всю її подальшу долю. Неурядові організації можуть анонімно прийняти інформацію про такі випадки від людей, після чого офіційно поінформувати про це правоохоронні органи. Крім того, для якомога швидшого припинення розповсюдження дитячої порнографії та блокування контенту вони можуть передати відповідну інформацію іншим закордонним неурядовим організаціям за допомогою Міжнародної асоціації гарячих Інтернет-ліній INHOPE.

19 листопада 2009 р. в Україні почала свою роботу Електронна гаряча лінія з протидії дитячій порнографії у всесвітній мережі. Її мета – це отримання інформації про факти розповсюдження дитячої порнографії в Інтернеті, особливо на серверах українських провайдерів. Кожен користувач може повідомити про випадки розповсюдження дитячої порнографії у всесвітній павутині, надіславши інформацію за допомогою спеціальної форми на Головній сторінці сайту. Лінія функціонує на базі Міжнародного

жіночого правозахисного Центру «Ла Страда – Україна» [12]. Роботу гарячої лінії побудовано таким чином:

1. Будь-який користувач Інтернету може зробити повідомлення про відомі випадки розповсюдження дитячої порнографії у всесвітній мережі.

2. Повідомлення можна зробити як із зазначенням контактних даних для отримання підтвердження факту отримання інформації, так і анонімно.

3. Перевірку інформації експерти Центру здійснюють один – два рази на тиждень.

4. Повідомлення, що не містять інформації про розповсюдження дитячої порнографії у мережі Інтернет, не розглядають.

5. Якщо повідомлення містять інформацію про іншу протиправну діяльність, то заявнику, якщо залишені контактні дані, надсилають повідомлення з порадою звернутися до правоохоронних органів.

6. За повідомленнями про розповсюдження дитячої порнографії здійснюється перевірка щодо країни, до якої належить Інтернет-ресурс.

7. Якщо дитячу порнографію розміщено на закордонному Інтернет-ресурсі, то про це інформують неурядову організацію відповідної держави за допомогою Міжнародної асоціації гарячих Інтернет-ліній INHOPE.

8. Якщо дитячу порнографію розміщено на Інтернет-ресурсі України, то надсилають офіційний лист із відповідною інформацією до Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України.

9. Будь-які дані про особу, яка надіслала повідомлення на електронну гарячу лінію, вважаються конфіденційною інформацією та нікому не розголошуються.

Здійснений аналіз отриманих за час роботи гарячої лінії повідомлень показує, що в 2009 р. було отримано 24 повідомлення саме про дитячу порнографію із

117 повідомлень загалом; 2010 р. – 26 із 253; 2011 р. – 42 з 266; 2012 р. – 43 з 293.

Під час дослідження повідомлень про розповсюдження дитячої порнографії в мережі Інтернет сайти було умовно поділено на три категорії. Так статистичні дані 2012 р. є такими:

1) сайти повноцінної спрямованості щодо розповсюдження дитячої порнографії – 3;

2) сайти іншої (легальної) спрямованості (наприклад, соціальні мережі) з частковим розміщенням дитячої порнографії (насамперед недобросовісними користувачами) – 21;

3) оголошення про продаж чи розповсюдження дитячої порнографії на форумах та інших сайтах, на яких розміщено Інтернет-посилання на файлообмінних чи інших ресурсах із дитячою порнографією, – 19.

За результатами перевірки повідомлень, які надійшли на гарячу лінію протягом 2012 р., з'ясовано, що під час розповсюдження дитячої порнографії використано закордонних Інтернет-ресурсів – 34, українських – 9. Про всі випадки розповсюдження дитячої порнографії з використанням Інтернет-ресурсів України повідомлено до Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України. За цими повідомленнями здійснюється перевірка відповідно до вимог чинного законодавства.

Проведене дослідження надає можливість зробити висновок про те, що в Україні правове забезпечення протидії ввезенню, виготовленню, збуту й розповсюдженню порнографічних предметів постійно вдосконалюється відповідно до вимог часу та розвитку інформаційних технологій.

Аналіз діяльності неурядових організацій у цій сфері показав досить високу результативність їх роботи. Саме вони виступають ланцюжком, який поєднує, з одного боку, людей, яким із будь-яких причин стало відомо про факти ввезення, виготовлення, збуту й розповсюдження порнографічних предметів і які з певних міркувань не бажають звертатись

офіційно до міліції, та, з іншого боку, оперативні підрозділи МВС України, що займаються пошуком і фіксацією фактичних даних про ці злочини.

Взаємодію між неурядовими організаціями й оперативними підрозділами МВС України необхідно не тільки продовжувати, а й активізовувати, постійно підтримуючи діалог, щоб інформація про противоправну діяльність, яка стала відома організаціям, була своєчасно передана до правоохоронного органу для припинення злочинів, встановлення потерпілих людей та надання їм допомоги, насамперед дітям, а також притягнення до відповідальності винних осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Міліціонери затримали чоловіка, який підозрюється у розповсюдженні дитячої порнографії [Електронний ресурс] / СЗГ УМВС України в Миколаївській області. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/825457>.
2. В Одесі викрито розповсюджувачів дитячого порно [Електронний ресурс] / ВЗГ за матеріалами УБК ГУМВС України в Одеській області. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/821851>.
3. На Рівненщині правоохоронцями ліквідовано мережу розповсюдження порнографії [Електронний ресурс] / СЗГ УМВС України в Рівненській області. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/817666>.
4. На Миколаївщині правоохоронці припинили діяльність порностудії [Електронний ресурс] / СЗГ УМВС України в Миколаївській області. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/847679>.
5. У Чернігові міліція викрила онлайн-порностудію [Електронний ресурс] / СЗГ УМВС України в Чернігівській області. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/816008>.

6. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

8. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20 листоп. 2003 р. № 1296-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 14. – Ст. 192.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії розповсюдженню дитячої порнографії : Закон України від 20 січ. 2010 р. № 1819-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 10. – Ст. 105.

10. Кузнецов В. В. Кримінальне право України: питання та задачі для підготовки до вступних, семестрових та державних екзаменів : [навч. посіб.] / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко ; за заг. ред. О. М. Джужі. – 2-ге вид., допов. та переробл. – К. : Центр учб. л-ри, 2011. – 392 с.

11. Про міліцію : Закон України від 20 груд. 1990 р. № 565-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20.

12. Електронна гаряча лінія з протидії дитячій порнографії Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда – Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://internetbezpeka.org.ua/>.

Макаренко Николай Николаевич –
соискатель научной лаборатории
по проблемам досудебного
расследования Национальной
академии внутренних дел

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ СЛЕДОВАТЕЛЕЙ, ОПЕРАТИВНЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ И ГОСАВТОИНСПЕКЦИИ ПРИ ВЫЯВЛЕНИИ ТРАНСПОРТНОГО СРЕДСТВА С ПРИЗНАКАМИ УНИЧТОЖЕНИЯ, ПОДДЕЛКИ ИЛИ ИЗМЕНЕНИЯ НОМЕРОВ УЗЛОВ И АГРЕГАТОВ

Рассмотрены особенности взаимодействия следователей, оперативных подразделений и ГАИ при выявлении транспортного средства с признаками уничтожения, подделки или изменения номеров узлов и агрегатов.

Ключевые слова: взаимодействие; транспортное средство, подделка; Госавтоинспекция.

Розглянуто особливості взаємодії слідчих, оперативних підрозділів та ДАІ під час виявлення транспортного засобу з ознаками знищення, підроблення або зміни вузлів та агрегатів.

Ключові слова: взаємодія; транспортний засіб; підроблення; Державна автомобільна інспекція.

Car ownership is a significant achievement in scientific and technological progress, the logical values of civilization, without which it is impossible to imagine the life of European society. In Ukraine, as elsewhere in the world, the number of vehicles is growing steadily every year.

In recent years, both in Ukraine and in foreign countries among the so-called «organized car crime» distinguish crimes related to

destruction, forgery or replacement of nodes and units of the vehicle. Crimes involving the destruction, forgery or change units and units of a vehicle as a form of criminal activity because of its yield is extremely attractive to criminals. There are clandestine workshops that train of cars to re-implement acquired as criminal and non-criminal by the vehicle. As well, as criminal groups control such markets where vehicles are sold with counterfeit or altered numbers of units and aggregates.

Therefore, the lack of a comprehensive theoretical and methodological study of police personnel on prevention, prevention and investigation of crimes involving destruction, forgery or replacement of nodes and units of the vehicle and the worsening crime situation which has arisen due to changes in legislation, confirm the relevance and timeliness of the allocation of vehicles as a special object of forensic examinations that need immediate improvement.

By defining the interaction and coordination, it should be noted that the latter contains an element of submission (submission) will coordinating body system, sends a separate activity to perform common tasks assigned to the performers.

As practice shows, the interaction of the investigator with the operational units is the weak link in the organization of the fight against crime. When examining the interaction of employees with investigators operational units, with the traffic police and other agencies in the detection and investigation of crimes related to the destruction, tampering, or a change in the numbers of nodes and units of the vehicle need to consider the organizational role of the investigator.

And this article discusses the forms of interaction between the investigator and operational employees. Concept of form is broader than the concept of the image. Form of interaction between the order of the organization includes a set of methods and techniques of interaction, communication and legal entities.

Keywords: interaction; vehicle; forgery; the rooms; the traffic police.

Совершение преступлений, связанных с уничтожением, подделкой или заменой номеров узлов и агрегатов транспортного средства, осуществляется в условиях неочевидности. Они носят групповой характер, в силу чего процессуальным путем сложно выявить обстоятельства совершения преступлений, свидетелей, а также другие эпизоды противоправной деятельности. Нередко это достигается с помощью оперативно-розыскных сил, средств и методов, с участием других подразделений органов внутренних дел. Таким образом, перечисленное детерминирует необходимость комплексного взаимодействия между всеми участниками досудебного следствия.

Вопрос поиска путей совершенствования организации взаимодействия следственных, оперативных и других подразделений при обнаружении, раскрытии и расследовании преступлений всегда был предметом активных дискуссий, в частности, в работах Ю. П. Аленина, К. В. Антонова, В. П. Бахина, А. Ф. Волобуева, В. И. Галагана, В. А. Глушкова, В. Г. Гончаренко, В. П. Захарова, В. С. Зеленецкого, А. В. Ищенко, Н. С. Карпова, И. П. Козаченко, В. Е. Коноваловой, В. С. Кузьмичева, В. В. Лысенко, А. Р. Михайленко, В. Т. Нора, Н. А. Погорецкого, Б. Г. Розовского, О. Ю. Татарова, В. В. Тищенко, Л. Д. Удаловой, С. С. Чернявского, В. Ю. Шепитько и др. Однако целостной научной концепции, организационных основ и тактики взаимодействия на основе четкого разграничения процессуальных и непроцессуальных средств не разработано, что негативно влияет на результативность соответствующей деятельности практических подразделений в условиях реализации нового уголовного процессуального законодательства.

Само понятие «взаимодействие» в широком смысле – философская категория, отражающая ход и последствия воздействия различных объектов друг на друга, взаимосвязи между различными объектами, характеристику форм человеческой

деятельности и познания, их взаимную обусловленность, а также порождение одним объектом другого [1, с. 190].

Теория уголовного процесса рассматривает взаимодействие как форму связи элементов системы уголовного судопроизводства, с помощью которой они, взаимно дополняя друг друга, создают условия для успешного ее функционирования [1, с. 500]. Нередко взаимодействие отождествляют с функцией управления, направленной на применение системы индивидуальной на совместную, согласованную по месту, времени и цели деятельности, а также как процесс обмена информацией [2, с. 16].

Как отмечает В. П. Шибико, взаимодействие возникает там, где соответствующие субъекты имеют общие задачи, являются самостоятельными, не подчинены друг другу, применяют различные формы и методы работы, рациональное сочетание которых должно обеспечить успех расследования в целом [3, с. 218–219].

Собственно термин «взаимодействие» в Уголовном процессуальном кодексе (УПК) Украины не применяется, однако он упоминается в других законах Украины, в частности, «Об оперативно-розыскной деятельности» [4], «Об организационно-правовых основах борьбы с организованной преступностью» [5], ведомственных (межведомственных) инструкциях и приказах МВД Украины [6]. В Законе Украины «О милиции» (ст. 3) закреплены принципы деятельности милиции, к которым относится принцип взаимодействия с трудовыми коллективами, общественными организациями и населением [7].

Понятие «взаимодействие» следует отличать от смежных, близких по значению, категорий, а именно: «согласованные действия», «координация», «содействие», «выполнение поручений и указаний», «оказание помощи» и других, содержание которых разъясняют соответствующие правовые нормы [8, с. 15]. Термин «координация» означает одну из

основных управленческих функций, смысл которой заключается в упорядочении взаимосвязей и взаимодействия между участниками процесса управления с целью согласования действий и объединения усилий для решения поставленных задач [9, с. 139; 10, с. 345–346]. Разграничивая взаимодействие и координацию, следует отметить, что последняя содержит в себе элемент подчинения воли координирующего органа системы, направляет отдельную деятельность на выполнение общих задач, поставленных перед исполнителями.

Как показывает практика, взаимодействие следователя с оперативными подразделениями является слабым звеном в организации борьбы с преступностью. Складывается парадоксальная ситуация: должностные лица (дознаватели и оперативные уполномоченные) находятся в подчинении одного руководителя – начальника органа внутренних дел, обладают разными функциями, однако совместное решение вопросов, относящихся к раскрытию и расследованию преступлений, является проблематичным. Нередко именно из-за слабой организации взаимодействия преступления, связанные с подделкой или уничтожением идентификационного номера транспортного средства, остаются нераскрытыми. Кроме того, среди проблем, возникающих при взаимодействии следователей, оперативных подразделений и Госавтоинспекции, на первый план выдвигается недостаточно четкая регламентация данной деятельности, в том числе и в уголовно-процессуальном законодательстве.

Во время досудебного расследования преступлений большинство негласных следственных (розыскных) действий проводятся лично следователем или по его инициативе (п. 4 ч. 2 ст. 36 УПК Украины предусматривает полномочия прокурора в необходимых случаях лично производить следственные (розыскные) и процессуальные действия в порядке, предусмотренном УПК Украины). Следователь и прокурор наделены правом предоставления поручений сотрудникам оперативных подразделений на проведение следственных

(розыскных) действий. В ч. 2 ст. 41 УПК Украины определен порядок выполнения поручений следователя работником оперативного подразделения. В частности, последний приобретает полномочия следователя с целью реализации определенных в поручении мероприятий. Положения п. 2 ст. 7 Закона Украины «Об оперативно-розыскной деятельности» обязывают оперативные подразделения выполнять письменные поручения следователя, указания прокурора и постановления следственного судьи, суда и запросы полномочных государственных органов, учреждений и организаций о проведении оперативно-розыскных мероприятий. Эти положения уголовного процессуального закона и законодательства об ОРД закладывают правовую основу взаимодействия следователя и сотрудников оперативных подразделений.

Целесообразно также выделить внутриведомственное (внутреннее) взаимодействие, под которой понимают взаимосвязанную деятельность подразделений одного ведомства (например, в системе МВД Украины – взаимодействие между следователями и работниками оперативных и других подразделений), так и внешнюю взаимодействие различных ведомств (например, подразделений МВД Украины, органов и суда). Характер связи между субъектами противодействия преступности позволяет считать формами внутреннего взаимодействия в системе МВД Украины следующие: взаимодействие оперативных подразделений и следователей; взаимодействие оперативных подразделений между собой (использование оперативных возможностей в рамках целевых оперативно-профилактических операций и отработок); взаимодействие подразделений-инициаторов (гласных оперативных подразделений) с подразделениями оперативного и оперативно-технической служб (в рамках проведения соответствующих оперативно-розыскных мероприятий и негласных следственных (розыскных) действий).

Согласно ч. 3 ст. 7 Закона Украины «Об оперативно-розыскной деятельности», работник оперативного подразделения, который при осуществлении оперативно-розыскной деятельности получил фактические данные о причастности лиц к совершению преступления, ответственность за которое предусмотрена Уголовным кодексом Украины, обязан безотлагательно направить собранные материалы в соответствующий орган досудебного расследования. Далее следователь органа досудебного расследования, получивший сведения о правонарушениях, ответственность за совершение которого предусмотрена Уголовным кодексом Украины, должен в соответствии с УПК Украины начать досудебное расследование и внести соответствующие сведения в Единый реестр досудебных расследований.

Фактически деятельность оперативного подразделения ограничивается предупреждением и пресечением преступлений, профилактикой правонарушений. Если обратить внимание на преступления, совершаемые, то полномочия оперативного подразделения ограничиваются только их выявлением.

В теории и практике ОРД есть три уровня взаимодействия оперативных подразделений: структурно-функциональный (при выполнении отдельных оперативно-служебных задач); организационно-тактический (при выявлении лиц и фактов, представляющих оперативный интерес; в рамках оперативно-розыскной профилактики; при оперативной разработке); организационно-управленческий (как специальная функция оперативно-розыскного управления, заключается в организационном обеспечении согласованных или совместных действий различных подразделений) [11, с. 15–17]. Также взаимодействие бывает как постоянным (в течении длительного времени, например, во время работы созданных на межрайонном или областном уровне специализированных следственно-оперативных групп (СОГ), так и периодическим

(например, во время реагирования на отдельные заявления и сообщения о преступлениях).

При рассмотрении взаимодействия работников следователями с оперативными подразделениями, с ГАИ и другими службами ОВД в раскрытии и расследовании преступлений, связанных с уничтожением, подделкой или изменением номеров узлов и агрегатов транспортного средства необходимо учитывать организационную роль следователя. Наиболее принципиальными, существенными моментами, как показывает практика, являются:

определение момента начала взаимодействия (чем скорее наладится процесс взаимодействия, тем активнее можно будет использовать различные возможности аппарата уголовного розыска, ГАИ, экспертно-криминалистических подразделений в пользу раскрытия преступлений, совершенных в условиях неочевидности);

определение форм взаимодействия (дача следователем отдельных поручений, совместное планирование, обмен информацией и пр.);

если создана СОГ, то на следователя, назначенного руководителем группы, возлагается руководство всеми членами, входящими в нее;

определение содержания поручений о производстве следственных (розыскных) действий и негласных следственных (розыскных) действий;

если необходимо участие в следственных (розыскных) действиях работников уголовного розыска, ГАИ, экспертно-криминалистических подразделений или других подразделений ОВД, следователь должен определить, в чем оно заключается, чтобы обеспечить условия успешного их проведения.

Понятие форм взаимодействия нередко смешивают или отождествляют с понятием его способов. Так, ученые определяют формы взаимодействия как способы сотрудничества, обеспечивающие согласительный характер

деятельности, конкретные способы связи между следователем и оперативным подразделением, называя среди форм взаимодействия «взаимное информирование» [12]. Вместе формы взаимодействия невозможно свести только к отдельным способам связи следователя и оперативного работника. Понятие формы шире, чем понятие образа. Форма взаимодействия как порядок организации включает комплекс способов и приемов взаимодействия, систему связей и правоотношений субъектов.

Формы взаимодействия следователей с сотрудниками оперативных подразделений, кроме того, классифицируют также на процессуальные, которые урегулированы законами, и непроцессуальные, урегулированные ведомственными нормативно-правовыми актами (приказами, инструкциями, указаниями), а также нормами служебной этики и отношениями, приобретенными практикой [13].

Анализируя нормы нового УПК Украины, Закона Украины «Об оперативно-розыскной деятельности», а также ведомственные нормативно-правовые акты МВД Украины, можно выделить следующие формы взаимодействия следователей, работников оперативных подразделений и других служб ОВД на начальном этапе расследования незаконного завладения автотранспортом:

1) совместное реагирование на заявления и сообщения о преступлениях (работа СОГ на месте происшествия, проведения неотложных оперативно-розыскных, процессуальных, организационных и других мероприятий с целью раскрытия преступления по горячим следам);

2) направление оперативным подразделением материалов по результатам ОРД органу досудебного расследования (в рамках реализации материалов ОРД);

3) работа СОГ, созданной для расследования уголовных преступлений (в ее состав могут входить сотрудники, которые принимали участие в осмотре места происшествия, реализации

материалов ОРД, оперативной разработке фигурантов, проведении других агентурно-оперативных мероприятий);

4) выполнение сотрудниками оперативного подразделения письменных поручений следователя о проведении следственных (розыскных) действий и негласных следственных (розыскных) действий (регламентируется отдельной инструкцией) [16];

5) розыскная деятельность следователя и сотрудников оперативных подразделений в случае приостановления предварительного расследования, если подозреваемый скрывается от органов следствия с целью уклонения от уголовной ответственности и его местонахождение неизвестно.

Не отрицая необходимость дальнейшего развития системы взаимодействия следственных и других подразделений органов внутренних дел, следует акцентировать внимание на необходимости тщательной проверки информации, поступающей из соответствующих подразделений в орган предварительного расследования. При этом, по нашему мнению, такая проверка должна предусматривать возможность проведения комплекса оперативно-розыскных мероприятий в отношении лиц, совершающих преступления. Это позволит обеспечить полноту изучения обстоятельств преступления, а также внешнее (в лице следователя) изучение соответствующих материалов, должно стать залогом всесторонности и объективности досудебного расследования.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Большой энциклопедический словарь / [под ред. А. М. Прохорова]. – [2-е изд.]. – М. : Большая рос. энцикл. – СПб. : Норинт, 1998. – 1456 с.

2. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : [підруч.] / В. М. Тертишник. – [5-те вид., допов. і переробл.]. – К. : А.С.К., 2007. – 848 с.

3. Шибіко В. П. Загальні положення попереднього розслідування / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко // Кримінальний процес. – К. : Либідь, 1999. – 534 с.

4. Про оперативно-розшукову діяльність : Науково-практичний коментар Закону України / [І. В. Сервецький, В. А. Дашко]. – [3-тє вид., допов.]. – К., 2006. – 400 с.

5. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 черв. 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – С. 358.

6. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 14 серп. 2012 р. № 700. – Режим доступу :

<http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index>.

7. Про міліцію : Закон України від 20 груд. 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 1991. – № 4. – 197 с.

8. Цимбал Г. П. Взаємодія як умова забезпечення виявлення і розслідування податкових злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Г. П. Цимбал. – Ірпінь, 2005. – 19 с.

9. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ : [підруч.] / В. М. Плішкін ; за ред. Ю. Ф. Кравченка. – К. : НАВСУ, 1999. – 702 с.

10. Сущенко В. Д. Сучасний процес управління в органах внутрішніх справ : [моногр.] / Сущенко В. Д., Присяжний С. В., Коваленко О. І. – К. : НАВСУ, 1999. – 352 с.

11. Пчолкін В. Д. Поняття та роль оперативно-розшукової профілактики у запобіганні злочинам / В. Д. Пчолкін // Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової

діяльності : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 17 груд. 2010 р.). – Х. : ХНУВС, 2010. – С. 15–17.

12. Кривенко А. И. Взаимодействие следователя и органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность / А. И. Кривенко. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 192 с.

13. Оперативно-розшукова діяльність та негласні слідчі (розшукові) дії у схемах : [посіб.] / за заг. ред. В. В. Коваленка. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – 156 с.

14. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні [Електронний ресурс] : наказ ГПУ, МВС України та ін. від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/936/16875/5. – Режим доступу :

<http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index>.